

Mieli skaitytojai!

Liepsnojantis karas Ukrainoje ir Šventojoje Žemėje neleidžia ir mums nurimti, vis daugiau Baltijos valstybių politikų bei kariškių siūlo naujas kovos priemones, kaip apsiginti nuo Rytų kaimyno. Spygliuota tvora sulaukė tūkstančius imigrantų iš Rytų, dabar rengiamasi statyti ištisą bunkerių liniją prie rytinės mūsų valstybės sienos – tai jau daro estai, ruošiasi latviai ir, žinoma, lietuviai. Visgi yra vilties, kad apsiginsime... Tegul 20 metų trunkanti narystė NATO būna ištis tvirtas pagrindas atsispirti.

Dvejus metus tebesitęsiant karui Ukrainoje, „Vorutos“ autoriai analizuoja jo priežastis ir svarsto apie būsimas pasekmes. Akiratyje ne vien Ukrainos, bet ir Baltarusijos likimas. Karo Ukrainoje eigą apžvelgia Lietuvoje prieglobstį suradusi Chersono apskr. socialinio ir politinio laikraščio vyriausioji redaktorė, Ukrainos nacionalinės žurnalistų sąjungos narė Svetlana Pavlichenko.

Reikšdami solidarumą Ukrainai, mename praėjusio karo pėdsakus Lietuvoje. Vienas iš jų – Šilutės Macikų karo belaisvių stovykla. Apie ją šiame žurnalo numeryje pasakoja Šilutės Hugo Šojaus muziejaus istorikas Ignas Giniotis. Remdamasis dr. Arūnės Arbušauskaitės ir dr. Arūno Bubnio publikacija, jis rašo: „1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Į nelaisvę buvo paimta daugybė karių. Nacistinė Vokietija ir Sovietų Sąjunga sukūrė karo belaisvių ir internuotųjų lagerių sistemą. Vienas tos sistemos pavyzdys yra Šilutės rajone, Macikų k. veikęs Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos ir Sovietų Sąjungos GULAG'o lageris.“

Dr. Ingrida Jakubavičienė pradeda straipsnių ciklą, skirtą moderniosios Lietuvos kūrėjo, pirmojo Lietuvos Prezidento Antano Smetonos 150-osioms gimimo metinėms paminėti, nes jis ir toliau sovietiniais metodais puolamas dėl valstybės valdymo, kitokių būtų ir nebūtų dalykų.

Akad. habil. dr. Domas Kaunas pateikia Lietuvos mokslų akademijoje praėjusių metų lapkritį vykusiam Klaipėdos krašto 100-mečio minėjimo renginyje skaityto pranešimo metmenis. Akademikas pristato aplinkybes, prielaidas, tikrą istoriją ir argumentus – visa tai ilgamečio darbo vaisiai.

Ne mažiau svarbi ir šiame numeryje spausdinama dr. Martyno Purvino „Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijų“ tryliktoji dalis. „Šiame rašinių cikle daug kartų minėta 1422 m. Melno taikos sutartis, kuria buvo suderėta valstybinės sienos tarp LDK ir Ordino

valdų trasa. Tuomet sutikta, kad toji riba eis tuometinių 3 mylių atstumu nuo Kuršmarių kranto iki Klaipėdos pilies, nuo kurios turėjo būti matuotas sutartas atstumas. Teoriškai svarstant, minėtoji sienos trasa maždaug nuo Gargždų turėjo gręžtis link Baltijos jūros taisyklingo apskritimo ketvirčio linija iki pat dabartinės Nemirsetos, Palangą paliekant LDK valdoms.“ Šįkart autorius keliauja per Medikių–Vaidužių ruožo istoriją.

Iš Mažosios Lietuvos galima persikelti į Seinų ir Punsko kraštą, kurio istoriją tyrinėja kitas garsus mokslininkas – tai dr. Bronius Makauskas. Jis svarsto: „Lietuvos santykis su Lenkijos įvykdyta mūsų sostinės ir Pietryčių Lietuvos aneksija, Vilniaus atsiėmimas tragiškomis Lietuvai aplinkybėmis jau nebloggeriškai ištyrinėtas bei tapęs švietimo dalimi mokyklose. Tačiau laikotarpis po aneksijos, kuris atspindi lietuvių pasipriešinimą okupacijai, patirtas represijas ir nepaprastai sumanias formas lietuvių palaikymo, jų kultūrinio augimo, jau mokyklose neaptariami, nors čia rastume puikius tautinio solidarumo pavyzdžius, patriotizmo gijas, reikalingas ir nūdienos Lietuvai. Tiesa, pastaruoju laikotarpiu ryškėja tendencija tiek Lietuvos istoriją ignoruojančių politikų, tiek siaurame „dvaro istorikų“ rate (ir tarp dalies žurnalistų) minimą problematiką atpasakoti pagal lenkų istoriografijos teiginius. Nes jeigu nenutylėsi karčios mūsų santykių patirties, neva tai gali stigmatizuoti gerus Lietuvos ir Lenkijos santykius. Tokios kalbos ir veiksmai stebina ir neramina.“

Lietuvos valstybės etninių žemių temą paliečia ir interviu su fotomenininku Klaudijumi Driskiumi, pristatę savo fotografijos parodą „Tirpstanti tapatybė. Baltarusijos lietuviai“ apie etninių žemių lietuvių, gyvenančių Baltarusijoje.

Stengiamės skaitytojams pateikti kuo įvairesnes temas. Vertingą publikaciją apie Lietuvos miškų istoriją dovanuoja Algirdas Brukas ir prof. Gintautas Mozgeris. Jie aprašo Kapčiamiesčio didžiagirės, šešto pagal dydį Lietuvos miškų masyvo, esančio pietvakarinėse Lazdijų ir Druskininkų savivaldybių teritorijose, istoriją. Idomus faktas, kad tai „labiausiai pagal plotą didėjusi Lietuvos didžiagirė“.

Čia paminėta tik maža dalis publikacijų, linkime skaitytojams susipažinti su jomis visomis. Žurnalą galima ir prenumeruoti – patogiausia tai padaryti internetu.

Irma STADALNYKAITĖ, vyriausioji redaktorė

Putino Rusija nerodo demokratijos ženklų

Česlovas IŠKAUSKAS,
Vilnius

Kai mūsų skaitytojas šį leidinį paims į rankas, naujas Rusijos prezidentas turbūt jau bus išrinktas. „Naujas“ ir „turbūt“ tėra sąlyginės sąvokos, nes niekas neabejojo, kad dar pirmajame ture kovo 15–17 d. vėl juo taps nebejaunas ir nebenaujas 71-rių metų Putinas. Galbūt tik sutapimas, kad šis diktatorius vėl užsideda Stalino antpečius, kai nuo „tautų vado“ mirties – 1953-ųjų kovo 5 d. – praėjo 71-eri...

Staliną gyvenimą baigė eidamas 74-uosius. Su sąjungininkų pagalba įveikęs buvusį savo bičiulį Hitlerį, purvinu kerziniu batu peržengęs pusę Europos, tūkstančius savo bendraminčių nugalabijęs, minias sugrūdęs į sibirą, jis dar ilgai ketino demonstruoti savo plieninę ranką (rus. сталь – plienas). Kai kas ir Putinui žada tokią pat baigtį, artėjant prie panašaus amžiaus. Nežinia, ar jį kaip Staliną kas nunuodys, ar tiesiog pašalins šiuolaikinio Berijos įsakymu, ar Hagos teismo sprendimu supus kalėjime...

Tai tik spėlionės. O kol kas po prieštarai vertinamos konstitucinės reformos 2020 m. Putinas gali likti valdžioje bent iki 2036 metų. Tuomet jam būtų 83-eri... Į šiuos rinkimus jis prasivalė kelią. Sunku nebuvo. Dalis iš 16 parašus Vyriausiajai rinkimų komisijai atidavusių pretendentų atsisakė kandidatuoti Putino naudai. Vienas iš jų – 60-metis liberalas Borisas Nadeždinas atrodė kietėnis riešutėlis. Bet ir su juo buvo susidorota: surinkęs per trumpą laiką net 200 tūkst. parašų, sausio 31 d. juos pristatė rinkimų komisijai, kuri iškart sudarė jų tikrinimo darbo grupę. Kaip ir buvo tikėtasi, Kremliui paklusni Rusijos VRK pirmininkė Ela Panfilova vasario 5 d. pranešė, kad patikrinimo metu buvo išbrokuota 15 proc. parašų, o norint įregistruoti kandidatą, tokių negali būti daugiau kaip 5 proc. Dar davė keletą dienų ištaisyti klaidas.

Juokingos tos klaidos. Pavyzdžiui, Engelso mieste Majakovskio gatvė buvo parašyta „Miakovskio“, o žmogaus adresas mieste „Ростов-на-Дону“ paverstas „ростов на дому“. Taip VRK netiko 3 200 parašų, o dar 2 700 išbrokuoti dėl to, kad įtarta, jog data įrašyta kita ranka...

Nors B. Nadeždino štabas visai stengėsi per jam

duotą parą ištaisyti tokias klaidas, vasario 8 d. VRK pranešė, kad netinkamais pripažinti 9 147 parašai iš 60 tūkst. atrinktų patikrinimui, taip pat ir B. Nadeždino, ir pretendentas neregistruojamas į rinkimus. Jis dar pareiškęs tokį sprendimą apskūsiąs Rusijos aukščiausiajam teismui...

Jau seniai kalbame, kad Rusijoje nėra gyvybingos ir ryžtingos opozicijos. O ir pats B. Nadeždinas, iš kurio buvo tikimasi griežto oponavimo diktatoriui, rinkimų kampanijoje nuleido garą. Jis teisinasi savo štabo klaidomis, neatidumu, geromis pažintimis su VRK nariais ir pačia jos vadove Ela Panfilova, kuri jam draugiškai patarė kurti savo partiją, taip pat jau vengia pasisakyti dėl Rusijos karo Ukrainoje. Kaip patys rusai apie tokius veikėjus sako, „nei žuvis, nei mėsa“... Žinoma, Rusijos propaganda ėmė tvirtinti, kad pretendentą sukompromitavo užsienio agentai, privėlę klaidų į parašų lapus. Juokinga? Taip. Bet kartu tai iliustruoja diktatorišką Rusijos politinę sistemą, kuri neatsikratė senų sovietinių, net stalininių įpročių – viską kontroliuoti, pasikliauti jėga, o dažnai – ir OMON'ui.

Putinas neleidžia atsirasti jokiems demokratijos ženklams. Jis, kaip sovietinio saugumo produktas, žino: jeigu darysi vieną nuolaidą, žmonės užsimanys daugiau laisvių, reikalaus savo teisių ir reformų. Štai kodėl per dviejų valandų interviu Kremliui palankiam JAV žurnalistui Tuckeriui Carlsonui jis kartojo tuos pačius prasimanymus, kaip ir likus savaitei prieš pradėdamas karą su Ukraina.

Dveji to karo metai – didžiulė našta jį sukėlusiai Rusijai, pavojus Baltijos šalims ir visai Europai. Kaip ir prognozuota, pasaulis pavargo nuo jo ir nuo kitų kilusių konfliktų. Vakarų resursai senka, nebe Maskvos pastangų kykla politinė sumaištis (JAV Kongreso chaosas tai patvirtina), parama Ukrainai menksta...

Vadinasi, ar galime visiškai pasikliauti mūsų sąjungininkais realaus pavojaus metu? Abejoti tuo tarsi ir neturėtume, bet kartu būtina stiprinti ir valstybės saugumą visomis įmanomomis priemonėmis.

Dveji metai Ukrainos kovos už laisvę

Svetlana PAVLICHENKO,

Chersono apskr. socialinio ir politinio laikraščio „Tavriyskie Vesti“

vyriausioji redaktorė, Ukrainos nacionalinės žurnalistų sąjungos narė

2022 m. vasario 24 d. apie 5 val. Kyjivo laiku Rusijos kariai įžengė į Ukrainos teritoriją iš Rusijos, Baltarusijos ir rusų aneksuoto Krymo. Puolimas prasidėjo iš keturių pagrindinių krypčių – iš šiaurės (Kyjivas), šiaurės rytų (Charkivas), pietryčių (Donbasas) ir pietų (Krymas).

Prisiminkime, kad 2022 m. vasario 21 d. Rusija pripažino DPR ir LPR nepriklausomybę. Vasario 24-osios rytą Putinas paskelbė kreipimąsi dėl invazijos pradžios, kurią pavadino „specialia operacija“, skirta apsaugoti DPR, LPR ir pačią Rusiją nuo Ukrainos neonacių. Nors iš tikrųjų tikslas buvo visai kitas – Ukrainos prijungimas prie Rusijos, siekiant atkurti Rusijos imperijos šlovę... Visoje Ukrainoje buvo vykdomos raketų atakos prieš karinę infrastruktūrą. Rusijos kariuomenė, taip pat LPR ir DPR kariuomenė, pradėjo puolimą, smogdama šiomis kryptimis: iš šiaurės – į Pripetę ir Černigovą (taip pat ir iš Baltarusijos teritorijos), iš rytų – į Konotopą, Sumus, Achtyrką, taip pat nuo sąlyčio linijos iš LPR ir DPR – į Stanicą Luhanską, Volnovachą, Mariupolį, iš pietų – į Chersoną, Naująją Kachovką, Melitopolį.

Pirmąją puolimo dieną Rusijos kariuomenė užėmė Naująją Kachovką, Gyvačių šalą ir Heničeską, užėmė Kachovkos hidroelektrinę ir Černobylio atominę elektrinę, pasiekė Konotopą, Sumus, Achtyrką, Charkivą ir Chersoną. Tačiau Rusijos oro desantininkų operacija prie Hostomelio baigėsi nesėkme ir Rusijos desantininkų pralaimėjimu.

2022 m. kovą Rusija užėmė apie 27 proc. Ukrainos teritorijos (kartu su Donbasu ir Krymu), tačiau iki gruodžio šis skaičius sumažėjo iki 18 proc. 2022 m. gruodį Rusijos kariams nepavyko įvykdyti užsibrėžtų pradinių tikslų (per tris dienas užgrobti Kyjivą ir pakeisti valdžią). Vėliau išsakyti tikslai – prieiga prie Donecko ir Luhansko sričių administracinių sienų ir sausumos koridoriaus iki Padniestrės sukūrimas.

Iki kovo pradžios rusai sunaikino Volnovachą. Kovo 15 d. Rusijos gynybos ministerija paskelbė apie visos Chersono srities užgrobimą. Kovo 19 d. Ukraina pripažino praradusi priėjimą prie Azovo jūros.

Kovo antroje pusėje Rusijos kariuomenės veržimasis įstrigo – puolimas Kyjive ir Nikolajeve praktiškai sustojo, Charkivas ir Mariupolis, kurie buvo nuolat apšaudomi, taip pat nebuvo užimti, Rusijos pajėgos nesugebėjo kontroliuoti Ukrainos oro erdvės.

Iki kovo 25 d. Rusijos kariai buvo atstumti nuo Kyjivo ir jiems grėsė Ukrainos ginkluotųjų pajėgų apsuptis. Jie taip pat nepadarė pažangos Charkivo puolime, o Ukrainos kariai pradėjo kontrpuolimą Chersono kryptimi. Rusijos vyriausybė nusprendė atsisakyti Kyjivo apgulties, perkeldama didžiąją dalį savo karių į Charkivo ir Donbaso regioną. Kovo 27 d. Ukrainos pusė paskelbė apie perėjimą prie taktinių kontrpuolimų Sumų, Charkivo, Kyjivo ir Chersono regionuose. Balandžio pirmoje pusėje Ukrainos kariai šiaurės kryptimi visiškai išlaisvino Kyjivo, Žitomiro, Černigovo ir Sumų sritis.

Sustiprinus Rusijos pajėgas Donbase daliniais, besitraukiančiais iš Kyjivo, Černigove ir Sumų regionuose, prasidėjo antrasis karo etapas ir pagrindinis Rusijos kariuomenės tikslas – užimti visą šių regionų teritoriją. Rusijos kariuomenė daugiau nebandė daryti gilių proveržių, o ėmė veržtis į priekį, pasinaudodama savo pranašumu artilerijoje, pamažu prasiskverbdoma masiniais artilerijos apšaudymais.

Rusijos kariai bandė panaudoti placdarmą Iziumo mieste Charkivo srityje, kuri Rusijos kariuomenė užėmė balandžio 1 d.

Balandžio 14 d. buvo nuskandintas Rusijos Juodosios jūros laivyno flagmanas – kreiseris „Moskva“.

Nuo balandžio vidurio prasidėjo partizaniniai veiksmai Rusijos kariuomenės užimtose srityse Zaporožės ir Chersono regionuose, nuo gegužės pabaigos – Luhansko srityje, nuo birželio – Donecko srityje. Balandžio–gegužės mėn. Ukrainos kariuomenė pradėjo atsakomąjį puolimą ir išvijo Rusijos kariuomenę iš Charkivo. Kovos tęsėsi ir apgultame Mariupolyje, pasibaigusios gegužės 20 d., visiškai sunaikinto miesto teritorijos perdavimu Rusijos karių kontrolei, pasidavus Azovstal gamykloje besiginantiems Ukrainos kariškiams.

Po nesėkmingo bandymo apsupti Ukrainos ginkluotųjų pajėgų Donbaso grupę Rusijos kariai perėjo prie taktikos stumti Ukrainos pajėgas į vakarus – gegužės pabaigoje užėmė Limaną ir Sviatogorską. Pir-

mąją liepos savaitę okupantai užėmė Severodonecko ir Lysyčansko griuvėsius – tuo metu paskutines dideles Ukrainos kontroliuojamos Luhansko srities gyvenvietes. Puolimas buvo vykdomas gynybai parengtose teritorijose, be to, prasidėjus Ukrainos sistemų atakoms prieš šaudmenų sandėlius, todėl puolimas buvo vykdomas labai sunkiai ir lėtai. Savo ruožtu Ukrainos kariai pradėjo puolimą Chersono srityje. Ukrainos ginkluotosios pajėgos sugebėjo užgrobti ir sulaukyti pietrytiniame Inhuleco upės krante ir GMLRS raketomis smogė tiltams per Dnieprą ir Inhulecą, per kuriuos vyko Rusijos kariuomenės aprūpinimas šiame regione.

Rugsėjo pradžioje Ukrainos kariai pradėjo greitą atsakomąjį puolimą Charkivo srityje, rugsėjo 10 d. sugrąžindami daugiau nei 3 000 kv. km teritorijos ir išlaisvindami daugiau nei 30 gyvenviečių. Jie kai kuriose vietose prasiveržė pro Rusijos pozicijas 70 km tolyn ir sumušė Rusijos pajėgas, taip sunaikindami Rusijos šiaurinę kryptį Donbase ir išprovokuodami skubotą, nekontroliuojamą Rusijos kariuomenės išvedimą iš Charkivo srities pietryčių.

Kartu su puolimu Rytų Ukrainoje iki spalio pradžios Ukrainos kariai taip pat išvystė kontrpuolimą Chersono srityje, iki spalio 5 d. skirtingose fronto atkarpose pasistūmėję 10–20 km. Spalio 9 d. Ukrainos pusė paskelbė apie daugiau nei 1 170 kv. km Chersono srities grąžinimą savo kontrolei nuo kontrpuolimo pradžios. Lapkričio 10 d. Snihurevka ir gretimos teritorijos buvo išlaisvintos – Nikolajevo srityje Rusijos valdomas liko tik Kinburno pusiasalis. Lapkričio 11 d. Ukrainos ginkluotosios pajėgos išlaisvino Chersoną ir visą dešinįjį regiono krantą. Atsitraukdami rusų kariai susprogdino tiltus per Dnieprą – palei Dnieprą buvo nustatyta 250 km fronto linija tarp Zaporožės atominės elektrinės ir Juodosios jūros.

Reaguodami į sėkmingus Ukrainos atsakomuosius puolimus, nuo 2022 m. rugsėjo mėn. Rusijos kariai pradėjo taikyti masinio kritinės Ukrainos civilinės infrastruktūros apšaudymą, siekdami atimti iš Ukrainos gyventojų šilumą, elektrą ir vandenį artėjant žiemos šalčiams. Tikslas – priversti Ukrainos visuomenę daryti nuolaidas, kad karas būtų baigtas. Tačiau iki 2023 m. balandžio pradžios paleidusi beveik 5 000 raketų, kurių bendra kaina siekė 16 milijardų dolerių, taip surengusi vieną brangiausių raketų kampanijų šiuolaikinėje istorijoje, Rusija savo tikslų nepasiekė. Tuo pat metu, 2022 m. spalį, Ukrainos pajėgos apgadino Krymo tiltą, kuris buvo svarbi logistikos grandis pietinės Rusijos karių grupių tiekime, ir pirmą kartą atakavo Juodosios jūros laivyno laivus.

Spalio viduryje, kartu su Ukrainos kontrpuolimu, Rusijos kariuomenė dar kartą bandė užimti Bachmutą ir Avdijivką, kur vyko įnirtingos kovos. 2023 m. sausio antroje pusėje rusams pavyko užimti netoli Bachmuto esantį Soledarą, tačiau bandymas šturmuoti Ugedarą virto jų pralaimėjimu ir, anot stebėtojų, „didžiuliais nuostoliais“. Ukrainos pusė tris savaites trukusį mūšį pavadino didžiausiu karo tankų mūšiu. Iki 2023 m. kovo Rusijos puolimo bandymai buvo įstrigę Ukrainos gynyboje prie Avdijivkos ir Ugedaro, o 2023 m. gegužės pabaigoje Rusijos pajėgos pasiekė išorinę Bachmuto sieną.

2023 m. balandžio pabaigoje Ukrainos kariškiai kirto Dnieprą ir užėmė pozicijas prie Oleškų miesto (Chersonas), o iki birželio pradžios pavyko išstumti Rusijos kariuomenę iš daugumos Dniepro deltos salų. Birželio 6 d. Kachovkos hidroelektrinė buvo sunaikinta. Ekspertai ir tarptautinė žiniasklaida, remdamiesi turimais duomenimis, pagrindine versija laikė Rusijos kariuomenės įvykdytą hidroelektrinės susprogdinimą iš vidaus. Sunaikinus hidroelektrinę, įvyko didelio masto žmogaus sukelta nelaimė, sunaikintas Kachovkos rezervuaras, užtvindytos 32 gyvenvietės Chersono regione ir netinkamumas kirsti katastrofos zonoje Dnieprą.

2023 m. birželio pradžioje Ukrainos kariai pradėjo puolimą keliomis kryptimis.

Liepos antroje pusėje Rusija pasitraukė iš grūdų sandorio, atnaujino Ukrainos uostų blokadą ir ėmė masiškai atakuoti grūdų infrastruktūrą.

2023 m. rudenį Rusijos kariuomenė pradėjo puolimą prieš Avdijivką ir suaktyvino operacijas Kupjansko kryptimi. Savo ruožtu Ukrainos kariuomenė toliau šturmavo Rusijos įtvirtinimus Tokmato kryptimi, kirto Dnieprą ir užėmė kairįjį Chersono srities krantą. Konfrontacija tęsiasi...

Rusijos veiksmus griežtai pasmerkė dauguma pasaulio valstybių ir įtakingų tarptautinių organizacijų. JT Generalinės Asamblėjos rezoliucija pripažino Rusiją valstybe agresore ir paragino išvesti savo karius iš Ukrainos teritorijos. Už rezoliuciją balsavo 141 valstybė, prieš – 5, susilaikė 35, o 12 nedalyvavo. Nemažai valstybių pradėjo teikti karinę pagalbą Ukrainai.

JT duomenimis, 2024 m. sausio 10 d., nuo invazijos pradžios, nuo agresoriaus rankų žuvo mažiausiai 10 242 civiliai, o mažiausiai 19 337 civiliai buvo sužeisti, manoma, kad faktiškai nuostoliai yra daug didesni. Buvo sunaikinti arba apgadinti daugiau nei 100 tūkst. namų. Visiškai sunaikinti miestai: Volnovacha, Mariupolis, Izium, Popasna, Rubiežnoje, Severodoneckas, Kremennaya, Zolotė, Marjinka, Soledaras, Ugedaras, Bachmutas, Avdijivka. Didmiesčiai Doneckas ir Horlivka yra apgriauti. Be to, daugelis Chersono ir Zaporožės regionų gyvenviečių tiesiogine prasme buvo nušluotos nuo žemės paviršiaus ir liko tik žemėlapyje.

Nepriklausomos tarptautinės pažeidimų Ukrainoje tyrimo komisijos pirmininkas Ericas Mōse: „Dėl plataus poveikio sprogstamųjų ginklų panaudojimo gyvenamosiose vietovėse buvo apgadinti tūkstančiai gyvenamųjų namų, daugiau nei 3 000 švietimo įstaigų ir daugiau nei 600 gydymo įstaigų. Komisija nustatė, kad Rusijos kariuomenė nesiėmė galimų atsargumo priemonių civiliams apsaugoti. Ataskaitoje teigiama, kad buvo smūgiuodama į Kramatorsko geležinkelio stotį ir Mariupolio dramos teatrą – ten, kur buvo šimtai civilių. Panašūs išpuoliai buvo surengti ir kitose vietose, įskaitant Černigovą. Tyrimo metu komisijos nariai patvirtino „sistemingas egzekucijų atvejus 17 gyvenviečių, kurias kontroliavo Rusijos ginkluotosios pajėgos: tai Černigovo, Charkivo, Kyjivo ir Sumų regionai. Daugiausia egzekucijų įvykdyta Kyjivo regione per pirmuosius kelis ginkluoto konflikto mėnesius“. Komisijos užregistruotų Rusijos kariuomenės nusikaltimų sąrašė – prievartavimai, kankinimai, egzekucijos, masinis vaikų trėmimas. ■

Iš Pietryčių Lietuvos lietuvių veiklos 1920–1939 m.

Pranešimas, skaitytas forume „Lietuviai XX amžiaus I pusės Vilniuje: kas atmintina?“, vykusiame 2023 m. rugsėjo 15 d. Vilniaus rotušėje

Dr. Bronius MAKAUSKAS,
Istorikas, Lenkijos lietuvių visuomenės veikėjas

Lietuvos santykis su Lenkijos įvykdyta mūsų sostinės ir Pietryčių Lietuvos aneksija, Vilniaus atsiėmimas tragiškais Lietuvai aplinkybėmis jau neblogai ištyrinėtas bei tapęs švietimo dalimi mokyklose. Tačiau laikotarpis po aneksijos, kuris atspindi lietuvių pasipriešinimą okupacijai, patirtas represijas ir nepaprastai sumanias formas lietuviybės palaikymo, jų kultūrinio augimo jau mokyklose neaptariami, nors čia rastume puikius tautinio solidarumo pavyzdžius, patriotizmo gijas, reikalingas ir nūdienos Lietuvai. Tiesa, pastaruoju laikotarpiu ryškėja tendencija tiek Lietuvos istoriją ignoruojančių politikų, tiek siaurame „dvaro istorikų“ rate (ir tarp dalies žurnalistų) minimą problematiką atpasakoti pagal lenkų istoriografijos teiginius. Nes jeigu nenutylėsi karčios mūsų santykių patirties, neva tai gali stigmatizuoti gerus Lietuvos ir Lenkijos santykius. Tokios kalbos ir veiksmai stebina ir neramina. Menkina ir mūsų partnerės Lenkijos gebėjimus suvokti ir atskirti Lietuvos valstybinius ir tautinius interesus nuo nelobalios savai valstybei propagandos. Be to, šis naivus postringavimas nukelia mus į SSRS okupacijos laikmetyje privalomą laikyseną „didiesniojo brolio“ atžvilgiu, ištrinant iš viešo (net mokslinio) diskurso ne vien šį mūsų praeities pažinimo procesą, įšaldant ir paliekant ateities kartoms kaip sprogmenį, kurio nebūsim išmokę nukenksminti, nežinodami jo sudėties.

Pabrėžiu, neįmanoma ginčyti gerų santykių, jų reikšmės Lietuvai su svarbiausia kaimyne ir NATO partnere Lenkija. Betgi geri santykiai gali remtis tik abipuse pagarba, istorijos, kokia ji buvo, pripažinimu ir susitaikymu su ja. Toks mano palinkėjimas būtų mokslo, kultūros, žurnalistikos ir politikos vairuotojams.

Todėl aneksuotos dalies Lietuvos 19 m. lietuvių padėties ir veiklos išstūmimas iš istorijos pagrindinio

ugdymo bendrosios programos, istorinės ir kultūrinės atminties peizažo, jo netyrinėjimas yra kenksmingas ir dabartiniam integraciniam piliečių procesui. Nes tai duoda peno saviveikai ir legendų kūrimui, neva, mes save okupavom... Pasakykime aiškiai. Nesusitvarkome su sava istorija. Tada ir iškyla šie mūsų istorijos paveikslo „dekonstravimai“, parankūs buvusiems iš abiejų pusių šeiminkams. Tai istorijos dekadanso pasekmė, istorinės ir kultūrinės atminties politikos formavimo stoka ar bent jos nenuoseklumas, o ši, matyt, susijusi ir su lietuviškojo pilietinio patriotinio auklėjimo stoka. Tiesa, programinė pilietinio ugdymo koncepcija buvo paruošta prof. Meilės Lukšienės prieš beveik 30 metų, talkinant švietimo ir mokslo ministrui Dariui Kuoliui. Tebūnie prisimintinas ir aukštai vertintinas šis intelektualaus ir valstybinio masto darbo proveržis, užblokuotas ir likęs gerų ketinimų sąrašė. Nueita kitu, beveik tiesioginiu kopijavimu vadinamu vakarietišku modeliu, nebūtinai atitinkančiu mūsų realijas. Iš čia ir kyla daugybė mūsų piliečius ir valstybę alinančių problemų.

Šiandien trumpai ir fragmentiškai apžvelgsime Rytų ir Pietryčių Lietuvos lietuvių lietuviybės palaikymą, pasireiškiantį atsidavimu, ištikimybe savo kalbai ir kultūrai bei gebėjimu veikti ekstremaliomis sąlygomis. Vienu iš jų potencialių savimonės ir ištvermės šaltinių buvo tautinio atgimimo intelektualus palikimas ir vadinama lietuviškoji dvasia sukaupta daugiausiai mūsų valstybingumo židinyje Vilniuje žymiai ankstesnių šimtmečių istorijos laikotarpiais. Ir tas dvasingas požiūris į savąją praeitį buvo atrama ir mūsų Vilniaus ainiams čia aptariamuoju laikotarpiu. Jis buvo formuojamas per kalbą, kultūrą (su sava literatūra ir teatru), švietimą (su mokyklom, mokytojų seminarija, aukštojo mokslo studijomis Lenkijoje ir Lietuvoje, kiek jos buvo įmanomos), per skautus su sportinio jaunimo gyvensenos organizavimu, ekonominio gyvenimo kėlimą – visa tai tam, kad išliktų

lietuviams ir ištrūktų iš degraduojančios jų gyvenimų aplinkos. Motyvacijos savo veiklai (ypač mažamoksliai kaimiečiai) sėmėsi iš jau susiformavusios tautinės sąmonės, iš skriaudų, persekiojimų, beteisių piliečių pozicijos supratimo, užstatų vietoje laikomų lietuvių, kuo Varšuva tik patvirtino savo okupacinę politiką. Tačiau pati stipriausia paskata išlaikyti lietuvių sklido įvairiomis idėjomis ir formomis iš atgimusios, apgyvusios savo nepriklausomybę tautinės Lietuvos. Lietuvos, kuri buvo nepajėgi apginti savo sostinę ir nemažą dalį etninės teritorijos, bet aneksijai nuosekliai visuose forumuose sakė ne. Okupuotoji teritorija buvo laikoma laikina. Todėl ir vilniečiai apjungiantį jų visas organizacijas organą pavadino Laikiniu Vilniaus lietuvių komitetu (į veiklos pabaigą – Tautiniu). LVLK iš Lenkijos administracinių organų per visą dvidešimtmetį susidūrė su trukdymais ir draudimais. Šioje vietoje norėčiau ypatingai akcentuoti pirmojo LVLK pirmininko (1919–1922) Vasario 16-osios Akto Signataro, politiko, žurnalisto, pirmojo Nepriklausomos Lietuvos VU rektoriaus prof. Mykolo Biržiškos vaidmenį Pietryčių Lietuvos tautiečių savimonės kėlimui ir jų teisių gynimui. Dar svarbesnis vaidmuo visam aneksuoto krašto likimui priklausė pedagogui, Vilniaus banko darbuotojui, Vasario 16-osios Akto Signatarui, Lietuvos Respublikos Prezidentui Antanui Smetonai, daugiausiai prisidėjusiam prie Vilniaus aneksijos nepripažinimo ir likusių už administracinės linijos lietuvių palaikymo. Jų atminimas Vilniuje, jeigu laikome save civilizuoja, europine tauta, privalėtų atsispindėti viešojo erdvėje.

„Mes be Vilniaus nenurimsim“ – buvo vienijanti lietuvių tautą gija, skatinanti ištrūkti iš Lenkijos taikomos Lietuvai izoliacijos ir lygiuotis švietimo, mokslo bei ūkio srityse prie labiau pažengusių valstybių. Okupuoto krašto lietuviams tai imponavo. Iš Nepriklausomos Lietuvos tekėjo nuolatinis materialinis ir dvasinis palaikymas. Jie jautė kylančios Lietuvos nuolatinę paramą, supratimą ir palaikymą. Būtent tokia, auganti Lietuva, jiems imponavo. Taigi sutelktomis pastangomis buvo gana efektyviai pasipriešinta polonizacijos srautui, parodytas lietuviškasis gyvybingumas, kuris gaivino viltį susigrąžinti Vilnių. Tai įvyko tragiškais visai Lietuvai ir jos gyventojams aplinkybėmis, kurios buvo nusakomos trumpa skaudžia sentencija: „Vilnius mūsų, o mes rusų“. Betgi, vilniečiai lietuviams, o pradinėje fazėje, kol neišsikūš (kad ir okupuotos III Reicho bei SSRS) Lenkijos politinės jėgos, – ir šio krašto lenkai – Vilniaus sugrąžinimu Lietuvai džiaugėsi. Pastarieji pirmiausiai dėl to, kad atsirado pakankamai maisto, buvo sustabdyti (SSRS) užpuolikų grobimai ir žmonių areštai. Lietuvos Vyriausybė išsireikalavo iš Maskvos paleisti iš kalėjimų, NKVD ten susodintų nemažą skaičių savo piliečių, tokiais laikomų tuomet ir lenkų. Įdomus, vertas gilesnių studijų reiškinys buvo platesnis šio krašto gyventojų lietuvių tautybės atsiskleidimas, Lietuvai susigrąžinus Vilnių.

Lietuvos Vyriausybė, pasitikėdama ir padėkos vardu už tautinę ištikimybę vietinius lietuvius panaudojo sambūviui su vietiniais lenkais megzti. Tai buvo teisingas sprendimas. Nepaisant to, kad vietiniai lietuviams per 19 atskirties nuo Lietuvos metų išgyveno ginkluoto pasipriešinimo, represijų bei taikios kultūrinės rezistencijos etapus, jie susirasdavo ir gyvenimo būtinybės padiktuotas sugyvenimo su lenkais formas. Ir štai, neseniai paleistas iš Lukiškių kalėjimo, patekęs ten per grubiai sukurptą politinį kaltinimą, antivalstybinį perversmą (už tai grėsė sušaudymas), kaip Varšuvos spaudimo Lietuvai auka, Tautinio VLK pirmininkas (nuo 1928 iki 1938 m. – LVLK pirm.) Konstantinas Stašys Lietuvos Vyriausybės paskiriamas Vilniaus burmistru (nuo 1939 m. gruodžio 6 d. iki 1940 m. birželio). Vienu iš viceburmistų paskirtas žymus Vilniaus lietuvių veikėjas Leonardas Palevičius (kilęs iš mišrios lietuvių ir lenko šeimos).

Kodėl K. Stašys? Pirmiausia todėl, kad turėjo Lietuvos vadovų pasitikėjimą bei savo ankstesne veikla Vilniuje įrodė gebėjimą vadovauti savo tautiečių veiklai, sugebėjo sutelkti nemažai bičiulių žydų, lenkų, baltarusių tarpe, buvo tautinių mažumų žurnalo „Natio“, leidžiamo Varšuvoje, vienas iš redaktorių, atstovavo lietuviams Tautinių mažumų kongresuose Hagoje. Taigi buvo pakankamai žinomas ir Lenkijos, ir Lietuvos visuomenėse.

Beveik neištirta jo quasi diplomatinė veikla, teikiant pažymą Lenkijos piliečiams, dažnai žinomiems politiniams veikėjams, turintiems nekilnojamojo turto, mokslinių, kultūrinių ar giminystės ryšių ir interesų Lietuvoje. Ši veikla prilygintina konsulinei veiklai, nes jo pažymos neformaliai turėjo vizos svorį, buvo abiejų valstybių politiniu lygiu suderinta ir nutraukiama tik Varšuvos represijoms paūmėjus. K. Stašys pagelbėjo žydams, pasitraukusiems iš Varšuvos, prieš vokiečių represijas. Ši jo veikla dėl Vokietijos spaudimo Lietuvai buvo laikoma slapta (dėl jo tremties taip ir likusi beveik nežinoma). Priminsiu, kad LVLK dalį finansų K. Stašys laikė Vilniaus žydų komerciniame banke, saugumo sumetimais – ir lenkų bankuose. Komercinį banką K. Stašio ir bendrininkų pastangomis turėjo ir vietos lietuviams (Lietuvių kreditinio banko valdyba, kurią 1932 m. sudarė Stasys Špokas, kun. Antanas Viskantas, Konstantinas Stašys, Antanas Krutulys, Vladas Narbutas, A. Matulionis, Romualdas Bagdonas, Jonas Jankauskas, Adomas Cicėnas). K. Stašys buvo ir žymus numizmatas, Lenkijos numizmatų draugijos (Polskie Towarzystwo Numizmatyczne) vicepirmininkas.

K. Stašio asmenybė apibūdina jo paties, jau kaip Vilniaus burmistro, atsakymas Lietuvos žurnalistui apie savo ankstesnę veiklą ir naujas pareigas: „Visada buvau ir esu tik lietuvis. Savo veikloje stengiausi jungti visus lietuviams. Kas man praktikoje netrukdytų pripažinti, kad reikalingos yra įvairios politinės grupės ir reikia su jomis bendradarbiauti. Politinių srovių ir idėjų veikimas yra reikalingas, nes tai liudija tautos

gyvumą“. Jis buvo linkęs santykius su lenkais naujomis politinėmis sąlygomis spręsti apdairiai, nekaršta-košiškai („be naujų Bocianskių“), tačiau nuosekliai.

Iš tikrųjų LVLK vadovybėje buvo ir nesutarimų, tačiau ne tokių, kad sutrukdytų veiklos kryptį, reikalingą atsparumui prieš asimiliaciją palaikyti. Danieliui Alseikai, pvz., kliūdavo dvasiškių dominavimas vadovaujančiose organizacijų pozicijose. Septyniose didžiausiose organizacijose penki vadovai buvo kunigai. Tačiau be šviesuolių, aukštąjį išsilavinimą įgijusių, nuolatinį kontaktą su žmonėmis turinčių kunigų, šviečiamoji, kultūrinė veikla būtų buvusi ribota, tokia apimtimi neįmanoma.

Vilnius ir tais sunkiais laikais tapo lietuviškos veiklos židiniu. Čia veikė vadovaujantys lietuvių visuomeninių ir kultūrinių organizacijų centrai: Laiskinasis Vilniaus lietuvių komitetas su pirmininkais: Mykolu Biržiška (1919–1922), Danieliumi Alseika (1922–1928), Konstantinu Stašiu (1928–1939). Nuo 1938 m. pirmosios pusės – Tautinis VLK. Lietuvių mokslo, švietimo ir kultūros draugija, Lietuvių Šv. Kazimiero draugija jaunimui auklėti ir globoti, Vilniaus lietuvių ūkio draugija, Vilniaus švietimo „Ryto“ draugija, Vilniaus lietuvių labdarybės draugija, lietuvių „Kultūros“ švietimo draugija, Vilniaus krašto Lietuvių mokytojų sąjunga, Lietuvių sanitarinės pagalbos draugija, Vilniaus lietuvių studentų sąjunga, Šv. Zitos draugija, Lietuvių klubas ir kitų draugijų bei organizacijų valdybos. Tarp jų paminėtini skautai, suorganizuoti ir vadovaujami Prano Žižmaro, tapusio lietuviško ritieriškumo simboliu, sportinės jaunimo gyvensenos propaguotoju. Skautai buvo panaudoti susigrąžintame Vilniuje tvarkai ir saugumui užtikrinti. Lietuvą okupavus, Pranas Žižmaras NKVD areštuotas, ištremtas į Komijos lagerius, kur žuvęs atgulė nesvetingoje žemėje, toli nuo tėvynės, tačiau jo idėjos, darbai prisimintini ir šiandien, galėtų tapti stimulu patriotiniam jaunimo auklėjimui Lietuvoje.

Lietuvių tautinė mažuma patyrė tiek teisine prasme, tiek veikimo galimybių prasme bent keturis laikotarpius, iš kurių labiausiai jų atmintyje ir prisiminimuose, taip pat analitiniuose darbuose, akcentuojami 1935–1938 m. Lenkijos represyvūs, plk. Liudviko Bocianskio veiksmai, likviduojantys lietuvių status *possidendi*. Laikotarpis nuo Varšuvos 1938 m. kovo ultimatumo Lietuvai iki 1939 m. spalio mėn. Vilniaus susigrąžinimo, lietuvių padėties keitimo požiūriu tebuvo, sakyčiau, deklaratyvus pobūdžio.

Tad pažvelkime, kokių potencialu disponavo vilniečiai. Čia veikė lietuvių Vytauto Didžiojo gimnazija, pradžios mokykla, šeši moksleivių bendrabučiai, du knygynai, dvi bibliotekos, bankas, ligoninė ir kelios vaistinės. Lietuviai leido penkių pavadinimų laikraščius ir žurnalus. Visos lietuvių veiklos sritys buvo lenkų administracijos nuodugnai kontroliuojamos, tik lietuviams taikomi griežti reikalavimai, pvz., mokyklos pastato kokybė, mokytojo cenzas (Lenkijoje aukštąjį mokslą įgijo per 150 lietuvių,

neskaitant daugiau kaip 20-ies, išsimokslinusių Lietuvoje). Tarp kitko, lietuvių mokytojų cenzas Pietryčių Lietuvoje (Vilniaus, Naugarduko, Balstogės vaivadijų kaimų mokyklose) buvo tolygus lenkų mokytojų cenzui. Vargino sanitarinių sąlygų reikalavimas, sunkiai įgyvendinamas kaimų pirkiose, ekonomiškai degradavusiame krašte. Reikalavimai ir kontrolės sustiprėdavo kylant represijų bangai ar administracijos valdininkams savivaliaujant. Administracijos organų savivaliavimas, iš jų – ir tautinių mažumų atžvilgiu, atspindėdavo vaivadų metinėse ataskaitose Vidaus reikalų ministerijai.

LVLK per pavaldžias organizacijas sutelkė polonizacijai pasipriešinti apogeumo metu (apie 1927) daugiau kaip 150 lietuviškų privačių pradinį mokyklų organizuojamų pagrindinai „Ryto“ draugijos vadovaujamos energingų ir intelektualių pirmininkų; kun. dr. Mečislovo Reinio (1918–1922), deportuoto iš Vilniaus, kun. Petro Kraujalio (1922–1933), kun. Kristupo Čibiro (1933–1939). Savarankiškam vienetui – Švenčionių „Rytui“ vadovavo dr. A. Rymas su bendradarbiais kun. N. Vaišučiu, kun. K. Čibiru, kun. J. Skruodžiu, A. Petraičiu. Pabrėžtina, kad ramesnės veiklos laikotarpiu lietuviškas mokyklas tegalėjo lankyti tik trečdalis mokyklinio amžiaus mokinių.

Krikščioniškos ir tautinės veiklos kryptčiai talkino negausi liberalaus sparno lietuvių švietimo „Kultūros“ draugija (įsteigta 1925), vadovaujama Danieliaus Alseikos bei bendradarbių: Broniaus Untulio, Stasio Matjošaičio, Veronikos Alseikienės, Vytauto Kairiūkščio, Povilo Karazijos, Antano Krutulio ir kt. Ši draugija buvo artimesnė LVLK pirmininko Danieliaus Alseikos (1922–1928) – mediko, lietuvių klinikos-ligoninės steigėjo, valstiečių liaudininkų palaikomai kryptčiai. Jos vadovybės garbei reikia pripažinti, kad ši draugija nepasuko ardomosios lietuvių veiklos kryptimi, ko tikėjosi ją registruojantys (1927) Vilniaus vaivadijos pareigūnai.

Lietuvių asimiliacija buvo vykdoma per supolitintą lenkiškąją pastoracinę veiklą, plečiant lenkiškų valstybinių mokyklų tinklą su lietuvių kalba kaip dalyku, kurio mokyti paskirti mokytojai dažniausiai tinkamai nemokėjo. Taip pat – blokuojant lietuviams mokytojams leidimus dirbti ar įvairiais pretekstais pašalinant iš pareigų.

1918–1927 m. Vilniuje veikė privati Lietuvių mokytojų seminarija, vadovaujama žymaus pedagogo, rašytojo, dramaturgo Juozo Kairiūkščio (1926 m. seminarijos direktoriumi trumpam paskirtas kun. Kristupas Čibiras). Nuo 1920 m. išleidusi tik vieną mokytojų laidą, 1927 m. likviduota. Panašius trukdymus išgyveno ir Švenčionių lietuvių gimnazija, įkurta 1919 m., o 1920 m. lenkų administracijos iš užimamų patalpų iškraustyta, prisiglaudė parapijos namuose, 1937 m. buvo uždaryta. Gimnazijai vadovavo šio krašto šviesuolis dr. Aleksandras Rymas.

Pietryčių Lietuvai pagrindine lietuviško mokslinio ir patriotinio ugdymo kalve buvo Vytauto Didžio-

jo lietuvių gimnazija, įsteigta (kitu pavadinimu) Antano Smetonos, Jono Basanavičiaus, Mykolo Biržiškos ir Povilo Gaidelionio ir kt. iniciatyva. Jos pedagogai buvo vadovėlių autoriai, žymūs dėstomų dalykų specialistai. Mokslas buvo mokamas, nepasiturintiems daromos lengvatos, o neturintiems kur gyventi suteikiamas bendrabutis. 1921 m. spalio 1 d. į tuometines gimnazijos patalpas (A. Mickevičiaus g. 38) įsiveržė policija ir panaudojusi smurtą, išvarė pedagogus bei mokinius į gatvę. Po dviejų savaitių gimnaziją priglaudė žydų visuomenės veikėjai, laikinai išnuomavę patalpas jų realinėje gimnazijoje (Arklių g. 1). Tačiau jau 1921 m. gruodžio 1 d. M. Biržiška nusamdė gimnazijai erdvesnes patalpas Pilypo g. 12 (dabartinėje Šermukšnių g. 3). Gimnazijai 1924 m. buvo suteiktos valstybinės teisės, atvėrusios abiturientams galimybę stoti į aukštojo mokslo studijas, praslydusiems pro „valstybinio lojalumo patikrą“ kandidatams.

Svarbų vaidmenį vilniečių gyvenime suvaidino 1918 m. įkurta ligoninė, vėliau – ir moderniausia Vilniaus poliklinika, globojama Veronikos ir Danieliaus Alseikų, Jono Basanavičiaus, V. Narbuto ir Jurgio Šlapelio Sanitarinės draugijos valdybos, su 20 asmenų personalu. Minėtini jos gydytojai: garsus chirurgas A. Hagentornas, terapeutas V. Kairiūkštis, terapeutas V. Legeika, ginekologas S. Paškevičius, rentgenologas A. Golbergas, laringologas D. Alseika. Vilniaus administracija stengėsi panaikinti šią lietuvių įstaigą. 1925 m. buvo bandoma D. Alseiką deportuoti iš Vilniaus, tačiau, įsikišus Tautų Sąjungos Tarybai, to atsisakyta. Sanitarinės draugijos ligoninė, kad ir nedidelė, buvo labai populiari, joje dirbo įvairių tautybių gydytojai, priimami dirbti tik pagal sugebėjimus, o ne pagal politines pažiūras ar tautybę. Draugija ir gydymo įstaiga ypač didelį vaidmenį atliko lietuvių kaimuose. Vargingiausi kaimo gyventojai buvo gydomi pigiau, išimtiniais atvejais – visiškai be užmokesčio. Tam reikalui naudotos dotacijos, teikiamos klinikai ir JAV lietuvių emigrantų. 1933 m. Sanitarinė draugija įsigijo naują patalpą (dabar Gedimino pr. 33/1), į kurią buvo perkelta poliklinika ir 50 lovų ligoninė. Iki 1932 m. viena Veronika Alseikienė atliko 300 akių kataraktos operacijų. Draugijos ligoninėje-klinikoje per 20 darbo metų gydėsi apie 300 tūkstančių ligonių. Reikia pastebėti, kad ši įstaiga atliko ir reikšmingą tautinį poveikį. Dauguma klinikos darbuotojų su ligoniais kalbėjo lietuviškai.

1926 m. lapkričio mėn. Vilniuje sukviečiamas lietuvių valstiečių suvažiavimas, dalyvaujant 140 delegatų iš provincijos. Buvo įsteigta Lietuvių ūkio draugija. Kreiptasi į lietuvių inteligentiją imtis organizuoti kooperatyvus, kredito organizacijas, žemės ūkio mokyklas. LŪD plėtojo savo veiklą pamažu, bet nuolat, kiek leido sąlygos. Valstiečiai net iš labiausiai atsilikusių užkampių įsitikino, jog naudinga keisti ūkininkavimo metodus. LŪD priklausę kooperatyvai, pieninės, parduotuvės parodė, jog galima gauti pelno net iš mažų ūkių. LVLK ir Vilniaus kredito bankas

nemaža apimtimi rėmė įvairias ūkininkavimo naujoves, įtraukdamas kaimiečius į šviečiamąjį procesą. LŪD veikla labiausiai buvo išplėta Švenčionių (agr. Motiejus Kraužlys) ir Suvalkų apskrityse (agr. Jonas Pajaujis). Nuo 1928 m. gegužės mėn. buvo leidžiamas Stankevičiaus redaguojamas mėnraštis „Dirva“. Profesinius patarimus spausdino ir socialines lietuvių kaimo problemas kėlė laikraščio „Vilniaus žodis“ specialus savaitinis priedas „Ūkininko žodis“ (1929–1939). Priedą „Mūsų artojus“ nuo 1930 m. iki 1938 m. su pertraukomis leido „Vilniaus rytus“. Straipsnius daugiausiai rašė jauni žemės ūkio specialistai. Vilniuje veikė „Birutės“, „Laimės“, „Darbininko“, „Bangos“, „Ryto“ kooperatyvai. Nors LŪD buvo aukštai vertinama specialistų, laimėdavo konkursus, jos veikla švietimo srityje buvo pripažinta antivalstybine ir uždrausta 1937 m. pasienio zonoje, o 1938 m. sausio mėn. uždrausta visiškai.

Ypatingas funkcijas atliko 1914 m. įkurtas Vilniaus lietuvių klubas „Rūta“. Jo tikslai – pramoginiai (koncertai, vaidinimai, šokių vakarai) ir politiniai (paskaitos, diskusijos). „Rūtos“ veikla atspindėjo lietuvių kultūrinio ir politinio gyvenimo pagyvėjimą. Klubas buvo patogi vieta susitikimams, kurių metu konspiraciniu būdu keičiamasi buvo nuomonėmis politiniais klausimais, derinami skirtingi požiūriai, numatomos veiklos gairės. Klubas tapo reikšmingu lietuvių inteligentijos centru. Tačiau po 1928 m. dėl vidinių nesutarimų sumenko ir 1933 m. bankrutavo.

Ypatingos svarbos kaimuose turėjo Lietuvių šv. Kazimiero jaunimui auklėti ir globoti draugija – visuomeninė švietimo ir kultūros draugija – 1925–1936 m. veikusi Pietryčių Lietuvoje. Ji siekė katalikiškai šviesti, auklėti, šelpti Lenkijos valdomos Rytų Lietuvos lietuvių jaunimą, palaikyti tautiškumą. Šios draugijos, kaip ir kitų įkūrimo priežastys, buvo lenkiškosios vietinės valdžios antilietuviška politika, tiesiogiai sąlygojanti lietuvių aktyviųjų veikėjų (šiuo atveju – ypač kunigijos) būrimąsi į panašaus pobūdžio organizacijas, kad būtų efektyviau ginamos pilietinės ir tautinės lietuvių teisės beveik visose gyvenimo srityse. Pirmasis ilgalakis pirmininkas – kun. dr. Antanas Viskantas. Valdyba: K. Aleksa – sekretorius, I. Budzeika – išdininkas, kiti nariai – kun. N. Raštutis ir D. Palevičienė – garbingi ir pasiruošę veiklai nariai. Ypatingi nuopelnai draugijai priskiriami kun. A. Viskantui ir Nikodemui Raštučiui, kurie daugiausia rūpinosi įstatų paruošimu, jų suderinimu bei pritaikymu veikimo būdų augančios represijų bangos sąlygomis. Šv. Kazimiero draugija Vilniaus krašto lietuviškam jaunimui steigė skyrius, skaityklas, knygynus, darželius, mokyklas, kursus suaugusiems. Rengė paskaitas, diskusijas, kultūros renginius: minėjimus, vaidinimus, koncertus, parodas, ekskursijas, varžybas. Labai plačiai įprasmino Vytauto Didžiojo 1930 metais sukankantį jubiliejų, kaimuose statant paminklinius kryžius. 1936 m. gruodžio mėn. draugijos veiklą Lenkijos valdžia uždraudė.

Lietuvių veiklai dinamikos ir įvairovės pridudavo studentai, susibūrę į Lietuvių studentų sąjungą, įkurtą Vilniuje 1925 m. Aktyvūs Lietuvių studentų sąjungos pirmininkai buvo: Antanas Juknevičius (1926–1929), Vincas Martinkėnas (1929–1935), Petras Viščinis (1935–1937) ir kiti. Jų programinis šūkis: „Tau, Tėvyne, aukojame savo jaunąsias jėgas!“ Organizacija sukūrė 5 sekcijas: dramos (įsteigta 1930 m., vadovas A. Krutulys), katalikų veikimo, studentų (abi įsteigtos 1931 m.), sporto (įsteigta 1932 m.) ir visuomenininkų (įsteigta 1934 m.). Dramos sekcija (nuo 1936 m. – Vilniaus lietuvių teatras) rengė spektaklius, koncertus, kitas kultūrinės pramogos, 1939 m. jos aktoriai sudarė „Vaidilos“ teatro branduolį. Studentų sekcija rūpinosi moterų švietimu, propagavo tautinį meną. Sąjunga turėjo studentų savišalpos fondą, biblioteką, chorą (jį 1930 m. subūrė Julius Sinius, vadovas A. Krutulys), rengė paskaitas, platino ir skatino skleisti lietuvišką spaudą, knygas, turėjo biblioteką. 1933–1939 m. leido žurnalą „Lietuviškas baras“, 1938 m. Lenkijos Vyriausybei parengė memorandumą dėl Vilniaus krašto lietuvių kultūros slopinimo. 1935–1939 m., atsakant į vaivados L. Bocianskio represijas, studentų sąjungos nariai su Vilniaus lietuvių chorą „Varpas“ vykdė žygius po Vilniaus kraštą, kur buvo įvairių tautybių šiltai priimami spektaklių, koncertų metu. Žygių metu buvo

renkama etnografinė medžiaga. Kaimiečiams studentų kultūrininkų apsilankymai buvo tikra atgaiva nuo pilko gyvenimo realijų. Iš šios grupės jaunimo išaugo aukšto lygio aktoriai ir teatralai (paminėsiu Juozą Kanopką, Aldoną Liobytę), literatai (Rapolas Mackonis, Ona Miciūtė, Aldona Liobytė, Antanas Karužas, Mykolė Krinickaitė, Albinas Žukauskas ir kiti). Kūrybos viršūnes pasiekė Vladas Drėma... Tiek valstybės administracinė, tiek Vilniaus Stepono Batoro universiteto vadovybė LSS trukdė veikti, narius persekiojo.

Paliekame neaptartas, iš tikrųjų labai lietuvių bendruomenei svarbias, jų gyvenimui įtaką darančias sritis: lietuvių kunigų veikimą švietimo ir pastoracinėje veikloje bei spaudos organizatorių ir leidėjų darbus bei pasiekimus. Tikėkime, šis forumas susilauks atgarsio, savivaldybės dėmesio, nebus tik trumpalaikis ramentas, o pilnavertė dedamoji mūsų valstybės ir tautos istorijos atkarpa.

„Non licet facere malum ut eveniret bonum“ (lot.) – „neleistina daryti bloga, kad išeitų gera“ – šia gilia, universalia humaniška mintimi linkiu Lietuvos politikams, kultūros ir mokslo korifėjams vadovautis kuriant Lietuvos, mūsų Tėvynės, gyvenimo kasdienybę ir perspektyvas.

Šaltinis – <<https://alkas.lt/>>

Mieli „Vorutos“ skaitytojai ir prenumeratoriai!

Lietuvos paštuose priimama Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ prenumerata **2024** metams.

Prenumeratos kaina (indeksas 6129)

1 ketvirčiui	4,48 Eur
2 ketvirčiams (pusei metų)	8,96 Eur
3 ketvirčiams	13,44 Eur

Prenumeratos kaina pensininkams, neįgaliesiems, moksleiviams, studentams, mokytojams (indeksas 6130)

1 ketvirčiui	3,58 Eur
2 ketvirčiams (pusei metų)	7,17 Eur
3 ketvirčiams	10,75 Eur

Kasmėnesinės žurnalų prenumeratos paslaugą galima užsisakyti iki kiekvieno mėnesio 20 dienos. Gyventojų ir organizacijų užsakyti periodiniai leidiniai nurodytais adresais pristatomi kasdien, išskyrus sekmadienius, švenčių dienas ir kai kuriose kaimo vietovėse pirmadienius. Periodinių leidinių prenumeratą galima užsisakyti ir internetu – tinklalapyje <https://www.prenumeruok.lt/>.

Gudų kultūros draugija Lietuvoje paminėjo 35-metį

Dr. Aliksandras ADAMKAVIČIUS,
Vilnius

2023 m. gruodžio 2 d. Lietuvos baltarusiai minėjo Gudų kultūros draugijos 35 metų jubiliejų. Ši organizacija jau daugiau nei tris dešimtmečius vienija gudų tautiečius, skatina baltarusiškos kultūros išsaugojimą, dvišalių santykių plėtrą, bando spręsti probleminius šių santykių klausimus.

Šventinis renginys prasidėjo konferencija „Lietuvos baltarusiai: vakar ir šiandien“. Jame dalyvavo baltarusiai ir garbės svečiai, tarp kurių – klubo „Gervėčiai“ pirmininkas, pirmasis Lietuvos ambasadorius Baltarusijoje Alfonsas Augulis, Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros docentas dr. Rūstis Komuntavičius, buv. Lietuvos kultūros fondo atstovai, Vaclovo Lastovskio anūkas Rimantas Matulis ir kt.

Iškilmingą renginį Gudų kultūros draugijos Lietuvoje 35-mečio proga pradėjo Baltarusijos Liaudies Respublikos Tarybos sekretorė Išeivijoje dr. Polina Prysmakova, kuri perskaitė Baltarusijos Liaudies Respublikos Prezidentės Išeivijoje Ivonkos Survillos sveikinimo žodį. Ji sakė: „Baltarusijos Liaudies Respublikos Tarybos vardu nuoširdžiai sveikinu jus su 35-mečio įkūrimo jubiliejumi! Draugija tapo tikru baltarusiško gyvenimo centru Lietuvoje. Neįmanoma išvardinti visų gerų darbų, kuriuos per savo veiklos dešimtmečius nuveikė Draugijos veikėjai politikos, kultūros, švietimo, istorinės atminties išsaugojimo, švietėjiškos ir leidybinės veiklos srityse. Labai vertiname jūsų pastangas išsaugoti baltarusių buvimą Lietuvoje, ypač tokiomis sąlygomis, kai neturite paramos, kurios galėtumėte tikėtis iš Baltarusijos Respublikos valstybės. Jūsų darbas labai svarbus šiandien, kai A. Lukašenkos režimas nuosekliai griaua viską, kas baltarusiška ir tautiška. Visada su malonumu prisimenu susitikimą su jumis Vilniuje, ypač mūsų didvyrių – Kosto Kalinausko ir jo bendraminčių – laidotuvių dienomis. Tad linkiu jums, mieli draugai, išlaikyti kūrybinę energiją mūsų bendro Baltarusijos reikalo labui!“

Vėliau prisiminimais dalijosi Tautybių departamento direktorė dr. Halina Kobeckaitė. Ji taip pat prisiminė sunkias sąlygas, kuriomis teko dirbti, ir pinigų trūkumą. Tačiau jos rūpesčiu tuomet, 1990 metais, Lietuvoje buvo iškilmingai paminėtas Pranciškaus Skorinos 500 metų jubiliejus, o Didžiojoje g. Vilniuje jam pastatyta memorialinė atminimo lenta.

Konferencijoje buvo paliesta lietuvių ir baltarusių santykių problema. Vytauto Didžiojo universiteto Istorijos katedros docentas dr. Rūstis Komuntavičius sakė: „Bent jau baltarusių požiūris į lietuvius yra daug pozityvesnis nei lietuvių požiūris į baltarusius. Tai yra, problema dvišaliuose sprendimuose yra ne Baltarusijos, o Lietuvos pusėje. Lietuviai to nenori matyti – mato ir tuo pačiu nenori matyti. Pirmiausia reikia apsispręsti iš Lietuvos pusės. O kas darosi, kai baltarusiai okupuoja Vilnių? Tas pats litvinizmas. Tai kliedėsys. Lietuviai laikosi atstumo. Kaip tai išspręsti? Manau, turėtume kalbėti apie savo praeitį, prisiminti gerus dalykus. Pavyzdžiui, baltarusiai ir lietuviai viduramžiais beveik nekovodavo, kūrėme valstybę ir ilgai gyvenome be sienų, kartu kūrėme Statutus – tai didžiulis mūsų tautų, tarpukario, intelektualinis laimėjimas. Baltarusiai mums padėjo kovoje už Lietuvos Nepriklausomybę. Jeigu apie tai daugiau kalbėtume, pasikeistų lietuviška baltarusių ir mūsų bendros praeities vizija“.

Nepaisant nesusipratimų, renginyje dalyvavo daug baltarusius palaikančių lietuvių, o pati šventė prasidėjo dviejų – Lietuvos ir Baltarusijos Liaudies Respublikos – himnų atlikimu.

Šventėje dalyvavo ir Konstantinopolio patriarchato stačiatikių kunigai, kurie skaitė maldą už baltarusius ir kalbėjo apie Vilniaus stačiatikių bažnyčios istoriją ir jos veikėjus.

Renginys vyko remiant Tautinių mažumų departamentui.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad šie metai

draugijai buvo gana sėkmingi po įvykusių vidinių, politinių ir geopolitinių krizių. Nepaisant to, dar daug ką reikia nuveikti. Prieš 35 metus viskas prasidėjo nuo nulio. Į Vilnių iš Stalino lagerių grįžo Baltarusijos kaliniai, tarpukario aktyvistai. Jie aktyviai prisijungė prie Gudų draugijos įkūrimo. GKD tikslas – išsaugoti ir populiarinti baltarusių kalbą ir kultūrą Lietuvoje. Aktyviai užmezgame ryšius su valstybės institucijomis. Pastaraisiais metais atvykę baltarusiai (po 2020 m.) mūsų veikloje aktyviai nedalyvauja. Ir šiandien mūsų 35 metų jubiliejaus proga pasveikinti atvyko daugiau lietuvių nei baltarusių. Žinoma, prisijungia vienas ar du, bet dabar į Lietuvą atvažiuavę 60 000 Baltarusijos piliečių. Jų šioje salėje turėjo būti pora tūkstančių, bet, deja, nėra. Dabar Lietuvoje yra daugiau nei 35 baltarusių organizacijos. Deja, daugelis ne tik neatsiliepė į kvietimą, bet nepasisveikino, neatėjo, išskyrus Valentiną Stech – jo organizacija buvo įkurta dar prieš Draugiją. Čia mes egzistuojame tarp savų. O sulaukti sveikinimų iš kitų Baltarusijos organizacijų būtų ne tik galima, bet būtina – tai būtų logiška. Bet taip neįvyko.

Renginyje dalyvavo ir sveikinimo žodį tarė Vilniaus rajono savivaldybės mero patarėjas Ruslan Adaškevič, fondo „Dapamoha“ atstovė Natalija Kalebava, Baltarusių socialdemokratijos partijos pirmininkas Evgenij Vilskij, baltarusių klubo „Siabryna“ pirmininkas Valentinas Stechas.

Gerb. Nijolė Survilienė papasakojo apie atliktą tyrimą – apie žinomo Vilniaus baltarusių veikėjo Jankos Štovičiaus (lietuvių poetės Onos Miciūtės vyro) gyvenimą.

Dalyvavo ir svečiai iš Prienų rajono: Jiezno seniūnas Algis Bartasevičius, Jiezno laisvalaikio centro direktorė Dalia Vertinskienė, „Jieznelės“ ansamblio dalyvis Mikadas Januškevičius, Ukrainos namų Lietuvoje direktorius Petro Pyrohou. Sveikinimus nuo P. Skorinos gimnazijos ir Gudų mokyklos draugijos perdavė Elena Zabelskaja. Baltarusių poetė Lietuvoje Vanda Martinš perskaitė savo eilėraščius. O aktoriai Sergejus Tolscik ir Viačka Krasulin linksmino žiūrovus pokalbiais, grodami dūdmaišiais. Palina Kuranovič, grodama kanklėmis, pasakojo apie baltarusiškas liaudiškas tradicijas. Programą vedė Andrej Kvaševič.

Alfonsas Augulis – baltarusių ir lietuvių santykių legenda, pirmasis Lietuvos ambasadorius Baltarusijoje, klubo „Gervėčiai“, kurį Baltarusijos okupacinė valdžia likvidavo, pirmininkas – ragino deleguoti Baltarusijos atstovą į Lietuvos Respublikos Seimą artėjančiuose Seimo rinkimuose. Apie naują baltarusių emigracijos srautą diplomatas sakė: „Manau, kad jei esi baltarusis, turėtum mokėti kalbą ir žinoti, kad esi tautos, kuriai priklausai, atstovas. Prieš dvejus metus vyko prieškarinio baltarusių poetų minėjimas. Į minėjimą neatėjo nė vienas iš neseniai atvykusiųjų. Klausiu: kur tie žmonės? Kodėl jie tada atėjo? Jiems nereikia Lastovskio, nieko. Ko jiems tada reikia?“

Kalba dr. Halina Kobeckaitė

Alfonsas Augulis (kairėje) ir dr. Rūstis Kamuntavičius

Habil. dr. Laima Kalėdienė savo pranešime apibendrina ir paaiškina dabartines problemas Vilniaus krašte, susijusias su gudaus.

Pirmiausia aptarkime sąvokas, nes būtent jos dažnai yra skirtingai interpretuojamos ir nevienodai suprantamos.

Aptariamąsias sąvokas: paprastoji kalba (po-

Gudų kultūros draugijos 35-erių metų minėjimo dalyviai

prostu); „vietiniai“ (tuteišiai); unitai; rusėnų kalba; gudiškai kalbantys katalikai; lietuviškai kalbančių žmonių gudėjimas; oficialioji LDK kalba – rusėnų; lenkų tautybė per bažnyčią.

„Paprastoji kalba“ (*po-prostu*) – taip savo kalbą vadiną gudiškai (kitaip sakant, baltarusiškai) šnekantys Pietryčių Lietuvos vyresnio amžiaus gyventojai. Tai kalba, o ne kalbų mišinys, nors dažniausiai teigiama atvirkščiai. Jie patys aiškina, kad tai esanti namų kalba, skirta bendrauti su šeima, bet jokių būdų ne su svetimaisiais ir ne bažnyčioje, kur esą reikia kalbėti lenkiškai. Tarpukariu oficialiai vartotus gudo ir Gudijos terminus Lietuvoje mėginta vėl oficialiai įteisinti ir po 1990-ųjų, bet dabar paaiškėjo, kad tai neprigijo.

Žmonės, save vadinantys „vietiniais“ (tuteišiais), oficialiai Lietuvoje yra užrašyti lenkais, nes paprastai baltarusiais būna užrašyti Baltarusijos, o ne Lietuvos gyventojai.

„Paprastosios kalbos“ ir „vietinių“ gyventojų reiškiniai nėra unikalūs, žinomi tik Vilniaus krašte. Tai universalija, viduramžiais buvusi būdinga paribio gyventojams, pvz., yra žinomi Londono kokniai. Beje, Vakarų Lietuvoje dėl germanizacijos atsirado analogiškas Rytų Lietuvos tuteišiams šišioniškių pavadinimas.

Lietuvai gretimuose Gudijos šiaurės vakarų rajonuose dabar gyvena gudiškai kalbantys gyventojai, kurie niekada nebuvo nei unitai, nei stačiatikiai, jie katalikai. Jų pirmtakai galėjo būti apkrikštyti tik kartu su visa Lietuva, o tai reiškia, jog Lietuvos krikšto metais jie buvo lietuviai, nes tik lietuvių pagonis krikštijo katalikais, o slavai, ne pagonys, jau buvo krikštyti stačiatikiais anksčiau. Kaip matyti iš gudų tyrėjų duomenų, ištisinis katalikų gudų, t. y.

sugudėjusių lietuvių palikuonių, gyvenamas ruožas aprėpia šiuos Gudijos rajonus: šiaurinę Gardino pusę, Ščiūčino rajono šiaurės vakarų dalį, visą Varenavo rajoną, Lydōs rajono šiaurės vakarų dalį, šiaurinę Yvijōs rajono pusę, beveik visą Ašmenōs rajoną, išskyrus jo pietryčių kampą, visą Ąstravo rajono teritoriją, Smurgāinių rajono šiaurės vakarų dalį, vakarinę Pāstovių ir Breslaujōs rajonų pusę. Jei turėsime omenyje, kad gudiškai dabar kalba Šalčininkų rajono, rytinės Trakų rajono, pietinės Vilniaus rajono dalies ir Švenčionių rajono pakraščių lenkai, tai bus aišku, jog nuo XIV a. ligi šiol lietuvių kalbos pietryčių riba traukėsi vis toliau į šiaurę. O gyventojai čia tebėra senieji. Iš pietų buvo migruojama tik Vilniaus kryptimi po XIX a. pradžios choleros epidemijos, kitokių kraustymųsi nebuvo, keitėsi kalbos, o ne gyventojai.

Taigi gudų kalbos teritorija plėtėsi dėl lietuviškai kalbančių žmonių gudėjimo. Kodėl tai vyko? Mokslininkai įvairiai aiškina šį reiškinį. Akivaizdu štai kas. Lietuviai gudėjo gaivališkai – nebuvo nei planuojama, nei imamasi prievartos. Mat senovės baltų gyvenamos šiuolaikinės Gudijos teritorijos toliau slavėjo natūraliai. Senovės baltų rytinės ribos Didžiojo tautų kraustymosi IV–VII a. metu buvo pasiekusios Volgos ir Okos upes ir nuo to laiko vis traukėsi Vakarų link. Keitėsi ne patys gyventojai, tautų kraustymosi nebuvo – Vakarų link slinko tik slavų kalbos, ne gyventojai.

Beveik keturis šimtmečius svarbiausia valstybinė LDK kalba buvo senoji gudų kalba – dabar vadinama rusėnų. Ja parašytos šios valstybės konstitucijos – Lietuvos statutai (1529, 1566, 1588). Gudų kalbą vartojo teismai, ja oficialiai buvo susirašinėjama didžiulėje valstybėje, kokia ir buvo LDK. LDK di-

džiojo kunigaikščio kanceliarijos gaunami ir iš jos siunčiami dokumentai – finansinės sutartys, teismų protokolai ir kiti valstybės dokumentai sudarė LDK raštinės archyvą, apie 600 ranka rašytų knygų, kuri vadino Lietuvos Metrika, – ji nuo Vytauto ir Jogailos laikų iki Abiejų Tautų Respublikos žlugimo iš esmės buvo vedama rusėnų kalba, vėliau nedidelė dalis – ir lotynų bei lenkų.

Todėl nesistebėkime, kad ir lietuviai, gyvenantys greta gudų, savinosi jų šnektas ir vartojo prestižinę valstybės kalbą. Ta proga derėtų prisiminti, jog lietuvių bendrinė kalba, ėmusi formuotis XVI a. pirmojoje pusėje, tuo metu nebuvo nei valstybinė, nei bažnytinė. Antra vertus, ją jau XVIII a. pradžioje iš vartosenos beveik visiškai išstūmė lenkų kalba.

Galima pasakyti štai ką: gudų kalba išsilaikė spaudžiama lenkų kalbos todėl, kad ji anksti prarado „tautos skiriamąją“ funkciją, nes tautinės savimonės gimimo procese ji tapo neutrali. Apskritai, kaip samprotavo vienas jaunikaitis iš Varenavo rajono (Gudija) Bėržinių kaimo: „Lenkų kalba – iš lenkų, lietuvių – iš lietuvių, gudiškai kalba Minske, o paprastoji šnektas – nė iš ko, ji pati savaime, iš rūpesčio“.

„Vilnijos“ draugijos pirmininkas habil. dr. Kazimieras Garšva akcentavo, kad prieš 150 metų Vilniaus krašte buvo kalbama apie tai, ar lietuviai išgyvens 100 metų. Išgyveno. Taip taip bus ir su baltarusiais.

Vilniaus Sąjūdžio tarybos pirmininko Leono Kerosieriaus vardu pasveikinti susirinkusiųjų atvyko tarybos narys Vaidotas Jakubonis.

Habil. dr. Lilija Plygavka pratęsė Laimos Kalėdienės pranešimą ir plačiau papasakojo apie gudų kalbą ir jos tarmes Lietuvoje.

Renginio pabaigoje visų laukė šventinis koncertas.

Nuotr. iš autoriaus archyvo

Groja Palina Kurynovič

Baltarusijos Liaudies Respublikos Prezidentės Išeivijoje Ivonkos Survillos vardu pasveikinti atvyko Baltarusijos Liaudies Respublikos Sekretorė dr. Paulina Prysmakova (kairėje) ir Ukrainos namų direktorius Petro Pyrohov (centre)

Kalba habil. dr. Lilija Plygavka

Kalba Rimantas Matulis

Mažosios Lietuvos šiaurinio pasienio istorijos (XIII)

Dr. Martynas PURVINAS,
Kaunas

Šiame rašinių cikle daug kartų minėta 1422 m. Melno taiko sutartis, kuria buvo suderėta valstybinės sienos tarp LDK ir Ordino valdų trasa. Tuomet sutikta, kad toji riba eis tuometinių 3 mylių atstumu nuo Kuršmarių kranto iki Klaipėdos pilies, nuo kurios turėjo būti matuotas sutartas atstumas. Teoriškai svarstant, minėtoji sienos trasa maždaug nuo Gargždų turėjo gręžtis link Baltijos jūros taisyklingo apskritimo ketvirčio linija iki pat dabartinės Nemirsetos, Palangą paliekant LDK valdoms.

Ne kartą minėjau, kad tais laikais nebūta nei tikslesnių žemėlapių, nei šiandieninės GPS technikos, akimirksniu nustatančios tikslias vietos koordinatas. XV amžiuje valstybinės sienos trasą teko žymėti gan spėtinai, vėliau būta daugelio derybų dėl atskirų plotelių, stumdant sienos trasą viena ar kita kryptimi, kovojant dėl atskirų veikėjų ir grupuočių interesų.

Praeityje aprašius ūkininkavimui nepalankų pasienio ruožą tarp Šakinių ir Alksnių iki Šatrių, dabar priminsime Medikių–Vaidužių ruožo istoriją, ten plytėjusį geresnių dirvų plotą. Ten gamta (tiksliau, paskutinis ledynmetis) paliko būsimiems žemdirbiams patogesnes žemes.

Gal jau prieš tūkstančius metų buvo aptiktos tame lėkštame plote stūksojusios pavienės kalvos. Jose kažkada galėjo būti įrengti sargybų bokšteliai, gal jos buvo tapusios ir kokiais šventkalniais. Įdomu, kad dviejų tokių kalvų papėdėje vėlesniais laikais įsikūrė Medikų ir Vytančių dvarelių sodybos. Galima spėlioti, kad prie tų ryškių kalvų kažkada buvo įsikūrę giminių vyresnieji ar kiti svarbesni asmenys. Gal savaip, tęsiant tą senovinę tradiciją, prie kalvų papėdės vėliau glaudėsi ir naujesnių laikų dvarelių sodybos, o kalvose buvo įrengtos krikščioniškos kapinės, gerokai suniokojusios senovės žymes.

Aptariamąjį pasienio ruožą skersai kirto vakarų link tekėję Danės upės kairieji intakai: Eketė, Vytinė,

Banė, Bebrūnė, Dagalas, Kapupis. Gal bent dalis tų vandenvardžių mus pasiekė iš senesnių laikų, dažniau keičiantis vietos gyvenviečių vardams. Spėjame, kad dalies tų upelių pavadinimais didžiosios sumaišties laikais (po Ordino įsibrovimo ir užsitęsusių kovų XIII–XV a.) vadinti ir tuomet nustatinėto pasienio ploteliai.

Antai, XVI a. viduryje minėtas Bebrunės kaimas, vėliau jau Žemaitijos pusėje ties to pavadinimo upeliu stovėjęs Bebrunės kaimelis. Prūsijoje Bebrunėje tada nurodytas ūkininkas Mikelis Prūsas, laikęs 2 arklius, 4 karves, vieną jautį, 3 avis, 2 ožkas, 4 kiaules ir prieauglį. Jo samdinys *Stentzlaus* turėjo 2 avis, 3 ožkas, jautuką ir kitų gyvulių. M. Prūso *bendras* (dalininkas) buvo Paulius, laikęs 2 arklius, 4 karves, 2 ožkas, 4 kiaules ir prieauglio.

Prie Bebrunės upės tais laikais gyvenęs Škodus Vaidus (*Schkodus Waydus*), laikęs 3 arklius, 2 karves, 7 avis, 3 ožkas, 6 kiaules. Jo samdinys *Pycorn* laikė arklį, karvę ir 4 ožkas. Vaidaus *bendras* Valynas turėjo 2 arklius, 3 jautukus, 3 karves, kelis kumeliukus, 6 avis, 2 ožkas, 4 kiaules. Dar vienas *bendras* Paulius Šoitas laikė 2 arklius, 2 jaučius, 5 karves, 4 avis, ožką ir 4 kiaules. P. Šoitas dar turėjo samdinį *Mozans*, kuris laikė 2 karves, 2 avis, ožką ir prieauglio. Trečiasis Vaidaus *bendras* Mikelis turėjo 3 arklius, 2 jaučius, 3 karves, po 2 avis ir ožkas, 4 kiaules ir prieauglio. Mikelio samdinys Paulius turėjo jautuką, karvę, 2 avis, ožką, 2 kiaules ir prieauglio.

Pabrėžtina, kad ten greta ar netoliese gyveno net septyni gyvulių augintojai, turėję ne vieną dešimtį arklų, karvių ir kitko. Iš jų palikuonių vėliau galėjo susiklostyti ištisas kaimas su keliolika gyventojų ir išplėtotais ūkiais.

Labai įdomūs anuomet užrašytieji asmenvardžiai. Deja, tuometiniai raštininkai (dažniausiai vokiečiai) vietinių kaimiečių vardus užrašydavo gal labai apytikriai, „iš klausos“, juos savaip iškraipydami. Kol kas tegalima pasakyti, kad iš čia paminėtų dešimties

asmenvardžių nei vienas nebuvo akivaizdžiai germaniškas. Spėjame, kad tuomet iškreiptai užrašinėti krašte išlikusių senųjų kuršių ar kitų baltų vardai.

Tarp likusių Bebrunės gyventojų akivaizdžiai vokiškų vardų taip pat nesimato. Užtat ten minėtas Gediminas Girnkalis, Jučis, Jankus, Myčkus Sabraitis, Jurgis Jakšaitis, Budvilas, Vaitkus ir kiti aiškiai baltiškos kilmės žmonės – gal atvykėliai iš Žemaitijos ar kitų lietuviškų žemių. Tai liudija, kad iki XVI a. vidurio svetimšaliai kolonistai nesiveržė į atokų pasienį, verčiau likdami Klaipėdos pilies aplinkoje.

Šiame pasienio ruože (kaip ir ankstesniame) dar neminėti kokie stambesni ūkiai – *dvarai*. Veikiausiai įtakingesni veikėjai, kitose vietose tapdavę stambesniais žemvaldžiais ar dvarų nuomininkais, neskubėjo įsikurti tame plote. Tai gali liudyti, kad tas ruožas tebebuvo menkai įsisavintas – ten gal dar stūksojo senovinės (ar po ilgamečių kovų sužėlusios) girios, kokie nesukultūrinti kirtimai, prastokos pievelės. Ten mieliau kurdavosi gyvenimo užgrūdinti gyvulių augintojai, tenkinęsi menkomis ganyklomis. Tik per vėlesnius šimtmečius pasienio plotai buvo paversti derlingesniais dirbamais laukais, ten triūsant vis naujoms naujakurių kartoms, su menkomis žagrėmis ir arkliais sunkiai draskant velėnas ir kitką.

XVI a. viduryje Bebrunės kaimui buvo priskirti 9 ūkininkai, 17 *bendrų* ir 6 samdiniai – iš viso 32 darbingi vyrai. Ne vienas iš jų dar turėjo savo šeimą (žmoną, vaikų), išlaikė artimus ar tolimesnius giminaičius. Nors žmonių mirtingumas tais laikais buvo didelis, bet nuo išnykimo gindavo gausios šeimos – kai kur susilaukta po kelis ar keliolika vaikų. Galima spėti, kad tuometinėje Bebrunėje galėjo gyventi 150–300 žmonių, pasiskirsčiusių bent keliolikoje sodybų.

Veikiausiai XV a. naujakuriai – taikesnių laikų gyventojai – neskubėdavo susipausti vienoje kompaktiškoje gyvenvietėje su tankiai suglaustomis sodybomis. Tuometiniams gyvulių augintojams su jų didelėmis bandomis reikėjo daugiau erdvės ganykloms (vargu ar siekta savo bandą kaskart varyti ganiavai daug kilometrų per tuometinius sulaukėjusius plotus). Galima spėti, kad atvykėlių grupių lyderiai – ūkininkai, savo sodybai pasirinkdavo patogesnę vietą – su netolimais žolynais, gyvulių girdyklomis; matyt, vengta įsikurti visai greta jau anksčiau įsikūrusio ūkininko, kurio sodybos aplinka jau būdavo nuganyta. Arčiau ūkininko (kaip grupelės vadovo) gal kurdavosi tik jo *bendrai* (dalininkai), galėję kartu dirbti sunkesnius ūkio darbus, talkinti vienas kitam, padėti vienas kitam ir savam vadovui. Prie jų glausdavosi samdiniai, negalėję įsikurti kurs nors atokiau.

Galima spėti, kad anuomet kurtasi sodybų grupelėmis. Pavyzdžiui, greta ūkininko M. Prūso veikiausiai apsigyveno jo *bendras* ir samdinys. Greta ūkininko Š. Vaydaus gal įsikūrė trys jo *bendrai* ir trys

jų samdiniai. Greta ūkininko G. Girnkalio gal kūrėsi du jo broliai (ir *bendrai*) bei samdinys. Prie ūkininko J. Bormeikos, matyt, glaudėsi jo brolis (ir *bendras*). Šalia ūkininko J. Vėžaičio galėjo gyventi jo *bendras*. Prie ūkininko S. Budvilo, veikiausiai, glaudėsi jo *bendrai* ir samdytas bernas. Šalia ūkininko Šuterpluco (?) gal gyveno du jo *bendrai* ir samdinys. Greta ūkininko J. Jakšaičio, matyt, apsigyveno du jo sūnūs ir samdinys. Prie ūkininko M. Sabraičio, veikiausiai, kūrėsi du jo *bendrai* (tai buvo vadovo giminės).

Galima manyti, kad erdviame plote (anuomet vadintame Bebrunės kaimu) stovėjo kelios sodybų grupės, išsimėčiusios gana laukinėje (dar nesukultūrintoje) teritorijoje. Jos naudojosi gal jau iškirstos girios plotais, upelių slėniuose augusiais žolynais ir pan. Arčiau sodybų, parinkus derlingesnius plotelius, užsiimta gan kuklia žemdirbyste, auginta javų ir daržovių.

Iš kai kurių anuometinių sodybų grupelių ilgainiui galėjo susiklostyti atskiri kaimeliai. Įdomu, kad vėlesniais šimtmečiais gyvavo tenykščių kaimų vardai Vaidužiai ir Girnkaliai – Gedminai, matyt, priminę senuosius naujakurius Vaydų ir Gediminą Girnkalių. Tai liudija, kad tie kaimeliai iki pat XX a. išliko per visas negandas, kad jie nebuvo išnykę ir tų vietų neužėmė kokie naujesni atvykėliai, ištuštėjusioms vietoms suteikę savus vardus. Tie faktai dar kartą patvirtina Mažosios Lietuvos vietovardžių tyrėjo prof. Viliaus Pėteraičio įžvalgas – tame krašte daug lietuviškų vardų primena pirmuosius naujakurius, kaimų pradininkus.

Nuo senesnių laikų galėjo likti Bebrunės upelio vardas – kažkada gal ten aptikus bebrų trobeles. Atvykėliai tuos graužikus netruko išdaigoti – vertinta skani jų mėsa ir puikūs kailiai. Gyvulių augintojai griaudavo bebrų užtvankas, išleisdavo žvėrelių sukurtą tvenkinių vandenį – atkariautose upelių pakrantėse suželdavo vešlūs žolynai, ten įsirenginėtose geriausios ganyklos.

Vėlesniems gyventojams labiau rūpėdavo savos aktualijos, o ne kažkada išnaikinti bebrai. Taip pranyko dar XVI a. minėtas Bebrunės kaimo vardas, jį pakeitė kelių naujesnių kaimelių vardai.

Gal XVI a. rankraštyje buvo užsiminta apie tuometinę valstybinę sieną tarp Prūsijos kunigaikštystės ir LDK. Jos trasą žymėjo kažkokie ženklai (gal į žemę stačiai įkasti stulpai ar kt.). Jie buvo išdėstyti gan retai (gal pakako, kad nuo vieno ženklo tolumoje matytųsi kitas). Tarp tų ženklų sienos sąlyginė trasaėjusi tiesia linija, nepaisant kokių nors vietos smulkmenų. Tik vėlesniais laikais sienos trasą pradėta derinti prie upelių, ryškesnių kalvų, atskirų įsisavintų sklypų ir pan. Tais senais laikais (XV–XVI a.) retai apgyventame krašte tai dar nerūpėjo. Anuomet pasienyje nestatytos kokios užtvanos, nekasti grioviai, nekurti gynybiniai įtvirtinimai – ne vieną šimtmetį užtrukusios kovos su kryžiuočiais ir jų talkininkais išsekino abi puses,

Aprašomasis pasienio ruožas XVIII a. pabaigos – XIX a. pradžios žemėlapyje. Ten tebebuvo nemažai medynų, krūmynų, drėgnų pievų. Tarp jų buvo išsibarsčiusios Kurmių, Katkų, Lapieniškių, Trušių, Vitaučių, Graumenės ir Medikių sodybos. ŽEMĖLAPIO FRAGMENTAS IŠ MARTINO TYDECKO RINKINIO

nebeturėta jėgų nereikalingiems dalykams.

Atrodo, kad gana taikingame XVI šimtmetyje (vėliau vadintame „aukso amžiumi“ LDK ir Prūsijai) dažnokai mėgautasi ramiomis dienomis. Gal jau mažiau vargino grobikų (*plėšėikų*) būriai, klestėję kovų laikais. Tuomet tokius būrius neretai remdavo viena ar kita pusė, skatinusi pulti priešinininko valdas, ten grobiant turtą, deginant trobesius ir t. t., taip darant žymesnę žalą. XVI a. jau minėtos didelės pasienio ūkininkų gyvulių bandos, kurias, matyt, pavykdavo išlaikyti, nebijant kasdienių puldinėjimų.

Tų laikų valstybinę sieną galėtume vadinti gan simboline. Nedaug kam terūpėjo pavieniai klajūnai, anuomet nebuvo kokių užsienio pasų, vizų ir kitų šiuolaikinio pasaulio atributų. Valstybėms gal svarbesni buvo jų pastovūs gyventojai – mokesčių mokėtojai ir prievolių vykdytojai. Reikėjo žinoti, kurio kaimo gyventojai bus naudingi šiai pusei, o ne kitai valstybei. Žinoma, kad keliaujantys pirkliai muitus turėdavo mokėti miestuose ir prekyvietėse, anuomet nesirūpindami kažkokiais sienos kirtimo formalumais.

XVII amžius tapo neramiais laikais, kurie vėliau minėti bloguoju. Imperinės Švedijos ambicijos, siekiai užvaldyti Baltijos jūros pakrantes pradėjo karų laikus, vadinamojo „tvano“ epochą ir kitus vietos gyventojams grėsmingus įvykius. Tais laikais retsykiais susirūpinta šiaurine Prūsijos valstybės siena, kai kur statyti gynybiniai įtvirtinimai (pylimai, sargybinių bokšteliai ir pan.), vėliau vadinti „švedų pylimais“. Po užsitęsusių sunkių laikų (švedų okupacijos, Prūsijos kariuomenės atsakomųjų žygių, ATR permainingų veiksmų ir t. t.) gyvenimas pasienyje nebebuvo saugus ir ramus. Kovojuosiu šalių būriai

grobldavo kaimiečių turtą, ne vienas kaimas buvo sugedintas ar nusiaubtas. Vėl kaip kovų su kryžiuočiais laikais ne vienoje vietovėje pasienio kaimiečiams tekdavo slapstytis nuo galimų užpuolikų, palikus savo pirmtakų kurtas sodybas, vargingai įsisavintus plotus.

Tais laikais pradingo ne vienas senesnių laikų vietovardis, minėtas Ordino ir panašiais amžiais. Veikiausiai, ne vienas kaimas būdavo apleidžiamas, išlikusiems žmonėms vėliau kuriant naujas sodybas ir kaimelius. Neramumų laikais nedaug kam terūpėjo griežtesnis reglamentavimas, tikslesnė vietovių ir pan. apskaita. Savus žemėlapius sudarinėję švedai labiau rūpinosi karui svarbiais dalykais.

Retsykiais Prūsijos valstybė kai ką išlošdavo. Antai, XVII a. viduryje maskvėnams užpuolus Vilnių, daug turtingesnių šeimų, amatininkų ir visokių specialistų traukėsi į lyg saugesnę Prūsiją, ten atlikinėdami visokius darbus (iš jų – ir žemės matavimus, planų sudarymus ir pan.). Taip sulaukta kiek tikslesnių krašto žemėlapių, įvairių apskaitos dokumentų ir pan.

Praslinkus XVIII a. pradžios nelaimėms: nederliaus metams, Didžiojo maro epidemijai ir kitkam, maždaug nuo 1720 m. pradėta atkūrinėti nukentėjusią Lietuvos provinciją (taip ilgai vadinti lietuvininkų gyvenami plotai) ir gretimas Prūsijos karalystės valdas. Tie laikai nebuvo paprasti – mirtina liga tada ištuštino ir Vilnių (vieni gyventojai ten išmirė, kiti išsibėgijo, ieškodami saugesnių priebėgų). Dabar jau žinome, kad baisųjį marą sukėlė žiurkių ir kt. pernešamos bakterijos, lengvai plitusias tankiai apgyventose vietose. Tas grėsmingas užkratas galėjo ir nepasiekti kokių atokesnių vietovių, tuometinio pasienio nuošalių plotelių.

Prūsijos valdžiai sumanius atgaivinti nelaimių išretintą kraštą, suplanuota vadinamoji didžioji vokiškoji kolonizacija – kviesti atvykėliai iš Vakarų, turėję apgyvendinti ištuštėjusius plotus, atkurti žemės ūkį ir mokėti mokesčius valstybei. Nuodugnesni tyrimai rodo, kad tuometinė kolonistų banga taip ir nepasiekė visų atokesnių plotų, atvykėliams dažniau pasukant į geriau įsisavintas žemes, derlingesnes dirvas. Atrodo, kad to laiko pokyčiai beveik nepalietė aprašomojo pasienio ruožo.

Antai, baigiantis to šimtmečio pirmajam ketvirčiui, sudarinėtuose Klaipėdos apylinkių apibūdinimuose minėti tik baltiški vietovardžiai: senieji upelių vardai; Medikių, Vitaučių, Trušių, Katkų, Kurmių gyvenamosios vietos. Tame ruože tarp Bebrūnės ir Eketės aukštupių jau buvo iškirsti nemaži girių plotai, kirtimuose plytėjo ganyklos, plėtėsi ariamų žemių sklypai greta gyvenviečių. Vietovė nebebuvo visai nuošali – nuo Tauralaukio pro Vitaučius ėjo vieškelis į Žemaitiją. Už valstybinės sienos stovėję žemaitiški Meškių ir Bebrūnės kaimai. Už jų vieškelis šakojosi – šiaurinė atšaka vedė į Kartoną, pietinė – į Plungę per dar XVI a. iškirštų girių plotus, jų vietoje sužėlusius krūmynus ir jaunuolynus. Tarp labiau apgyvento

Prūsijos pasienio ir Danės upės tebeplūtytėjo nemaža Lapiniškių giria. Žemaitijos pusėje dar minėtos Peterkaičių, Budviečių, Ragaviškių gyvenvietės, bet reikšmingų kaimų ar miestelių ten nebūta.

Gana kuklų tenykštį gyvenimą liudijo ir tai, kad sueinant pusei tūkstančio metų nuo Klaipėdos (Memelburgo) įkūrimo, pasienio ruože taip ir neatsirado stambesnių vietinių centrų (jų bus sulaukta tik XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje). Šie plotai dar netapo intensyvesnės žemdirbystės zona, vietinio ūkio produktyvumas toli atsiliko nuo toliau pažengusių Europos kraštų.

Svarbiausiu prekybos bei ūkio centru regione liko Klaipėdos uostamiestis, kurį nebuvo lengva pasiekti nuošalaus pasienio gyventojams. Artimesniame Kretingalės bažnytkaimyje ryškesnė ūkinė ar aptarnavimo veikla nevykdėta, nedidelė Priekulė stovėjo dar atokiau nei Klaipėda. Žemaitijos pusėje neseniai įkurta Kretinga (Karolštat) dar nebuvo tapusi reikšmingesniu vietiniu centru, kaip ir Gargždai.

Laikais, kol nebuvo geresnių sausumos kelių (juolab geležinkelių ir pan.), daug stambesnių krovinių plukdyti upėmis. Eksportinės ir pan. prekės Klaipėdos uostamiestį pasiekdavo per Nemuno žemupį ir Kuršių marias, iš dalies – Minijos upe, šiek tiek plaukta ir Akmena (Dane). Visi tie vandens keliai buvo atokiai nuo aptariamo pasienio ruožo, kuriam beveik neteko prasigyventi iš krovinių tranzito ir pasienio prekybos.

1785 m. Graumenė (*Graumen*) apibūdinta kaip privilegijuotą *šatulinkų* sodyba su vieninteliu *ugniakuru* (gyvenamu namu). Priklausyta Įsruties žemei, Klaipėdos juridinei apygardai, Klemiškės valsčiui, Klaipėdos parapijai.

Tuomet Katkai (*Kattcken, Girngallen – Gedmin*) apibūdinti kaip mišrus kaimas (su įvairaus statuso gyventojais), kur buvo 5 *ugniakurai*. Priklausyta tiems patiems krašto centrams ir Kretingalės parapijai.

Kurmiai (*Kurmen, Woyduschen – Skudde*) minėti kaip karališkųjų valstiečių kaimas prie *Lenkijos* (taip tada vadinta ATR) sienos, turėjęs 6 *ugniakurus*. Priklausyta tiems patiems krašto centrams ir Kretingalės parapijai.

Lapeniškiai (*Lappienischken*) apibūdinti kaip bajoriškasis dvaras su 2 *ugniakurais*. Priklausyta tiems patiems krašto centrams ir Kretingalės parapijai. Nuošalus dvarelis sietas su didesniu *Lindenhof* dvaru, o per šį – su Bachmano dvaru.

Medikiai (*Meddicken*) minėti kaip *kulmiškasis* kaimas *Lenkijos* (ATR) pasienyje su 14 *ugniakurų*. Priklausyta tiems patiems krašto centrams ir Kretingalės parapijai.

Trušiai (*Truschen, Truschwesaath*) apibūdinti kaip karališkųjų valstiečių kaimas pasienyje su *Lenkija* (ATR) su 7 *ugniakurais*. Priklausyta tiems patiems krašto centrams ir Kretingalės parapijai.

Vitaučiai (*Wittauten*) apibūdinti kaip *mišrus* kaimas su 14 *ugniakurų*. Priklausyta tiems patiems krašto centrams ir Kretingalės parapijai.

Tie duomenys liudija, kad kiek didesnėmis ruožo gyvenvietėmis buvo Medikiai ir Vitaučiai, kitur tebuvo nedideli kaimeliai ar pavienės sodybos. Šis pasienio ruožas tebebuvo gan retai gyvenamas, nepasižymėjo didesne ūkine reikšme.

Besibaigiant XVIII a., Medikių kaimo sodybų grupės buvo išsimėčiusios nemažame plote ties valstybine siena. Ten priskaičiuota 15 ūkių, veikė kapinės aukštojoje kalvelėje. Jau buvo suarti nemaži sklypai aplink kaimavietę, drėgnos pievos tebesidriekė palei Eketę ir jos intakėlius.

Miško ploteliai tebestūksojo piečiau ir vakarų pusėje (link Plikių). Turėta nemažai krūmais užželiančių ganyklų. Kitapus valstybinės sienos, visai greta jos stovėjo nemažas gatvinis Žvirblių kaimas, nusidriekęs palei pasienio keliuką. Ties tuo kaimu sienos trasą žymėjo punktas Nr. 343, toliau stūksojo didesnis akmuo, už jo – ir žymesnis beržas. Už šio jau buvo sienos ženklas Nr. 342 ir žemaitiškas Vytelių kaimas. Kaip ir anksčiau vadinamąją sieną kirto nemažai skersinių keliukų ir takų – į silpstančios ATR valdas ir iš jų tebevaikščiota laisvai.

Į šiaurvakarius nuo Medikių už miškelio buvo nedidelė Graumenės gyvenvietė su dviem ūkiais. Šiauriau nuo jos buvo plačiau išsibarsčiusios Vitaučių kaimo sodybos. Ten nurodyta 13 ūkių, dar gyveno trys privilegijuotieji kulmiškiai. Aukštojoje kalvelėje buvo įrengtos kapinės, dešiniajame Banės upelio krante stovėjo mokyklos sodyba.

Tarp Vitaučių ir valstybinės sienos trasos stovėjo Trušių kaimas su 7 ūkiais, jų sodybos glaudėsi prie Banės upelio, kelių kalvelių papėdėje. Iš ten keliukas vedė link Krazdinės (?) smuklės Žemaitijoje ties sienos ženklu Nr. 348. Kiek šiauriau stovėjo Meškovskio palivarkas, priskirtas Jokūbavui. Pasienio ruožas tarp ženklų Nr. 343–344 tebebuvo gan laukinis – apžėlęs krūmynais.

Šiauriau Vytaučių anuomet buvo nedidelė Lapeniškės gyvenvietė su dviem ūkiais, besiglaudusi prie nemažo to paties vardo miško, kur tarp beržų tebeaugo ir ažuolai. Šiauriau Lapeniškių buvo Katkų sodybų grupė su 5 ūkiais ir kulmiškio sodyba. Įdomu, kad tas kaimelis dar vadintas *Girngallen Gedmin*. Galima priminti, kad Gediminas Girnkalis buvo minėtas XVI a. vidurio dokumentuose apie Bebrunės kaimą. Veikiausiai ano Gedimino palikuonių sodyba galop tapo atskiru kaimeliu, o protėvio vardas tebeminėtas ne vieną šimtmetį.

Šiauriau už Katkų buvo Kurmių ar Šudelių kaimelis su 6 ūkiais, stovėjęs kalvos papėdėje ties Bebrunės upeliu. Tarp Kurmių ir valstybinės sienos trasos stovėjo nedidelis Vaidužių kaimelis. Žemaitijos pusėje ant upelio buvo įrengtas vandens malūnas, už jo stovėjo nemažas gatvinis Petrikaičių kaimas. Ties juo anuometinę gan simbolinę sieną kirto keli keliukai, liudiję tų laikų pasienio laisvą gyvenimą.

Ir šie XVIII a. pabaigos duomenys nerodo kokios žymesnės vokiškosios kolonizacijos – nu-

rodyti vien tik baltiškos kilmės vietovardžiai, senieji vandenvardžiai ir pan. Tuomet nebūta kokių suplanuotųjų vokiškų naujakurių gyvenviečių su tiesiais keliais, taisyklingais sklypais ir pan. Visos apibūdintosios pasienio gyvenvietės savo struktūra tebebuvo baltiškos – gan padrikos, jų sodybos dėstėsi netaisyklingai, kiekvienam gyventojui paisant tik savų norų, o ne kokių nors valdžios nurodymų.

Įdomios tuometinių vietovardžių sąsajos su senesniais baltiškos kultūros reliktais. Antai, slaptingas Graumenės vardas galėtų būti siejamas su gūdžia girios lūžtve ar pan., Medikiai – su medžiokle ir t. t. Pažymėtina, kad praelyje įprastiniais buvo Gedimino ar Vytauto vardai, žinoti daugelyje vietovių.

1817 m. Graumenė apibūdinta kaip *šatulinių* valstiečių gyvenvietė su vieninteliu *ugniakuru* ir 6 gyventojais. Priklausyta naujai Klaipėdos apskrčiai, Klaipėdos karaliskajam valsčiui, Klaipėdos lietuvininkų evangelikų liuteronų parapijai. Kaip savininkas nurodytas Kynastas (*Kienast*).

Katkai (*Girnkallen Gedmin*) buvo valstiečių kaimas su 4 *ugniakurais* ir 32 gyventojais. Priklausyta Klaipėdos apskrčiai ir valsčiui, Kretingalės evangelikų liuteronų parapijai.

Lapeniškiai (*Lapinischnen*) minėti kaip bajoriškasis kaimas su 2 *ugniakurais* ir 19 gyventojų. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrums. Sieti su *Lindenhoff* ir *Bachmano* dvarais.

Medikiai (*Meddiken*) apibūdinti kaip *kulmiškasis* kaimas su 14 *ugniakurų* ir 89 gyventojais. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrums. Kaip savininkai nurodyti fon Štempelis ir ponias fon Rozenberg.

Trušiai (*Truschen*) minėti kaip valstiečių kaimas su 8 *ugniakurais* ir 64 gyventojais. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrums.

Vitaučiai (*Wittauten*) apibūdinti kaip valstiečių kaimas su 19 *ugniakurų* ir 127 gyventojais. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrums.

Vaidužiai (*Woiduszen, Skudden*) minėti kaip valstiečių kaimas su 7 *ugniakurais* ir 36 gyventojais. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrums.

1807 m. Prūsijos karalystėje paskelbus apie baudžiamą panaikinimą, realūs pokyčiai kaimuose vyko pamažėl. Ilgai buvo sudarinėjami ir tvirtinami dokumentai, lėtai vyko žemės sklypų privatizacija ir pan., tad valstiečiai pilnateisiais šeimininkais tapdavo neiškart. Tik vėliau pajusta nuosavos žemės ir besikuriančios sklypų bei sodybų rinkos nauda.

1821 m. jau pagal tuomet naujoviškas nuostatas buvo parengtas Medikių (*Meddicken*) kaimo valdų planas. Jis vadintas valstiečių kaimu, susietu su kulmiškuoju Eketės dvaru. Iš viso buvo išmatuota per 919 margų (beveik 250 ha) žemės, kuri glaudėsi prie valstybinės sienos su carine Rusija. Šiaurvakariuose ribotasi su Trušių kaimo ir Kapitoniškių miško valdomis, vakaruose – su *Graume* vadinta miško žeme, priskirta Kliošiams. Pietų pusėje Medikių plotas ribojosi su kulmiškio Luko (*Luck*) valda, pietryčiuose – su Šatrių kaimo žeme.

Tuomet Medikiai buvę dvilypai: šiaurvakarinė ploto dalis priklausė Štempelio (vėliau Gotšalko) kulmiškajam dvarui. Šio arimai ir ganyklos dar tęsėsi ir palei sieną su Rusija. Dvaro žemės beveik žnyplėmis buvo apjuosiosios Medikių kaimiškąją dalį – keliolikos ūkininkų sklypus. Tarp tų nurodyta: Adomas Bruzdelins, Urtė Jakienė, Jokūbas Kukys, Adomas Einars, Kairys, Pašilis, Lamžaitis, Panaras, Martinas Valiuks ir kiti, kuriems buvo nužymėti gan taisyklingi sklypai. Tarp tų plotelių buvo įsiterpęs bendruomeninis sklypas – beveik 1 ha ploto durpynas. Buvo pažymėtos ir kaimo kapinės.

Visame Medikių plote buvo išmatuoti 229 margai (apie 60 ha) arimų, tik 33 margai (apie 8 ha) pievų, 251 margas (apie 60 ha) ganyklų ir t. t. Plote jau nebebuvo medynų ar krūmynų – tos pasienio žemės per kelis šimtmečius buvo visiškai sukultūrintos ir parengtos intensyvesnei žemdirbystei ir gyvulininkystei. Kaime tuomet gyveno apie 12 valstiečių šeimų, kurių valdas netruko perimti besiplėtęs Medikių dvaras.

Panašiu laiku pieštame Klaipėdos apskrities rankraštiniame plane vaizduotas iš Klaipėdos per Klemiškę ir Plikius ėjęs pašto ir muitinės vieškelis, kuris vedė iki pat valstybinės sienos su Rusija ties Skruzdynės *karčiama* (*Krug Krasdien*). Jis ėjęs per Vytaučius, tarp Lapeniškių sodybos ir Trušių kaimavietės.

Į rytus nuo Vytaučių tada rodyta Kaplaniškių sodybelė. Nuo Lapeniškių iki Medikių pasieniu tęsėsi drėgnos pievos ir krūmynai. Daugiau arimų supo Medikių sodybas – ten buvusi savotiška žemdirbystės oazė, besitęsusi iki Šatrių. Ariamos žemės vaizduotos ir šiauriau Lapeniškių, kur rodytos Katkų ir Kurmių kaimavietės. Už pastarojo kaimo pasieniu driekėsi didesnis miško plotas, ties Žemaitijos pusėje stovėjusiu Petrikaičių kaimu.

Vieškelis per Plikius link Rusijos valdų lyg ir netaupo kokių svarbesniu keliu, pasienio gyventojai iš jo gal negavo daugiau naudos. Ties ta neilgai veikusia sienos perėja taip ir nesuskūrė kokia žymesnė gyvenvietė, ten neatsirado kokia *karčiama* ar prekyvietė. Toks kelias į Rusijos valdas, matyt, nebuvo reikalingas lietuviškųjų žemių okupantams. Gal po dekabristų sukilimo (1825) ir pan. carinis režimas labiau rūpinosi atsiribojimu nuo „kenksmingų“ Vakarų, griežtesne valdų kontrole, maištingosios „Lenkijos“ (ATR) priežiūra.

Nesivystant laisvesnei pasienio prekybai, aptariamas ruožas ir toliau menkai gyvaliojo, laukdamas geresnių laikų ir kitokių sąlygų.

Baigiantis XIX a. trečiajam dešimtmečiui, Lapeniškė apibūdinta kaip bajoriškasis dvaras, apėmęs du kaimiškuosius dvarelius, Kapteiniškių palivarką, dvi miškininkų sodybas ir *kampininko* ūkelį (šis teturėjo apie 0,4 ha žemės). Palivarkas turėjo apie 196 ha žemės, kaimiškieji dvareliai – 65 ha. Šie buvo įkurti 1819 m. privatizavus naudotus žemės

plotus. Iki tol jie kasmet mokėdavo 4 talerių činšą, patiekdavo 2 žąsis ir 4 gaidelius. Po reformos būdavo skaičiuojami metiniai mokesčiai ir kitkas (pavyzdžiui, mokėtas 3 talerių, 16 sidabro grašių ir 8 pfenigių žemės mokesčiai).

Tuomet Medikiai (buvę greta Rusijos sienos) turėjo 1126 margus (apie 282 ha) žemės. Ten buvo laisvasis dvaras, valdęs apie 75 ha žemės, 13 kaimiškų dvarelių (stambesnių valstiečių ūkių), 3 samdinių sodybėlės. Iš viso rasti 128 gyventojai. Ten seniau buvo 12 valstiečių ūkių, kuriems buvo atskirta per 15 ha dvaro žemės. Iki baudžios panaikinimo valstiečiai atlikinėdavo prievoles kulmiškajam dvarui, privačiais savininkais jie tapo 1822 m., sutvarkius nuosavybės santykius. Kiti 11 valstiečių ūkių naudojo apie 190 ha žemės, atlikinėjo natūrinės prievoles ir mokėjo metinį činšą. Po reformos mokėta išpirka, įsigyta apie 96 ha žemės. Apskritis kasai kasmet tekdavo mokėti po 16 talerių, 2 sidabro grašius ir 2 pfenigius žemės mokesčio. Be šių visų ūkių minėti dar du atskiri valstiečių ūkiai. 1826 m. kulmiškasis dvaras su 38 ha žemės buvo parduotas už 483 talerius.

Tuomet pasienyje gyvavo Kurmių kaimas, turėjęs 680 margų (apie 170 ha) žemės. Ten buvo 5 kaimiškieji dvareliai (stambesni ūkiai), dvi *kampininkų* sodybos, 4 samdiniai. Iš viso gyveno 61 žmogus. Dirbami laukai buvo molingi.

Gretimuose Katkuose turėta apie 136 ha smėlingų žemių su 4 kaimiškais dvareliais. Su 7 samdiniais buvo 51 gyventojas.

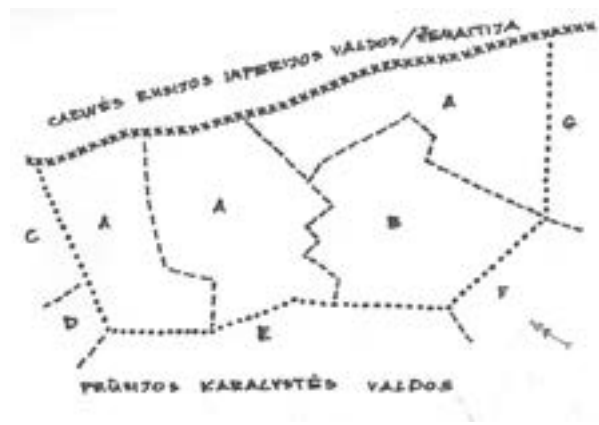
Netolimi Trušiai valdė apie 170 ha pievų plotų su 6 žemdirbių ūkiais. Su 2 samdiniais buvo 51 gyventojais. 1825 m. ten buvęs ūkis su 19 ha žemės buvo parduotas už 341 talerį.

Vitaučių žemės buvo vidutiniškos, jų valdyta apie 323 ha, buvo 15 žemdirbių ūkių, viena kampininko sodybėlė. Su 4 samdiniais buvo 156 gyventojai.

Panašiose žemėse buvusi Graumenė teturėjo 17 ha. Ten buvo vienintelis valstiečių ūkis ir 11 kampininkų sodybų su 70 gyventojų.

Tuo laiku šio ruožo pasienio gyvenvietėse buvo surašyta 517 gyventojų. Jų gausa išsiskyrė Vitaučiai ir Medikiai. Valstiečių ūkiai Kurmiuose ir Katkuose vidutiniškai valdė po 34 ha žemės, Trušiuose 28 ha, Vitaučiuose 22 ha. Nors tuometinės valdos buvo nemažos, tačiau šio ruožo žemės nepasižymėjo derlingumu, tad jos nebuvo labai pelningos. Vėlesniais laikais šie plotai gerokai kito: kai kurie ūkiai pardavinėti, kai kas įsigydavo papildomų sklypų. Gan sparčiai vystantis krašto žemdirbystės kultūrai, vis didesni plotai buvo tinkamai įdirbami, tręšiami ir pan. Praeityje buvęs nuošalus plotas pamažėl tapo gan intensyvios žemdirbystės teritorija, į kurią pradėjo veržtis stambieji žemvaldžiai, vylęsi ten gauti nemažus pelnus.

XIX a. viduryje surašinėtos Klaipėdos apskrities gyvenamosios vietos. Tada Graumenė buvo kaimas, priklausęs Klaipėdos lietuvininkų evangelikų ir

Medikių valdos XIX a. pradžioje. Martyno Purvino piešinys iš 1823 m. Medikių žemėvaldos plano, saugomo GSTA rinkiniuose. A – Medikių dvaro sklypai, B – Medikių kaimo ūkininkų sklypai, C – Trušių kaimo valdos, D – Kapitoniškių sodybos valdos, E – miško plotas, vadintas Graume, priklausęs Kliošių miškams, F – kulmiškio Luko valda, G – Šatrių kaimo valdos

katalikų parapijoms, miesto paštui, teismo jurisdikcijai ir Klaipėdos apskrīčiai. Kaime surašyta 17 sodybų su 138 gyventojais. 120 buvo evangelikai, 18 katalikų; visi jie kalbėjo lietuviškai.

Katkai (*Girnkallen – Gedmin*) priklausė Kretingalės evangelikų parapijai. Ten stovėjo 6 sodybos su 50 gyventojų. 46 buvo evangelikai, 4 katalikai; visi jie kalbėjo lietuviškai.

Lapeniškiai (*Lapnischken*) apibūdinti kaip bajoriškoji miškų prievaizdo sodyba, priklausiusi bajoriškajam Bachmano dvarui. Ten tebuvo vienintelė sodyba su 9 gyventojais, kurių dauguma kalbėjo vokiškai, o likusieji lietuviškai.

Medikių kaimas priklausė ir Klaipėdos, ir Kretingalės evangelikų parapijoms. Ten buvo 13 sodybų su 73 gyventojais. 61 buvo evangelikas, 12 katalikų. Dauguma gyventojų kalbėjo lietuviškai, likę vokiškai.

Trušių kaimas priklausė Kretingalės evangelikų parapijai. Ten buvo 7 sodybos su 59 gyventojais, kurie visi kalbėjo lietuviškai. Gyveno vienas katalikas, kiti buvo evangelikai.

Vitaučių kaimas priklausė Kretingalės evangelikų parapijai. Ten buvo 16 sodybų su 133 gyventojais, kurie visi kalbėjo lietuviškai. Be daugumos evangelikų dar gyveno du katalikai.

Vaidužių (*Woiduszen*) kaimas priklausė Kretingalės evangelikų parapijai. Ten buvo 7 sodybos su 71 gyventojų, kurie visi kalbėjo lietuviškai. Be daugumos evangelikų dar gyveno vienas katalikas.

Galima teigti, kad XIX a. viduryje šis pasienio ruožas tebebuvo lietuviškas. Vokiškai kalbėjo tik tarnautojai (miško prievaizdai Lapeniškės sodyboje) bei dvarininkai (kaip kad Medikiuose).

Po 1860 m. sudarytame Klaipėdos apskrities plane buvęs pašto ir muitinės vieškelis iš Klaipėdos per Plikius jau nebevedė iki valstybinės sienos, nutrūkdamas Trušių kaime. Matyt, carinei Rusijai

vis griežtinant pasienio apsaugos režimą, naikinti anksčiau dar egzistavę menkesni sienos perėjimo punktai, tokie teliko ties Gargždais ir Kretinga. Žemaitijos pusėje tada gyvavo Petrikaičių ir Žvirblių kaimai, Skruzdynės palivarkas su *karčiam*.

Palei valstybinę sieną tada driekėsi sukultūrintų žemių ruožas, nusitęsęs nuo Vaidužių iki Medikių. Ten vaizduoti Vaidužių, Katkų (*Girngallen – Gedmin*), Trušių, Vitaučių, Graumenės, Medikių kaimai (šiauriau šio kaimo dar buvo dvaro plotai). Tada parodytos plėtoto Graumenės kaimo kelios sodybos.

Tame ruože gausėjo tvarkingesnių kelių, jungusių atskirus kaimus ar svarbesnius vietas. Vietos lietuvininkai juos vadino *grantinės* (gruntiniai keliai). Valdžios nurodymu tokius vietinius kelius privalėjo prižiūrėti tenykščiai gyventojai. Senbuvių prisiminimu, kaimo seniūnas paskelbdavo talką sava *grantinei* tvarkyti. Tada sueidavę vyrai su kastuvais ir tvarkydavo jiems priskirtą kelio atkarpą – užlygindavo duobes ir pan. Anuometiniai arkliniai vežimai, nedideli gabenamų krovinių svoriai dar nepajėgdavo rimčiau „išmalti“ lauko kelių, tad juos pastoviai prižiūrint pravažiavimas būdavo įmanomas. Visokius keliukus savose valdose tekdavo prižiūrėti pačiam ūkininkui. Tam paramos lyg nesulaukta, būta pabarimų ar bausmių apsilaidėliams.

1871 m. surašant Vokietijos imperijos gyvenamąsias vietas, Graumenėje rasta 30 gyvenamųjų sodybų su 42 šeiminiiais butais ir 2 vienišų būstais. 1867 m. pabaigoje ten gyveno 173 žmonės, o 1871 m. – 170 (87 vyrai ir 83 moterys). Tik 76 iš jų buvo pripažinti *vietiniais* (gimusiaisiais ir likusiaisiais ten pat). Be 158 evangelikų dar buvo 12 katalikų. Aptikti 52 vaikai iki 10 metų amžiaus. Iš suaugusių tik 22 mokėjo skaityti ir rašyti, o net 96 pripažinti beraščiais. Surašymo metu vienas kaimietis buvo išvykęs.

Katkuose (*Girngallen – Gedmin*) rastos 9 gyvenamosios sodybos su 11 šeiminių butų ir 3 vienišų būstais. 1867 m. pabaigoje ten gyveno 90 žmonių, o 1871 m. – tik 69 (vos 29 vyrai ir 40 moterų). Tik 28 iš jų buvo *vietiniai*. Visi kaimiečiai buvo evangelikai. Aptikta 20 vaikų. Skaityti ir rašyti mokėjo 33 žmonės, o 16 pripažinti beraščiais. Trys kaimiečiai buvo išvykę.

Medikių kaime tebuvo likusios 2 gyvenamosios sodybos su 2 šeiminiiais butais. Gyveno tik 7 žmonės (vos 2 vyrai ir 5 moterys), iš kurių tik vienas tebuvo *vietinis*. Be 4 evangelikų gyveno 3 katalikai. Aptikti tik 2 vaikai. Vienas kaimietis mokėjo skaityti ir rašyti, o 4 pripažinti beraščiais.

Svarbesne gyvenamąja vieta tapo Medikių davaras, kuriam priklausė 4 gyvenamosios sodybos su 12 šeiminių butų samdiniams ir kitiems. 1867 m. pabaigoje ten gyveno 61 žmogus, o 1871 m. – 42 (22 vyrai ir 20 moterų). Vos du žmonės pripažinti *vietiniais*, visi kiti buvo vėlesni atvykėliai. 30 gyventojų buvo evangelikai, 8 katalikai, o 4 žydai. Aptikta 10 vaikų. Iš suaugusių 15 mokėjo skaityti ir rašyti, o 17 pripažinti beraščiais.

Vitaučiai tada apėmė tris gyvenamąsias vietas:

kaimą, dvarą ir Kapteiniškių palivarką. Juose iš viso buvo 23 gyvenamosios sodybos su 41 šeiminiu butu ir 4 vienišų būstais. Kaime tada buvo 18 gyvenamųjų sodybų su 140 gyventojų, dvare – 4 sodybos su 54 žmonėmis, palivarke – viena sodyba su dešimčia gyventojų. Iš viso ten 1867 m. pabaigoje gyveno 25 žmonių, o 1871 m. – 204 (99 vyrai ir 105 moterys). Tik 60 žmonių buvo vietiniai. Gyveno du žmonės, neturėję Prūsijos pilietybės – gal neseni atvykėliai iš carinės Rusijos valdų. Be 181 evangeliko dar buvo 23 katalikai. Aptikti 44 vaikai. Iš suaugusiųjų 79 mokėjo skaityti ir rašyti, vienas nebuvo baigęs mokslų, o 80 pripažinti beraščiais. Tuo metu buvo išvykę 3 vietos žmonės.

Vaidužių kaime buvo 12 gyvenamųjų sodybų su 16 šeiminių butų ir vienišiaus būstu. 1867 m. pabaigoje buvo 97 gyventojai, 1871 m. – 93 (52 vyrai ir 41 moteris). 43 iš jų buvo *vietiniai*. Net 8 kaimiečiai neturėjo Prūsijos pilietybės – matyt, jie buvo neseniai atvykę iš carinės Rusijos valdų. Be 85 evangelikų dar gyveno 2 katalikai ir 6 žydai. Aptikta 20 vaikų. Iš suaugusių 32 mokėjo skaityti ir rašyti, o 41 pripažintas beraščiu.

Lapeniškiai (*Lappenschken*) tada buvo tapę atskira miškininku sodyba su vieninteliu šeiminiu butu. 1867 m. pabaigoje ten gyveno 10 žmonių, o 1871 m. – 9 (5 vyrai ir 4 moterys). 7 iš jų buvo *vietiniai*. Visi jie buvo evangelikai. Aptiktas vienintelis vaikas. Visi 8 suaugusieji mokėjo skaityti ir rašyti.

Trušiai buvo kaimas su 19 sodybų, kuriose buvo 20 šeiminių butų ir vienišiaus būstas. 1867 m. pabaigoje ten gyveno 114 žmonių, 1871 m. – 92 (44 vyrai ir 48 moterys). Iš jų 55 buvo *vietiniai*. Be 86 evangelikų gyveno 6 katalikai. Aptikti 29 vaikai. 28 suaugusieji mokėjo skaityti ir rašyti, o 35 pripažinti beraščiais. Surašymo metu 3 kaimiečiai buvo išvykę.

1885 m. Graumenės kaimas valdė 402 ha žemės (240 ha vidutinės kokybės arimų, 69 ha prastokų pievų). Po naujų administracinių pertvarkų kaimas buvo priskirtas Vitaučių valsčiui ir registracijos apylinkei, Kretingalės evangelikų ir Klaipėdos katalikų parapijoms. Kaime buvo 33 gyvenamosios sodybos su 46 butais. Iš viso gyveno 205 žmonės (94 vyrai ir 111 moterų). Be 178 evangelikų dar buvo 19 katalikų ir 8 kitos krikščioniškos pakraipos išpažinėjai.

Tada Katkai (*Girngallen – Gedmin*) valdė 221 ha žemės (63 ha prastokų arimų, 55 ha menkų pievų). Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams. Vienuolikoje gyvenamųjų sodybų buvo 14 butų. Gyveno 78 žmonės (43 vyrai ir 35 moterys). Be daugumos evangelikų buvo vienas katalikas.

Lapeniškiai buvo tapę dvaro apylinke. Valdyti vos 5 ha labai gerų arimų, 109 ha neblogų pievų, 188 ha gan gerų medynų. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams. Tebuvo vienintelė sodyba su vienu butu. Gyveno 10 žmonių (po 5 vyrus ir moteris). Be daugumos evangelikų buvo vienas katalikas.

Medikių kaime tebuvo likusios dvi gyvenamosios sodybos su 2 butais. Tebuvo likę tik 5 žmonės (3 vyrai ir 2 moterys), visi jie buvo evangelikai.

Medikių dvaras (kartu su kaimu) valdė 314 ha žemės (281 ha derlingų arimų, 24 ha vešlių pievų). Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams. Buvo 4 gyvenamos sodybos su 11 butų. Iš viso gyveno 63 žmonės (26 vyrai ir net 37 moterys). Be 61 evangeliko dar buvo du katalikai.

Trušių kaimas valdė 186 ha žemės (73 ha derlingų arimų, 18 ha vešlių pievų, 2 ha prastų medynų). Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams. Buvo 24 gyvenamos sodybos su 27 butais. Iš viso buvo 121 gyventojas (63 vyrai ir 58 moterys). Be 113 evangelikų buvo 8 katalikai.

Vitaučių kaimas valdė 539 ha žemės (448 ha gerų arimų, 27 ha neblogų pievų, 10 ha prastų medynų). Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams (valsčiaus ir registracijos įstaigos veikė šiame kaime). Iš viso buvo 24 sodybos su 40 butų. Iš viso gyveno 219 žmonių (107 vyrai ir 112 moterų). Be 202 evangelikų buvo 17 katalikų. Vitaučių dvare tada buvo 4 sodybos su 76 gyventojais.

Vaidužių kaimas tada valdė 243 ha žemės (78 ha nederlingų arimų, 78 ha menkų pievų). Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams. Buvo 17 gyvenamų sodybų su 19 butų. Gyveno 97 žmonės (43 vyrai ir 54 moterys). Be 91 evangeliko dar buvo 3 katalikai ir 3 žydai (šie gal užsiėmė pasienio prekyba ir pan.).

Pažymėtina, kad šio ruožo žemės anuomet buvo įvertintos kaip daug derlingesnės nei anksčiau aprašytame Šatrių–Alksnių ruože. Tai paaiškino, kodėl čia kūrėsi Medikių ir Vitaučių dvarai, vėliau ir kiti dvareliai. Apsukresnieji veikėjai suprato, kad į čionykštės žemes apsimoka investuoti, čia kurti stambesnius ūkius, žadėjusius didesnius pelnus.

Ypač derlingus arimus valdė Lapeniškės sodyba, tačiau tai tebuvo vos 5 ha sklypas. Veikiausiai dar prieš daugelį metų sodybos kūrėjai susirado itin geros žemės plotelį, prie kurio įsikūrė.

Mažesnio derlingumo plotai atiteko Katkų ir Vaidužių kaimams, gyvavusiems dar nuo XVI a. Gal kažkada ten apsisotojus, vėliau nebenorėta (ar nebegalėta) keltis kitur.

Duomenys apie žemės derlingumą paaiškina demografinį bei ūkinį sprogimą Graumenės kaime – XVIII a. ten tebusią vienintelę sodybą galop papildė per trisdešimt naujų sodybų. Matyt, ta vietovė (gan derlingos ir lėkštos žemės) buvo patrauklios daugeliui naujakurių.

Siekdami naudos, gan didelio Medikių kaimo derlingas žemes galop užgrobė Medikių dvaro plėtotojai, iš esmės pakeitę padėtį tame plote – ten iš buvusių keliolikos kaimiečių sodybų XIX a. pabaigoje teliko dvi, buvusios ūkininkų valdos atiteko dvarui. Taip ir nuošalų pasienį pasiekė anuometinės krašto žemės ūkio intensyvinimo tendencijos, beveik neišvengiamas dalies ūkių stambinimas, šeiminius ūkininkų gyvenimus pakeitė dvareliai su samdomais darbuotojais.

Krašto gyvenamosios vietos vėl surašinėtos baigiantis XIX amžiui. Tada Graumenė valdė per 433 ha žemės, ten buvo 39 sodybos su 45 šeiminingais butais ir vienišiaus būstu. Gyveno 198 žmonės (90 vyrų ir 198 moterys). Be 180 evangelikų buvo 13 katalikų ir 5 kitos krikščioniškos pakraipos išpažinėjai. Priklausyta naujai Plikių evangelikų liuteronų ir Klaipėdos katalikų parapijoms, Vitančių valsčiui ir registracijos apylinkei.

Katkai (*Girngallen – Gedmin*) valdė per 244 ha žemės. Buvo 12 sodybų su 16 šeiminių butų. Gyveno 81 žmogus (39 vyrai ir 42 moterys), visi jie buvo evangelikai. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams.

Medikių, kaip kaimo, jau nebebuvo – tebegyveno jo vietoje išsiplėtęs Medikių dvaras, valdęs 315 ha žemės. Ten buvo 4 gyvenamos sodybos su 11 šeiminių butų. Gyveno 77 žmonės (35 vyrai ir 42 moterys). Be daugumos evangelikų buvo du katalikai. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams.

Lapeniškių sodyba vėl buvo priskirta Bachmano dvarui, joje gyveno 12 žmonių.

Triušių kaimas valdė beveik 185 ha žemės. Ten buvo 23 sodybos su 25 šeiminingais butais, penkiais vienišų moterų būstais ir vienišo vyriškio būstu. Gyveno 108 žmonės (47 vyrai ir 61 moteris). Be 105 evangelikų dar buvo 3 katalikai. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams.

Vaidužių kaimas tada valdė per 256 ha žemės. Buvo 16 gyvenamų sodybų su 16 šeiminių butų. Gyveno 94 žmonės (46 vyrai ir 48 moterys). Be 92 evangelikų dar buvo 2 žydai. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams.

Vitaučių kaimas valdė per 539 ha žemės. Buvo 24 gyvenamos sodybos su 40 šeiminių butų, 3 būstais vienišoms moterims ir vienišo vyriškio būstu. Gyveno 198 žmonės (105 vyrai ir 93 moterys). Be 181 evangeliko buvo 17 katalikų. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams.

Pateiktieji duomenys rodo, kad XIX a. aptariamasis pasienio ruožas ėmė plėtotis daug sparčiau nei ankstesniais amžiais.

Daugelyje ruožo kaimų (Katkai, Trušiai, Vaidužiai, Vitaučiai) per šimtmetį gyvenamų sodybų pagausėjo 4 kartus. Spėriai daugėjo ir kaimų gyventojų (tą lėmė ne vien besivysčiusi ūkinė bazė, bet ir gerėjusi sveikatos apsauga, sanitarijos ir higienos žinių propagavimas). Tam tikros sumaišties padaugėjo 1871 m. įkūrus Vokietijos imperiją. Tai sutapo ir su valstybės industrializacija bei urbanizacija – sparčiai ugdyta pramonė ir kitkas reikalavo vis daugiau darbo rankų. XIX a. paskutiniiais dešimtmečiais daug kaimiečių (ypač jaunuolių) vykdavo uždarbianti į miestus ar Vakarų pramonės centrus. Daug kam tai būdavo naudinga – kaimuose nesikaupdavo skurdžių gyventojų perteklius, parvykusieji kartais parsiveždavo nemenką uždarbį, už kurį galėdavo nusipirkti žemės ar ištisą ūkelį.

Dauguma kaimiečių stengėsi plėsti savo valdas, įsigydami valstybinės žemės plotelius ar išvykusių kaimynų sklypus. Antai, Katkai per šimtmetį savo valdas praplėtė beveik dvigubai, didelius plotus prisidūrė Vaidužiai, Vitaučiai. Sėkmingą vidaus politiką anuomet vykdė Rytprūsių valdžia, skatinusi prastesnių valstybinių žemių privatizaciją.

Atskiru fenomenu tapo Graumenė – vos per kelis dešimtmečius vienintelė sodybėlė su 6 gyventojais ir keliolikos ha valda tapo nemenku kaimu su 39 sodybomis, 200 gyventojų ir 433 ha valdų. Ten įkurdinti naujakuriai netrukus tapo vidutiniais ūkininkais, sėkmingai sukultūrinusiais ankstesnius kirtimus ir brūžgynus.

Reikia pripažinti, kad, nepaisant smulkesnių politinių pokyčių, tautinėms mažumoms nepalankių nuostatų ir daug ko kito, Prūsijos karalystės žemės ūkio politika XIX a. buvo gan racionali. Toje valstybėje pakako vidinių politinių kovų dėl žemdirbystės. Kai kas siūlydavo sparčiai augusių miestų gyventojus aprūpinti pigesniais maisto produktais iš Rusijos. Dažniau nugalėdavo „savojo ūkio“ šalininkai, ribodavę tą produktų importą ir neprieštaravę savosios produkcijos palaiptinimui. Iš to laimėdavo ne vien šalies dvarininkai, bet ir dešimtys tūkstančių eilinių ūkininkų, už savo produktus gaudavusius vis daugiau pajamų.

Dar 1807 m. panaikinus valstiečių baudžiąvą, ūkininkams leidžiant įsigyti vis naujus valstybinės žemės sklypelius, plėtojantis žemės ūkio technikos, trąšų ir kitko gamybai, užsiimant žemdirbių švietimu (rengti visokie apmokymai, leistos populiarios knygelės ir kitkas apie pažangesnį ūkininkavimą ir t. t.), pavyko žymiai pagerinti žemės ūkio produktyvumą. Tai ypač jautėsi nuošalioje Rytprūsių provincijoje (apėmusioje ir Mažąją Lietuvą), kuri XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje vadinta Vokietijos aruodu – ten būdavo primelžiama labai daug pieno, prigaminama daugybė sūrių bei kitko. Stebėtasi, kad itin derlingomis dirvomis bei palankiu klimatu nepasižymėję Rytprūsiai dažnai aplenkėdavo daug palankesnėse sąlygose buvusias Vakarų Vokietijos žemes. Tą lėmė ilgaamžė daugybės valstiečių (iš jų – ir tūkstančių lietuvininkų) vargingas triūsas, kultūrinant nuošalias žemes, buvusių krūmynų ir dykvielių plotuose įrengiant derlingus laukus, tinkamai naudotas pievas. Ten gerintos gyvulių bandos, iš Olandijos ir kitur įsigyjant veislinių galvijų, išmaniai rūpinantis prieaugliu ir t. t. Taip būdavo pasiekiami rekordiniai primilžiai, užauginti išgarsėję žirgai ir kt.

Derėtų prisiminti ir carinės Rusijos okupuotą Didžiąją Lietuvą. Toje imperijoje baudžiava buvo panaikinta tik 1861 m., būta ir vėlesnių pozityvių žygių skatinant žemės ūkio augimą. XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje Rusija jau garsėjo kaip maisto produktų eksportuotoja, bet tą daugiau lėmė jos milžiniška teritorija. Tai imperijai užgrobęs derlingas žemes Šiaurės Kaukaze ir Pietų Sibire, kazachų ir kitų ganyklų plotus, kolonizuojant tas vietas ir naikinant

vietines tautines mažumas, carinė Rusija (panašiai kaip ir JAV) galėjo tapti žemės ūkio produkcijos tiekėja beveik pasauliniu mastu.

Dėl pakankamai efektyvios žemės ūkio politikos gan nedidelė (globaliniu masto žvelgiant) Prūsijos karalystė vis tik sugebėjo apsirūpinti dauguma maisto produktų, aprūpinti miestų gyventojus ir sparčiai augusios pramonės darbuotojus.

Atskirai galima būtų rašyti apie krašte tobulintą žemės ūkio produkcijos tiekimą, kuriam talkino vis tankėjęs siaurųjų ir plačiųjų geležinkelių tinklas, valstybinio pašto sistema (ūkininkai savo pagamintą sviestą, žvejai rūkytą žuvį ir kt. pašto siuntiniais lengvai galėdavo pasiųsti į tolimus miestus savo verslo partneriams). Visa tai nešė pelnus krašto ūkininkams, leido jiems įsigyti naujovišką žemės ūkio techniką, atnaujinti savo sodybas, įsigyti veiksmingų trąšų ir t. t. Vėl galima prisiminti gretimą Didžiąją Lietuvą, kurios valstiečių vargus anuomet aprašinėjo Žemaitė ir kiti. Gal kada sulauksime išsamių ir objektyvių tyrimų, kuriuose sąžiningai būtų palyginama kaimiečių ekonominė ir kitokia padėtis Mažojoje bei Didžiojoje Lietuvoje, nes dešimtmečius gyvenome svaiginami sovietiškos ir rusiškos propagandos apie beveik tobulą gyvenimą Rusijos valdose ir esą baisesius vargus kitose (nuo seno priešiškos) šalyse.

1905 m. surašant krašto gyvenamąsias vietas, Graumenė valdė per 433 ha žemės. Kaimė buvo 34 sodybos su 40 šeiminių butų ir 2 vienišų būstais. Gyveno 197 žmonės (iš jų – 95 vyrai). Iš 175 evangelikų 146 kalbėjo lietuviškai, tik 29 vokiškai. Visi 20 kaimo katalikų kalbėjo lietuviškai. Du žmonės priklausė kitai krikščioniškai pakraipai. Priklausyta Plikų evangelikų liuteronų ir Klaipėdos katalikų parapijoms, Vitaučių valsčiui ir registracijos apylinkei.

Tada Katkai (*Girngallen – Gedmin*) valdė per 245 ha žemės (prastesnės nei Graumenėje). Buvo 17 gyvenamų sodybų su 21 šeiminiu butu ir vienišiaus būstu. Gyveno 99 žmonės (iš jų 48 vyrai). Iš 94 evangelikų 89 kalbėjo lietuviškai, tik 5 vokiškai. Visi 4 katalikai kalbėjo lietuviškai. Dar gyveno vienas žydas. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams.

Lapeniškių sodyba su 7 gyventojais buvo priskirta Bachmano dvarui prie Klaipėdos.

Medikių dvaras valdė per 315 ha žemės, kuri vertinta kaip geros kokybės. Buvo 4 sodybos su 10 šeiminių butų. Gyveno 54 žmonės (iš jų – 29 vyrai). Iš 36 evangelikų tik 7 kalbėjo lietuviškai, o 29 vokiškai. Iš 18 katalikų 12 kalbėjo lietuviškai, tik 6 vokiškai. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams.

Trušių kaimas tada valdė beveik 185 ha vidutinės žemės. Stovėjo 21 gyvenama sodyba su 24 šeiminingais butais ir būstu vienišui. Gyveno 112 žmonių (iš jų – 53 vyrai). Iš 104 evangelikų net 102 kalbėjo lietuviškai, tik du vokiškai. Visi 8 kaimo katalikai kalbėjo lietuviškai. Priklausyta tiems patiems vietiniams centrams.

Tęsinys kitame numeryje

Patikslinta Augustino Povilaičio gimimo vieta

Algirdas Mikas ŽEMAITAITIS,
Vilnius

Džiugu, kad prisimenami tarpukario Lietuvos politikos, kultūros ir kiti veikėjai.

„Mokslo Lietuvos“ elektroniniame laikraštyje (2023 m. rugsėjo 6 d. Nr. 15 (724), p. 10–11. išspausdintas dr. Raimondo Kaminsko straipsnis apie Lietuvos valstybės Saugumo departamento direk-

torių Augustiną Povilaitį „Augustino Povilaičio gyvenimo takais“. Tačiau jame, kaip ir enciklopedijose ar periodikoje, nurodoma klaidinga A. Povilaičio gimimo vieta – Pašventys. Autorius įrašė ir netikslią gimimo datą 1900 m. vasario 24 d. Įrašuose po nuotraukomis turi būti rašoma ne Pašvenčių, bet Pašvenčio kaime.

Jurbarko evangelikų liuteronų parapijos 1900–ųjų metų krikšto metrikų knygoje įrašas Nr. 11 skelbia, kad A. Povilaitis gimė Palėkių kaime 1900 m. vasario 5 d. (visos datos pagal tuo metu Lietuvoje (Rusijoje) galiojusį Julijaus kalendorių (1800 01 01–1915 11 15 (28), išskyrus Užnemunę ir Mažąją Lietuvą (Vokietiją), kur veikė dabartinis Grigaliaus kalendorius.

Augustas (August), **Miko Povilaičio** (Miks Powelaitis) ir [**Anės**] **Pilmonytės** (Agata/Age Pillmons) sūnus, gimė Palėkiuose (Paleka) 1900 vas. 5, krikštijo 1900 vas. 13 Jurbarko (Jurburg) kantorius Brokertas (cantor Brokert). Krikštatėviai: *Jurgis Sprainatis, Eva Pilmons*.

Taigi Augustinas (krikštytas Augusto vardu) Povilaitis gimė ne Pašventyje (ten tik užaugo), o Palėkiuose.

Augusto tėvai **Mikas Povilaitis, Adomo**, ir **Anė Pilmonytė, Jono**.

Mikas Povilaitis (Miks Powilat), 29, iš Palėkių (Palecken), **Adomo Povilaičio** (Adoms Powilat) ir **Marės Balceraitytės** (Mare Balsat) sūnus, ir **Ane Pilmonytė** (Anne Pilmonite), 18, iš Palėkių (Pa-

lecken), **Jono Pilmono** (Jons Pilmons) ir **Justinės Ernsčiukės** (Justine Erenszuke) dukra, sutuokti Tauragėje 1885 liep. 7 Tauragės [Taurogen] kunigo [Martyno] Keturakaičio (Keturakat).

Ana, Johano Pilmano (Johann Pillmann) iš Palėkių (Paleken) ir **Justinės Ernstaitės** (Justine Ernstin) dukra, gimė 1867 spal. 25, krikštijo Jurbarko (Georgenburg) kantorius Tomušaitis (Tomuszat). Krikštatėviai: *Caroline Pillmann, August Turau*.

Anės tėvai **Johanas Pilmanas** ir **Justinė Erns-taitė**.

Johanas Pilmanas (Johann Pillmann) iš Patuk????? (Patuk?????) ir **Justinė Ernstaitė** (Justine Ernst) iš Balandžių (Balanddz) sutuokti 1885 rugs. 12 Žvyriuose (Zwyren).

Pagal Jurbarko ev. liut. parapijos krikšto metrikų knygas Palėkiuose gimė 8 vaikai (įskaitant ir **Augustą**): **Mare**, *1886 11 05, **Petras**, *1887 11 ?, **Jons**, *1889 10 09, 42. **Anne**, *1892 05 ?12?, **Jurgis**, Dainiuose (Doini), [gal suklysta įrašant?], *1893 11 03, **Eva**, *1895 05 ?04?, **Endrus**, *1897 12 ??, o Pašventyje, kur persikėlė Povilaičių šeima, dar gimė dukros **Lydia**, *1902 06 ?5? ir **Emilie** *1904 07 29. Gal buvo ir daugiau vaikų, tačiau neturiu galimybės to patikrinti.

Augusto senoliai **Adomas Povilaitis** ir **Marė Balceraitytė**.

Adomas Povilaitis (Adoms Powilat) ir **Marė Balceraitytė** (Mare Balcerate) sutuokti Tauragėje 1841 vas. 3 [kunigo Karolio Juliaus Čėsnos (Carl Julius Szczesny)].

Adomas Povilaitis (Adoms Powilatis), ?80?, iš Pašvenčio (Paszventi), mirė 1896 01 15, palaidotas 1896 01 17.

Marė Povilaitienė (Mare Powilatene), ?73?, našlė (*widow*), g. Švendriškiuose (? Schvendriszki?), mirė 1898 05 09, palaidota 1898 05 11.

Šaltiniai

Jurbarko evangelikų liuteronų parapijos krikšto metrikų knyga, 1900, 1867, 1886, 1887, 1889, 1892, 1893, 1895, 1897, 1902, 1904.

Jurbarko evangelikų liuteronų parapijos mirties metrikų knyga, 1896, 1898.

Jurbarko evangelikų liuteronų parapijos santuokų metrikų knyga, 1885.

Tauragės evangelikų liuteronų parapijos santuokų metrikų knyga, 1841.

Klaipėdos krašto 100-metis: Lietuvos dalių suvienijimo prielaidos ir pasekmės

Klaipėdos krašto 100-mečio minėjimo renginyje Lietuvos mokslų akademijoje 2023 m. lapkričio 28 d. skaityto pranešimo metmenys

Akad. habil. dr. Domas KAUNAS,
Vilnius

Šį pranešimą norėčiau kreipti daugiau diskusione linkme, todėl jį pradėsiu tokiu teiginiu: **tie, kurie prieš 800 metų užkariautose baltų žemėse kūrė vokiškąją Prūsiją, apie pasekmes negalvojo. Ji atsirado ne vietoje, todėl nuolat painiojosi po kojomis. Nekalbu apie Vokiečių ordino laikus. Riteriai visada vadovavosi grobikų logika ir planais. Bet jų žygis nesibaigė ir 1945 metais. Jis mus skaudžiai palietė. Nepamirškime: mes esame Prūsijos teritorinio paveldo dalis, o toks paveldas labai dažnai siejamas su geopolitika.**

Nuo ko prasidėjo 1923 metų Klaipėdos krašto istorija? Kokios jos ištakos ir kas Lietuvos vakarų pusėje, Mažojoje Lietuvoje, tais metais vyko? Lietuviškiausios dalies prijungimas prie Lietuvos Respublikos? Karinė operacija? Gyventojų sukilimas? Ar tai vyko prieš jų valią, ar jiems pritariant? Tikėdamiesi atsakymo, pirmiausia žvilgtelėkime į Europą 1918 metų pabaigoje. Tų metų lapkritį baigėsi Pirmasis pasaulinis karas, Vokietijoje dėl socialinių įtampų ir pakrikusios kariuomenės prasidėjo Lapkričio revoliucija, lapkričio 9-ąją nušalinamas kaizeris ir tą pačią dieną Vokietija paskelbiama Respublika. Per pusmetį nugalėjusių valstybių politikų parengiama ir Paryžiuje, Versalio rūmuose, 1919 m. birželį pasirašoma Taikos sutartis. Žlugus keturioms imperijoms, nepriklausomybę atgavo arba įgijo teisę kurti dešimt Europos valstybių. Jų ateiviai neabejotiną įtaką padarė vieno iš iškiliausių, tik nepritarsiu neseniai „Mokslo Lietuvoje“ (Nr. 19) nuskambėjusiam epitetai, idealisto ir internacionalisto, Amerikos prezidento Tomo

Vudro Vilsono (*Thomas Woodrow Wilson*) 1918 m. sausį Kongresui įteikta Tautų apsisprendimo teisės deklaracija. Ja numatyta po karo paremti tautinių valstybių atsiradimą Europoje ir galimybę išsklaidytoms tautoms siekti konsolidacijos neperžengiant vienos valstybės ribų. Iniciatorius suformulavo atviros taikos sutartį, pagal kurią užsienio kariuomenės turėjo būti išvestos iš Rusijos, Rumunijos, Serbijos ir Juodkalnijos, atkurtas Belgijos ir Lenkijos valstybingumas, Prancūzijai grąžintas Prūsijos 1871 m. užgrobtas Elzaso ir Lotaringijos regionas, Balkanų tautoms užtikrinta teisė į autonomiją ir teritorinį vientisumą. Lietuva ir lietuviai nutylėti. Amerikos prezidentas saugojo Rusijos integralumą. Deklaracijoje nekalbama apie Baltijos, Kaukazo tautų, Ukrainos ir Baltarusijos teritorinį vientisumą bei valstybingumą. Pravartu spėti, kad Vilsono mintyse buvo ne toks jau ir tolimas artimo partnerio – sutelktos Europos bendrijos – projektas. Prezidentą galima kažkiek lyginti ir su šiomis dienomis dažnai minimu Henriu Kisindžeriu (*Henry Kissinger*), kuris sėkmingai, nors ir ne visai sąžiningai, manipuliavo didžiųjų lošėjų geopolitine korta. Tada nugalėtojų sprendimu Vokietija prarado nemažai imperijos pakraščius: jie atiteko Prancūzijai, Lenkijai, Belgijai ir Danijai. Lietuviai politinėmis pastangomis pasiekė, kad būtų atskirta ir lietuviškiausia Mažosios Lietuvos dalis į šiaurę nuo Nemuno: remtasi paskutinio Vokietijos gyventojų surašymo duomenimis, rodančiais vyraujančią lietuvių persvarą teritorijoje šiauriau Nemuno. Mums žinoma, kad šiame procese dalyvavo ir Mažosios

JAV lietuvių politiškojo seimo „Nutarimai“. Čikaga, 1914 m. rugsėjo 21–22 d. ŠALTINIS – LIETUVOS NACIONALINĖ MARTYNO MAŽVYDO BIBLIOTEKA

Lietuvos lietuvių politikas dr. Vilius Gaigalaitis. Jis 1919 m. rugsėjį Liepojoje bendradarbiavo su anglų Karinės misijos vadovu pulkininku Henriu Rowanu-Robinsonu (*Henry Rowan-Robinson*), tuoj pat paskirtu ir Karinės misijos vadovu Lietuvoje. Pasitarimų protokolus išvogė vienos šalies žvalgybininkai.

Kadangi jauna Lietuvos Respublika tarptautiniu mastu dar nebuvo pripažinta, Klaipėdos kraštą pavaldama laikinai valdyti nugalėtojų sudarytai tarybai, pavadintai Ambasadorių konferencija ir įkurdintai Paryžiuje. Jos sprendimu kraštą administravo 1920 m. vasarį atsiųstas nedidelis prancūzų dalinys – apie 350 karių batalionas, iki 1922 m. pabaigos aptirpęs iki 200, ir vyriausiasis vadas, komisaras. Kariai įsikūrė Klaipėdoje, Šilutėje ir Pagėgiuose, buvo gerai aprūpinti, nestokojo pramogų, vietos gyventojai nedomino. Vienas iš prancūzų dienoraštyje juos vadino *prūsais*, kalbančiais *pusiau rusiškai*, *pusiau vokiškai*, *keletas latviškai*, todėl jų tarmę sunku suprasti. Dar prancūzai vienoje pagėgiškio daržinėje užtiko karišką lėktuvą, ginkluotą dviem kulkosvaidžiais. Šeiminingą areštavo, lakūnas, matyt, lėktuvą iš vokiečių kariuomenės nuvaręs sūnus, pabėgo. Prancūzai lėktuvą sunaikino, tuo jų kasdienybės nuotykius Pagėgiuose ir baigėsi.

Mažajai Lietuvai atstovavo 1922 m. gruodį iš jos politinio aktyvo įsteigtas Martyno Jankaus vadovaujamas Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas (toliau – Gelbėjimo komitetas). Jis 1923 m. sausio devintosios posėdyje paskelbė apie krašto vokiškosios valdžios – Direktorijos – nušalinimą, valdžios įgaliojimą sudaryti lietuviškąją direktoriją suteikė paskirtam Direktorijos pirmininkui Erdmonui Simonaičiui. Į avansceną iškeltas Mažosios Lietuvos sukilimo scenarijus. Lietuvos karinis dalinys, apsiginklavęs vokiškais šautuvais ir užsirišęs raiščius su užrašu „Mažosios Lietuvos savanoris“, sausio 10 d. kirto sieną. Pagėgiai ir Šilutė be šūvio buvo užimta tą pačią dieną, Klaipėda – sausio 15-ąją. Čia prasidėjo susišaudymas, žuvo 12 lietuvių ir 2 prancūzų kariai. Gavę nurodymą iš Paryžiaus, prancūzai grįžo į tėvynę.

Ar Mažosios Lietuvos lietuviai buvo pasirengę tokiai įvykių eigai? Šiandien galime teigti, kad jie rengėsi, bet kas iš to išeis, nežinojo ir žinoti dar negalėjo. Motyvacijos šaknys buvo gilios. Istorikas Algimantas Kasparavičius neseniai priminė, kad Prūsijos rytinę dalį – Rytprūsius – XVIII amžiuje per Septynerių metų karą užėmė Rusijos kariuomenė, o caro rūmai jau planavo ir prisijungti, bet to neįvykdė dėl vidaus intrigų. Per 1812 m. karą Napoleonas iš Berlyno išvijo Prūsijos karalių ir kaip vasalą įkurdino atkampiausioje Prūsijos karalystės vietoje – Klaipėdoje, o pačiai karalystei buvo numatyta tapti Prancūzijos imperijos dalimi, žinoma, jei imperatoriui būtų pavykę pasiekti visų užsimotų pergalių. Tarptautinio lygio Mažosios Lietuvos politikos arenoje lietuviai pasirodė per Pirmąjį pasaulinį karą. Jo pradžioje Rusijos kariuomenei sėkmingai įsiveržus į Rytų Prūsiją, Amerikos lietuviai nedelsdami 1914 m. rugsėjį Čikagoje sušaukė politinį seimą, kurio patvirtintais „Nutarimais“ parėmė pradėjusį valdyti prezidentą T. V. Vilsoną dėl taikos siekio ir ja remiantis etnografiniu principu sujungtai Didžiąjai ir Mažajai Lietuvai suteikti politinę autonomiją. Kadangi „Nutarimų“ iniciatoriai valstybės laimėtojos dar nežinojo, tai tokios ir neminėjo.

Abipusio Mažosios ir Didžiosios Lietuvos lietuvių suartėjimo apraiškos gimė XIX a. paskutiniais dešimtmečiais Mažosios Lietuvos sostinėje Tilžėje 1885 m. įsteigtos „Birutės“ draugijos narių, politinių rinkimų į parlamentus – Prūsijos Landtagą ir Vokietijos Reichstagą – vedlių ir vadovų aplinkoje. Neatsitiktinai vokiečių politikai juos apkaltino panslavizmo, kai kurie – net panlituanizmo skleidimu. Ryškiausias čionykščių lietuvių asmenybės – Jonas Smalakys, Dovas Zaunius, Vilius Gaigalaitis, Martynas Jankus, Jonas Vanagaitis. Tiltu tapo stiprėjantis kultūrinis bendradarbiavimas. Į Vilniuje 1907 m. įsteigtą Lietuvių mokslo draugiją įstojo daugiau kaip dešimt Mažosios Lietuvos lietuvių, tarp kurių ryškiausia Vydūno asmenybė. Kur kas stipresni vienybės siekio impulsai pastebimi karo mašinai galutinai užbuksavus 1917 metais. Martynas Jankus, kartu su šeima ir daugiau kaip 13 tūkst. Rytų Prūsijos gyventojų, atitraukiančios Rusijos kariuomenės 1914 m. pabaigoje deportuotas pas Pavolgio totorius ir mordvius, gegužę dalyvavo pirmajame Rusijos jau be caro lietuvių seime Peterburge ir iš tribūnos pareiškė: *Prūsų Lietuva susivienys su Didžiąja Lietuva*. Pritarimu laikytini audringi plojimai ir jo išrinkimas Lietuvių tautos tarybos nariu.

Mes giliau netyrėme kaizerinės Vokietijos kariuomenės okupuotos Lietuvos ir Prūsijos lietuvių politinių bei kultūrinių ryšių. Jų būta. Vienas židinys susiformavo Kaune karinės administracijos lietuvių kalba leidžiamo laikraščio „Dabartis“ redakcijoje, vadovaujamoje kavalerijos atsargos kapitono, teisės daktaro, Bokelių (vok. *Bokellen*, Girdavos apskr.)

1918 m. Tilžės akto („Pareiškimo“) signataras ir Vyriausiojo Mažosios Lietuvos gelbėjimo komiteto pirmininkas Martynas Jankus. Klaipėda, 1923 m. ŠALTINIS – VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKA

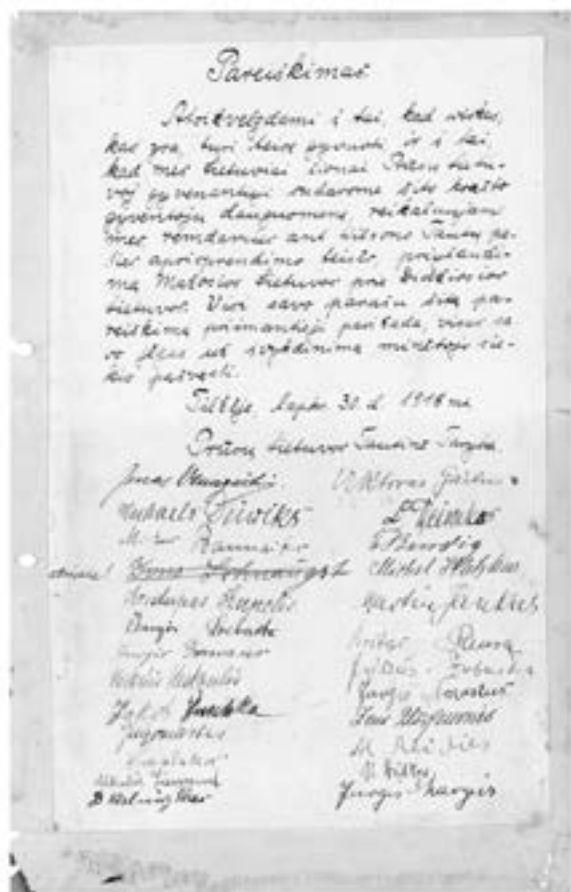
dvarininko Viliaus Stepučaičio, save kildinusio iš LDK didikų. Į ją gerai nežinomu koku, bet nuspėjamu būdu pateko grupė Tilžėje įkurtos Lietuvių literatūros draugijos narių. Laikraštyje apie Lietuvą skelbta pažintinių straipsnių, grįstų tautos etnografinio, pirmiausia kalbinio, savitumo bendrumu, Lietuvos dalių geografine vienove. Nueita dar toliau. Tilžėje 1916 m. pasirodė Vydūno knyga vokiečių kalba „Lietuva praeityje ir dabar“, Ženevoje – jos vertimas į prancūzų kalbą su dviem žemėlapiais: Lietuvos Vytauto Didžiojo laikais ir tuometėse etnografinėse ribose. Žymiai drąsiau veikale „Lietuva – okupuotas kraštas“ vokiečių kalba rašė Landtago deputatas Vilius Gaigalaitis. Dėl cenzūros kliūčių knygos išleisti Tilžėje nepavyko, bet 1917 m. išspausdino Frankfurte prie Maino Heseno žemėje su spalvotu etnografinės Lietuvos žemėlapiu, sujungdamas abi jos dalis. Įkandin jos vertimas prancūzų kalba pasirodė Ženevoje. Nematoma, bet juntama ranka nuolat dirigavo tautos dalių suartinimą. Jei iš akių nepamesime tuo pačiu metu Europoje pasirodančių Antano Smetonos, Juozo Gabrio ir kitų autorių publikacijų Lietuvos tema, tai atspėsime ir galutinį orientyrą – tautos vienybę bei savarankišką valstybę. Neatsitiktinai vokiečių žvalgyba sekė ir užčiuopė „Dabarties“ redakcijos narių bendradarbiavimo ryšius su Didžiosios Lietuvos

lietuviams, laikraštį pavertė griežtai politiniu, aktyviau veikęs Vilius Šaulinskis buvo tardomas ir nubaustas.

Mažosios Lietuvos lietuvių vidinis politinis sąjūdis pagreitį įgijo nuvertus kaizerį. Dar neįpusėjęs 1918 m. lapkričiui, Tilžės laikraščiuose pasirodė publikacijų, įrodinėjančių lietuvių teisę dėl apsisprendimo vienyti su pagrindiniu tautos kamienu. Didelė paskata ryžtingiau veikti tapo Vokietijos didžiuosiuose laikraščiuose skelbiama informacija apie lenkų, belgų, danų ir prancūzų siekį atsiskirti ir įsilieti į nacionalines valstybes. Mažosios Lietuvos lietuviai neliko kurti ir akli. Permainų viltys žadino kaimų gyventojus, iki karo gausiai steigtų jaunimo draugijų narius. Laisvės nuojauta persunkta šilutiško Mikelio Hofmano–Ateivio (1889–1921) knyga „Tėvynės garsai. Poezijos žiedai, pražydę liuosybės rytmetryje...“. Raginimai sklido ir iš Kauno. Aktyvistų lapkričio 15 d. Tilžėje įkurta Prūsų Lietuvos tautinė komisija paskelbė pareiškimą dėl abiejų Lietuvos dalių suvienijimo. Tai prilygo bombos sprogamui vokiškoje gyventojų dalyje. Valstybės slaptoji policija rinko įkalčius, įtakingi civiliniai ir bažnytiniai pareigūnai skelbė kaltinimus dėl Vokietijos skaldymo. Mažosios Lietuvos lietuvių politikai atsikirto: niekas neturi teisės kalbėti Vokietijos lietuvių vardu. Komisija šimtatūkstantiniu tiražu paskelbė atsišaukimą lietuvių ir vokiečių kalbomis, pavadintu: „Lietuvininkai! Pabuskit! Klausykite! Padabokit!“. Svarbiausią mintį įprasmino šūkis: *Viena giminė, viena kalba, viena žemė, viena valdžia*. Atsišaukimą perspausdino laikraščiai. Gyventojai skaitė netikėdami savo akimis: *Antai, finai valni, čekai valni, lenkai valni, vengrai valni, Ukrainai valni, slovenai valni, ar tik mes Prūsiški lietuvininkai vieni toliau gėdėsime savo lietuovystės ir lysime toliau po vokiečių dangalu*. [...] *Ten, kur Labguva, Vėluva, Įsrutis, Darkiemis, Goldapė, tai vis yra lietuviški kraštai*. Paminėti kraštai dabar atsidūrę dabartinės Kaliningrado srities centre ir net ties Rusijos–Lenkijos siena.

Tautinė komisija lapkričio 16 d. persivadino Prūsų Lietuvos tautine taryba, pirmininku išrinko dr. Vilių Gaigalaitį. Svarbiausias Tarybos dokumentas, pavadintas „Pareiškimu“, buvo pasirašytas 1918 m. lapkričio 30 d. Tilžėje. Dabar jis dažniausiai vadinamas politiniu Tilžės aktu.

Dokumentą parašais patvirtino 24 asmenys. Sprendžiant iš nurodytų gyvenimo vietų, jie atstovavo visam lietuviškajam kraštui, miesto ir kaimų gyventojams, įvairioms profesijoms ir užsiėmimams, įvairiems socialiniams sluoksniams. Dokumentas laikraščiuose nepasirodė, bet buvo publikuotas kitaip: „Pareiškimo“ tekstas spaustuvėje surinktas gotikiniu šriftu ir su parašų autografais tiražuotas dauginimo priemone. Jis pasiekė tarptautinę visuomenę. Savarankiškai veikę politikai Jonas Vanagaitis ir Jurgis Aukštuolaitis nuvyko į Gdanską ir į vokiečių kalbą išverstą „Pareiškimą“ su komentarais įteikė Prancū-

Prūsų Lietuvos tautinė taryba. „Pareiskimas“. Autografas. Tilžė, 1918 m. lapkričio 30 d. ŠALTINIS – VYTAUTO DIDŽIOJO KARO MUZIEJUS

zijos karo laivo kapitonui, šis – spaudai. Tai sukėlė didelį užsienio šalių rezonansą, Vokietijos – griežtą reakciją, bet savo vaidmenį dėl lietuvių apsisprendimo siekti užsibrėžto tikslo atliko.

Laikotarpis nuo Versalyje pasirašytos Taikos sutarties iki 1923 m. pradžios rutuliavosi vidinių diskusijų atmosferoje. Vienas iš klausimų: kaip pavadinti nuo Vokietijos atskirtą lietuvišką teritoriją nuo Nemuno į šiaurę? Vis dažniau spaudoje buvo minimas dar iki Pirmojo pasaulinio karo lietuvių jaunimo draugijų narių vartotas pavadinimas *Mažoji Lietuva*. Vienas autorius paskelbė straipsnį, siūlydamas kraštą vadinti *Naująja Lietuva*, bet jis palaikymo nesulaukė. Tiek vokiečių, tiek lietuvių tautinėse bendruomenėse formavosi įtakos grupės. Supratę, kad senieji laikai negrįš, vokiečiai manė galėsiantys Lietuvos Respublikoje įkurti Laisvąją valstybę (vok. *Freistaat*), tai yra miniatiūrinę gerovės valstybę (nelyginti šiandienį Honkongą). Prūsų Lietuvos tautinė taryba priėmė sprendimą įsteigti politinę organizaciją – Prūsų lietuvių susivienijimą. Skyriai kūrėsi kiekvienoje parapijoje, gyventojai į parapijos tarybą rinko atstovus, tie rinko deputatus į apskrities tarybą, jos nariai – į Tautinę tarybą. Tarybos užduotis: ginti lietuvių, neminint valstybinės priklausomybės, tautinius, tikiybinius ir ūkinius interesus. Ją sudarė devyni jau pasižymėję politikai, keturi iš jų – Gaigalaitis, Jankus, Kristupas

Lekšas ir Jurgis Strėkys – buvo deleguoti į Lietuvos Valstybės Tarybą ir į ją kooptuoti. Dalis narių siekė jungiantis su Lietuvos Respublika išsiderėti didesnės Klaipėdos krašto autonomijos, kažką panašaus į vokiečių Laisvąją valstybę. Šiuo siekiu vadovavosi ir Tarybos delegacija, 1922 m. su Ambasadorių konferencijos vadovybe Paryžiuje aptarusi susijungimą su Lietuvos Respublika autonomijos pagrindais.

Tačiau realybė buvo kita: į lošimą dėl Klaipėdos krašto likimo įsijungė užsienio jėgos, aktyviai veikė Lenkija. Remiama Prancūzijos, ji Klaipėdoje įsteigė konsulatą, supirkinėjo nekilnojamąjį turtą, atkakliai siekė Ambasadorių konferencijos dalyvių paramos. Lietuvos Vyriausybė skubėjo užbėgti įvykiams už akių ir ilgiau nelaukė: derybomis užsitikrino Vokietijos ir Rusijos neutralumą, parengė karinės operacijos planą. Joje turėjo dalyvauti tik abi Lietuvos pusės: Didžioji ir Mažoji.

Pasikeitus Klaipėdos krašto valdžiai, santykiams su lietuvių gyventojais ir su Ambasadorių konferencija palaikyti iš Paryžiaus buvo atsiųsta Ypatingoji komisija, vadovaujama Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos aukšto pareigūno Georgeso Clinchanto, lietuvių politiniu atstovu tapo Gelbėjimo komitetas, sudarytas iš Jankaus, Vanagaičio, Jurgio Lėbarto, Jurgio Strėkio, Viliaus Šaulinskiego, Jurgio Bruvelaičio ir Martyno Labrenco. Ryžtingas parlamentinio darbo žingsnis buvo Gelbėjimo komiteto surengtas Tautinės tarybos 21 skyriaus narių seimas Šilutėje 1923 m. sausio 19 d. Iš viso atvyko apie 120 asmenų, deklaraciją pasirašė 89. Priimtu nutarimu vienbalsiai nuspręsta Klaipėdos kraštą prie Lietuvos Respublikos prijungti autonominės dalies teisėmis, prašyti karinės ir finansinės paramos, Komitetas įgaliotas *būti mūsų krašto vyriausiąja atstovybe*. Deklaracijos mašiništinis nuorašas, patvirtintas Komiteto vadovų parašais, buvo išsiųstas ministrui pirmininkui Ernestui Galvanauskui, Direktorijos pirmininkas Erdmonas Simonaitis deklaraciją jau vasario 3 d. notifikavo Ambasadorių konferencijai. Jankaus pasirašyta telegrama išsiųsta naujam Amerikos prezidentui Vorenui G. Hardingui (*Warren G. Harding*). Į Lietuvos istoriją įrašytą Šilutės seimą miesto savivaldybė originaliu paminklu įprasmino šiais, 2023-iais metais.

Komitetas palaikė ryšius su Lietuvos Vyriausybe, iš jos sulaukė kvietimo į iškilmingą sutikimą Vasario 16-osios proga atvykti kariškių vadą Joną Budrį, Jankų ir Simonaitį. Jau būdamas emigracijoje Budrys pakiliai pareiškė: *Jei Klaipėdos krašte nebūtų tokių tvirtų vyrų kaip Erdmonas Simonaitis, joks sukilimas Klaipėdos krašte nebūtų įmanomas*. Kokia buvo Klaipėdos krašto gyventojų nuotaika? Daug nerimo, nežinomybės, dalies – priešiško. Tai lėmė susiskaldymas pagal tautinį požymį – lietuvių ir vokiečių, turtinį, net gyvenamąją vietą – kaimą ir miestą, politinę Paryžiaus ir Berlyno įtaką. Klaipėdos kraštas

Į Lietuvos Respublikos Tarybą kooptuoti Prūsų Lietuvos tautinės tarybos nariai. Iš kairės: Kristupas Lekšas, Martynas Jankus, Jurgis Strėkys. Kaunas, 1920 m. ŠALTINIS – VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKA

Pėžaičių gyventojai pasitinka Didžiosios Lietuvos atstovus su pastatyta arka ir plakatu: SVEIKI BROLIAI. 1923 m. sausis. ŠALTINIS – MAŽOSIOS LIETUVOS ISTORIJOS MUZIEJUS

Vyriausiasis Mažosios Lietuvos gelbėjimo komitetas. Pirmoje eilėje iš kairės: antrasis sekretorius Vilius Šaulinskis, antrasis vicepirmininkas Jurgis Lėbartas, pirmininkas Martynas Jankus, pirmasis sekretorius Jonas Vanagaitis. Stovi bendradarbiai: Steponas Darius, Antanas Ivaškevičius, Aleksandras Marcinkevičius, Juozas Pronskus. 1923 m. ŠALTINIS – LAISVĖS KOVŲ ISTORIJOS MUZIEJUS OBELIUOSE

vis dar buvo politinio lošimo korta. Kiek buvo gyventojų, ateitį siejančių su Lietuvos Respublika? Tomis dienomis jų niekas neskaičiavo, nes tai ir padaryti buvo neįmanoma. Bet jų buvo nemažai. Tai patvirtinsiu ne žodžiais, bet vaizdais.

Lietuvos Seimas pasielgė politiškai įžvalgiai, 2023-uosius paskelbęs Klaipėdos krašto metais. Tačiau minėjimo programa, Vyriausybės rengta iš

būsimų dalyvių siūlytų darbų bei renginių projektų, liudija, kad įstrigome 1923 metuose. Joje vyrauja žodis *prijungimas*. Programoje klaipėdiškiai beveik neminimi, tarytum jų nebūta. Jie buvo. Ir šiandien jų yra ir Lietuvos Respublikoje, ir užsienio šalyse, pagal kilmės šaknis – apie pusė milijono Vokietijos Fedeacinėje Respublikoje (remiuosi vokiečių baltistės prof. Kristianos Šiler (Christiane Schiller) duome-

Vanagų „Eglės“ draugijos nariai ir vietos gyventojai su plakatu: VALIO LAISVA SUVIENYTA LIETUVA. 1923 m. ŠALTINIS – AUT. RINKINYS

nimis). Gerbkime ir didžiukimės jais, padėkokime už 1923 m. ištiestą ranką tautos dalių suartėjimui ir susivienijimui. Šiandien *prijungimo* sąvokos prasmė kitokia. Jis civilių gyventojų atžvilgiu signalizuoja prievartą, karine reikšme – agresiją. Ar mūsų sąmonės netemdo Rusijos vykdomas karas dėl suverenios Ukrainos valstybės teritorijos *prijungimo*? Ką šiandien sako žodis *sukilimas*? Neapsimetinėkime, nes visi žinome, kad *sukilimo* nebuvo. Šis žodis vartotinas tik kalbant apie tautos nuotaikas, euforiją, jaunimo ryžtą imtis ginklo ir pasiekti svarbią pergalę dėl Lietuvos – jūrinės valstybės statuso bei vardo. Kai *sukilimo* sąvoką šiandien girdžiu mokslo aplinkoje, man atrodo, kad kai kas ją vartoja piktybiškai, klysdamas arba siekdamas sukompromituoti anuometės Lietuvos Vyriausybės 1923 m. politiką. Per sukakties minėjimą pulkininkas Valerijus Šerelis 1923 m. įvykį pavadino Klaipėdos krašto *atgavimu*. Jis istoriškai neteisingas, bet humanistine prasme būtų priimtinas. Net Prūsijos istorikas Kristofas Hartnochas (*Christoph Hartknoch*) 1684 m. knygoje „Senoji ir naujoji Prūsija“ rašė, kad čia gyvena baltų tautos ir svarbiausią miestą vadina *Klaipėda* (*Cleupeda*; p. 420). Kaip vadinti 1923 m. įvykį? Mano galva, tinkamiausias įvardijimas būtų *Klaipėdos krašto ir Lietuvos Respublikos suvienijimas* ir jis jau beveik prigijęs.

Vienas universiteto profesorius neseniai išleistoje knygoje Gelbėjimo komitetą pavadino popierine

Skomantų piliakalnio paminklas, skirtas Klaipėdos krašto ir Lietuvos Respublikos SUSIVIENIJIMO 5-mečiui ir Lietuvos Respublikos 10-mečiui. Skulptorius Kostas Remeika (1903–1948), finansavo vietos ūkininkas P. Kučinskas. 1928 m. ANTANO STANEVIČIAUS NUOTR.

organizacija. Tai klaida. Pastatykime šio komiteto pirmininkui Martynui Jankui paminklą Klaipėdoje ir Viliui Gaigalaičiui – Priekulėje. Joje net namas, kuriame gyveno, išlikęs. Abu – Mažosios Lietuvos lietuvių istorijos 1917–1923 metų atkarpos reikšmingiausios figūros.

Antanas Smetona ir jo kelias į Vasario 16-ąją

Dr. Ingrida JAKUBAVIČIENĖ,

Istorinė Lietuvos Respublikos Prezidentūros Kaune istorikė

Atvirukas. Pirmasis Lietuvos Prezidentas Antanas Smetona. Kaunas, 1920 m.

Visai Lietuvai 2024-aisiais minint Prezidento Antano Smetonos jubiliejinius metus, labai prasminga prisiminti iškiliausio XX amžiaus I pusės Lietuvos istorijos veikėjo Antano Smetonos kelią iki Lietuvos Tarybos ir iki istorinio momento, kada buvo paskelbta Lietuvos nepriklausomybė.

Pradėti reikėtų nuo svarbių jaunojo Antano Smetonos troškimų mokytis ir būti reikalingu savo tautai, kurie jį atvedė į lietuvių tarpe populiarią Mintaujos gimnaziją. Čia užsimezgusi draugystė su patriotinio nusistatymo mokiniais bei artimesnė pažintis su lotynų kalbą ten dėščiusiu kalbininku Jonu Jablonskiu suformavo pagarbą lietuvių kalbai ir suvirtino jo patriotinius jausmus. Mintys apie tolimesnį darbą lietuviybės labui griežtai vykdomos rusinimo politikos sąlygomis paskatino A. Smetoną pasirinkti teisės studijas. Bestudijuodamas Sankt Peterburgo imperatoriškajame universitete jis vadovavo slaptai lietuvių bendrijai, rūpinosi nelegaliai atspausdinti ir studentams išdalyti lietuvių kalbos gramatiką. Už lietuviškų raštų platinimą carinės administracijos du kartus buvo baustas kalėjimu, o 1899 m. už dalyvavimą protesto demonstracijoje buvo pašalintas iš universiteto ir keletui mėnesių ištremtas į Vilnių. Ši tremtis tapo esminiu posūkiu tolimesniuose A. Smetonos ateities projektuose. Vilnius jam paliko gilų įspūdį ne tik baroko stiliaus architektūra, bet ir čia juntama gyva lietuviybės dvasia, pulsuojančia senosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės garbinga praeitimi bei negausiu, tačiau aktyviu vietinių lietuvių inteligentų būreliu. Į universitetą studijų pabaigti grįžęs A. Smetona jau tvirtai žinojo – baigęs mokslus sugrįš į Vilnių.

Šis planas buvo įgyvendintas 1902 m. pabaigoje, kada į Vilnių su teisininko diplomu rankose atvykęs A. Smetona ėmėsi ieškotis tarnybos, kad galėtų ryžtis dar vienam lemtingam žingsniui – pasipiršti išrinktajai, taip pat lietuviybės darbui angažuotai merginai Sofijai Chodakauskaitei. Santuoka – rimtas gyvenimo žingsnis, kurį žengti buvo sunku daugeliui lietuvių inteligentų, kurie save matė visuomenės ir kultūros veikėjais, o ne tik individualios laimės ieškotojais ar tik savo šeimos dalimi. Vartydami ano meto grožinę literatūrą, galime atrasti nemažai pavyzdžių, kai jauno lietuvių inteligento meilė moteriai užimdavo tik pusę širdies, nes antroji pusė buvo skirta tėvynei. Antanui buvo svarbu iš žmonos sulaukti ne tik supratimo bei pritarimo tautinei veiklai, bet ir realios pagalbos bendrame darbe, siekiant visiems lietuviams aktualių tikslų. Po 1904 m. rugpjūtį Vilniuje įvykusios Antano ir Sofijos Smetonų santuokos vilniečių lietuvių bendruomenė gavo dar vienus lietuviybės dvasios pripildytus namus.

Pirmaisiais A. Smetonos žingsniais į didžiąją politiką galime laikyti 1905 m., kada visą Rusijos imperiją apėmusios revoliucijos metu jis iškilo kaip vienas žymesniųjų Lietuvių demokratų partijos veikėjų greta Povilo Višinskio, Jono Vileišio, Jurgio Šaulio, Felicijos Bortkevičienės ir kitų. Išaugusį A. Smetonos autoritetą lietuvių visuomeniniame gyvenime rodė ir jo išrinkimas nuo Lietuvių demokratų partijos į 1905 m. gruodžio 4–5 d. vykusį Vilniaus lietuvių suvažiavimo, šiandien žinomo Didžiojo Vilniaus Seimo pavadinimu, prezidiumą.

Tačiau tikrasis A. Smetonos pašaukimas buvo ne partinė veikla, o publicistika. Jis norėjo leisti laikraštį ir savo straipsniais žadinti lietuvių savimone. Nepaisydamas tuo metu turėtų įvairių šeimyninių rūpesčių, susijusių su dviejų dukrelių gimimu ir išaugusiais šeimos poreikiais, A. Smetona praktiškai visą laisvalaikį skyrė tik visuomeniniam darbui. Vilniuje neliko nė vienos lietuviškos draugijos, kurioje A. Smetona nebuvo dalyvavęs. Draugijų pavadinimai gerai iliustruoja A. Smetonos interesų spektrą: Lietuvių mokslo draugija, Vartotojų draugija, Švietimo draugija, „Aušra“, Knygoms leisti draugija, draugija „Kanklės“, Lietuvių susišėlpimo draugija, Dailės draugija, Mėgėjų teatras

ir įvairūs politinių konferencijų rateliai. A. Smetona buvo matomas visur: jis rašė, kalbėjo, bendravo, vaidino lietuvių spektakliuose, dainavo lietuvių chore... Visa galva pasinėręs į šiuos visuomeninius darbus, A. Smetona nė neketino ieškoti pelningesnės tarnybos. 15 metų jis buvo lojalus Vilniaus žemės banko tarnautojas tik todėl, kad banko vadovybė nevaržė darbuotojų kultūrinės veiklos laisvu nuo darbo metu.

Dar labiau A. Smetonos politinį autoritetą sustiprino jo darbas 1914 m. rugsėjį Vilniuje įkurtoje Lietuvių draugijoje nukentėjusiems dėl karo šelpti. 1914 m. liepą Europoje prasidėjusio karo veiksmų akivaizdoje, matydami pakitusią tarptautinės politikos atmosferą, rugpjūčio 17 d. lietuvių inteligentai Vilniuje priėmė deklaraciją, kurioje tautos vardu buvo išreikšta ištikimybė Rusijai ir viltis, kad po karo liksią Rusijos imperijos valdžioje. Tuo metu Vilniaus ir Kauno gubernijų teritorijose prasidėjo karo pabėgėlių migracija, daugėjo pagalbos reikalingų žmonių, todėl reikėjo įkurti organą, kuris rūpintųsi nukentėjusių dėl karo žmonių reikalais. Draugijos pirmininku buvo išrinktas Rusijos Valstybės Dūmos narys Martynas Yčas, o vicepirmininku – Antanas Smetona. Draugijos valdyboje dirbo 14 žmonių, o lėšų veiklai buvo gauta iš Sankt Peterburge įkurto Centrinio caraitės Tatjanos komiteto karo pabėgėliams šelpti. 1915 m. rugsėjį vokiečių karinėms pajėgoms pradėjus pulti Vilnių, beveik pusė draugijos narių kartu su pirmininku M. Yču pasitraukė į Rusiją. A. Smetonai tuo metu taip pat teko priimti sunkų sprendimą: trauktis į Rusiją ar likti Vilniuje ir čia atstovauti lietuvių bendruomenės interesams. Smetonų šeima nutarė likti Vilniuje.

1915 m. rugsėjo 16 d. Vokietijos imperijos kariuomenei užėmus Vilnių, Smetonomams, kaip ir tūkstančiams mieste likusių vilniečių, teliko pasikliauti Apvaizdos malone ir okupantų sveiku protu. Buvusios Vilniaus ir Kauno gubernijos greitai buvo paskelbtos Oberostu, kurį vokiečiai traktavo kaip resursų kariuomenei tiekėją. Kraštą greitai apėmė skurdas ir badas, sustojo visas visuomeninis ir kultūrinis gyvenimas. Lietuvių komiteto atstovai Antanas Smetona, Jonas Basanavičius ir Emilija Vileišienė tuoj pat kreipėsi į vokiečių okupacinę valdžią, kad visi valdžios atsišaukimai į gyventojus būtų spausdinami ir lietuvių kalba, būtų steigiamos lietuviškos mokyklos, o komitetui priklausantys sandėliai su maisto atsargomis būtų apsaugoti nuo rekvizicijų. Vokiečiai okupantai buvo žiaurūs ir metodiškai laikėsi visų išleidžiamų potvarkių, tačiau derantis su jais pavykdavo išgauti tam tikrų nuolaidų ir pasiekti lietuviams naudingų kompromisų. Būtent šis nuolatinis bendravimas su vokiečių okupacine valdžia A. Smetonai padėjo išugdyti politiko, derybininko ir kompromisų meistro įgūdžius.

Vokietijos kariuomenės nesėkmės karo fronte 1917 m. dar labiau sustiprino lietuvių viltis išsivaduoti iš sunkaus okupacijos jungo. 1917 m. rugsėjo 21 d. buvo sudaryta Lietuvos Taryba, į kurią buvo išrinkta dvidešimt įvairių profesijų atstovų, o jos pirmininku tapo A. Smetona. Lietuvos Tarybai buvo leista veikti kaip patariamajam vokiečių okupacinės valdžios organui. 1917 m. lapkritį Berne vykusioje lietuvių

1920 m. vasario 16 d. Lietuvos kariuomenės paradas Kaune, Paradų aikštėje. Paradą priima Prezidentas Antanas Smetona ir kariuomenės vadai. ŠALTINIS – ISTORINĖ LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTŪRA KAUNE

Valstybės Tarybos Prezidiumas. Pirmininkas Antanas Smetona, kun. J. Staugaitis, J. Šernas, dr. J. Šaulys. ŠALTINIS – ISTORINĖ LIETUVOS RESPUBLIKOS PREZIDENTŪRA KAUNE, ILRP 64

konferencijoje buvo pasmerktas žiaurus vokiečių elgesys ir pareikalauta Lietuvai nepriklausomybės. Šioje konferencijoje aktyviai dalyvavo ir iš Vilniaus atvykęs A. Smetona.

1917 m. gruodžio 11 d. Lietuvos Taryba paskelbė pirmąją Lietuvos nepriklausomybės deklaraciją, tiesa, pasisakydama už amžiną, tvirtą Lietuvos valstybės sąjungą su Vokietijos imperija. Iš tos „amžinos sąjungos su Vokietija“ nebuvo galima kažko gera tikėtis, tačiau tai buvo pirmas svarbus pareiškimas apie savo siekį tapti nepriklausomais. Laimei, šios deklaracijos įgyvendinimą greitai pakeitė žinios apie Vokietijos paliaubas su Rusija.

1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba suskubo pasinaudoti susidariusia palankesne situacija ir paskelbti Lietuvos nepriklausomybę, šį kartą jau įrašant, jog nutraukiami visi buvę valstybiniai ryšiai su kitomis tautomis. Vasario 16-osios nutarime skelbiama, kad „galutinę Lietuvos valstybės formą ir santykius su kaimynais nustatys kaip galima greičiau demokratiniu būdu išrinktas Steigiamasis Seimas“, taigi tai buvo aiški nuoroda, jog į valstybės kūrimą bus įtraukta visa tauta. Todėl Vasario 16-ąją keldami Trispalvę nusilenkime ne tik vėliavai, bet ir dvidešimčiai Lietuvos nepriklausomybės tėvų-signatarų ir visų pirmiausia – jų vedliui, aukštos prabos politiniam veikėjui Antanui Smetonai.

Dokumentai apie Donato Malinausko ir Jono Basanavičiaus duetą kovoje už lietuvių

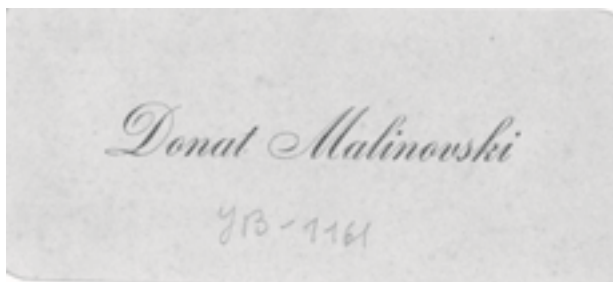
Viktoras JENCIUS-BUTAUTAS,
Rokiškis

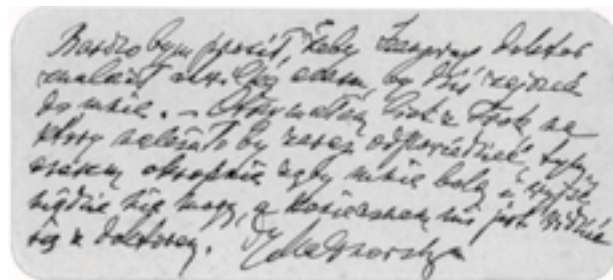
Paslapčių laisvoje Lietuvoje nesumažėjo

Lietuvių literatūros ir tautosakos institute yra išlikę dokumentai, liudijantys Donato Malinausko ir jo žmonos Zofijos tiesioginį bendravimą su Jonu Basanavičiumi. Sovietmečiu buvo sukurta daug legendų apie 1918 metų Nepriklausomybės akto signatarą Donatą Malinauską, iš kurių minėtinas ir teiginys, kad jis buvo senas bernas. Donato Malinausko archyvo likimas nežinomas, todėl apie Jono Basanavičiaus laiškus, rašytus Donatui Malinauskui, kalbėti netenka. Tenka tik apgailestauti, kad šandieniniai istorikai abejoja Donato Malinausko susirašinėjimu su Čekoslovakijos Prezidentu Ma-

saryku, nors apie tokį susirašinėjimą yra informacija tarpukario spaudoje. Abejojama ir Donato Malinausko darbų svarba, nes šiandien kratomasi jų tęstinumo. Nereikia Vytauto Didžiojo sarkofago Vilniaus katedroje ir t. t. Kažkaip be pėdsakų jau laisvoje Lietuvoje iš Vilniaus katedros mauzoliejuje esančios urnos dingo dėžutė su valdovo Vladislavo IV Vazos širdimi (tai didelė paslaptis, kad jos nėra urnoje). Akivaizdu, kad sovietinė propaganda ir kultūros vertybių naikinimas iš dalies savo tikslą pasiekė, nes pradėta abejoti iškilų asmenų teiginiais, o *politrukų* priežiūroje sukurti atsiminimai ir įvairūs raštai tapo istoriniais dokumentais net kai kuriems istorikams ir netgi kelrodė žvaigždė Istorijos institutui. Akivaizdu, kad net iškilūs ir žinomi žurnalistai bijo gvildinti Vytauto palaikų problemą ir pasikliauja sovietmečiu karjerą dariusių asmenų teiginiais, kurie, nežiūrint jų garbingo amžiaus, bijo atskleisti tiesą apie Katedros lobyną ir Vytauto palaikus. Ar buvo atlikta Katedros lobyno brangakmenių ekspertizė laisvoje Lietuvoje?

D. Malinausko vizitinė kortelė

D. Malinausko vizitinės kortelės reversas su tekstu

Laiškėliai ir vokeliai

Lietuvių literatūros ir tautosakos institute esantys keli laiškėliai, rašyti Donato Malinausko ir jo žmonos Zofijos dr. Jonui Basanavičiui, išplečia mūsų žinias apie inteligentų bendravimą XX a. pradžioje, kai nebuvo išvystytas telefonų tinklas ir todėl buvo labai svarbu laikytis išankstinio susitarimo. Deja, ne visuose laiškėliuose yra datos, o ant vokų apskritai nėra datų ir pašto antspaudų. Jonas Basanavičius prisiminimuose mini savo kelionę 1911 m. su bendražygiais pas Malinauskus į Jankovicų ir

Soloviškių dvarus¹. Viename iš laiškelių, rašytų Jonui Basanavičiui 1911 m. birželio 28 d., Donatas Malinauskas rašė: „Aš būsiu labai pamalonintas, jeigu daktaras neatsisakys manęs aplankyti sekmadienį 3 VII rytiniu Varšuvos traukiniu, arkliai lauks Rūdiškėse ir jeigu bus būtinybė, daktaras tą pačią dieną vakare galės sugrįžti į Vilnių. Jūsų Donatas. 28/VI[19]11“². Ant vokelio taip pat buvo užrašyta lenkiškai: „Dr. J. Bassanowicz w Wilnie“³. Tokių vokelių naudojimas liudija, kad buvo vengiama rusiško pašto ir rusų kalbos. Vizitinę palikdavo pats asmuo arba įteikdavo per pasiuntinį. Nebuvo taip jau paprasta Donatui Malinauskui pasiekti Vilnių, todėl dažnai ilgesniam laikui apsidarė viešbučiuose. Vienas iš laiškelių patvirtina, kad Donatas Malinauskas gyveno tame pat Niškovskio viešbutyje kaip ir dr. Jonas Basanavičius. Viename iš išlikusių laiškelių rašoma: „Prieš einant į miestą prašyčiau daktarą užsukti pas mane, nes turiu svarbų reikalą.“⁴ Be to, yra publikacijų spaudoje, kur Donatas Malinauskas nurodo Niškovskio viešbutį kaip savo gyvenamąją vietą. Deja, iki šios dienos ant Niškovskio viešbučio atminimo lenta yra tik Jonui Basanavičiui.

1913 m. sausio 14 d. Donatas Malinauskas informavo Joną Basanavičių apie savo atliekamus darbus. Laiškelyje lenkų kalba rašoma: „Buvau pas Sierdiukovą, bet įstatų nėra. Dabar su juo išvykstu į Kauną dėl metropolito Kliučinskio pasiūlymo, todėl prašyčiau pranešti mano žmonai, kad greičiausiai grįšiu rytoj.“⁵ Iš Jono Basanavičiaus prisiminimų sužinome, kad notaras Sierdiukovas ruošė ir tvirtino Lietuvių ūkininkų bendrovės įstatus 1913 m. sausio 30 d.⁶ Kokias problemas sprendė Donatas Malinauskas Kaune, tikslios informacijos nėra, bet akivaizdu, kad jo veikla apėmė ne tik Vilniaus guberniją.

Jeigu Donatui Malinauskui nenumatytai tekdavo išvykti į dvarą ir negalėdavo dalyvauti renginiuose su Jonu Basanavičiumi, jo žmona informuodavo daktarą laiškeliu, parašytu ant kitos vizitinės kortelės pusės, kurią įdėdavo į vokelį. Informacija būdavo trumpa, nurodant, kur yra Donatas Malinauskas ir kada sugrįš. Viena tokia vizitinė kortelė yra išlikusi, jos antroje pusėje užrašyta: „Donatas vakar anksti išvyko į kaimą, bus rytoj, vėliausiai antradienį. 23–čio

¹Basanavičius J., „Autobiografija. Mano gyvenimo kronika ir nervų ligos istorija. 1851–1922 m.“, in: *Lietuvių tauta*, t. 5, 1935.

²Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraštynas (toliau – LLTI BR), F2-1161_1v (*BARDZO BĘDĘ WDZIĘCZNYM, JEŻELI DOKTOR NIE ODMÓWI ZAWITAĆ DO MNIE W NIEDZIELĘ 3 VII RANNYM WARSZAWSKIM POCIĄGIEM, KONIE BĘDĄ W RUDZISZKACH I GDYBY BYŁO KONIECZNYM, BĘDZIE MÓGL DOKTOR TEGOŻ DNIA WRÓCIĆ NA WIECZÓR DO WILNA. WASZ DONAT 28/VI [19]11*).

³LLTI BR, F2-1161, 1r.

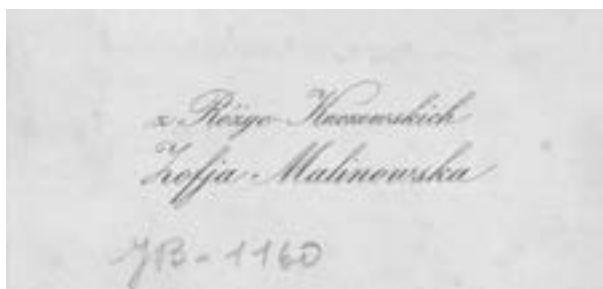
⁴LLTI BR, F2-1161, 2 (*Przed wyjściem do miasta niech doktor koniecznie zajdzie do mnie, mam bardzo pilny interes. Donat*).

⁵LLTI BR, F2-1161, 3 (*Byłem u Sierdiukowa, lecz ustawy tam jeszcze nie ma. Jadę w tej chwili do Kowna wskutek propozycji metropolity Kluczyńskiego z nim razem; proszę powiedzieć żonie mojej, że wrócę najprędzej jutro*).

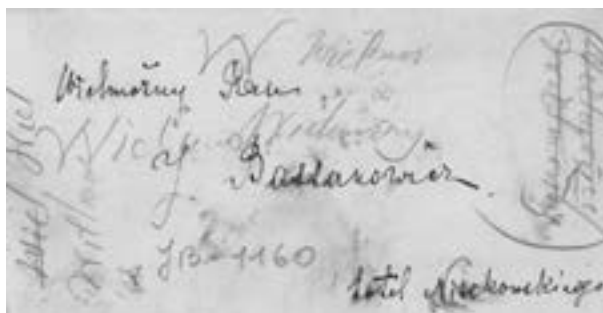
⁶Basanavičius J., *op. cit.*, p. 126.

D. Malinausko laiško, skirto dr. Jonui Basanavičiui, vokelis

Zofijos Malinauskienės vizitinė kortelė

Zofijos Malinauskienės vizitinės kortelės vokelis

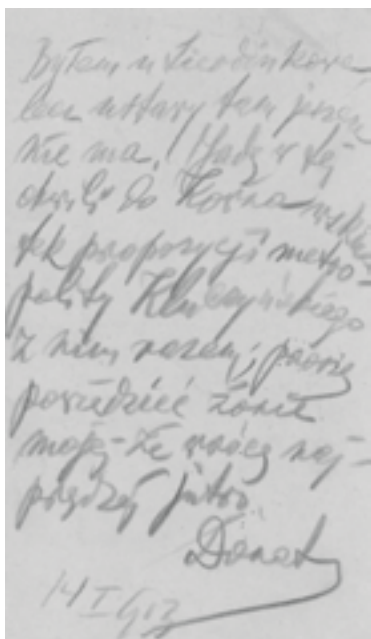

D. Malinausko laiško, skirto dr. Jonui Basanavičiui, vokelis

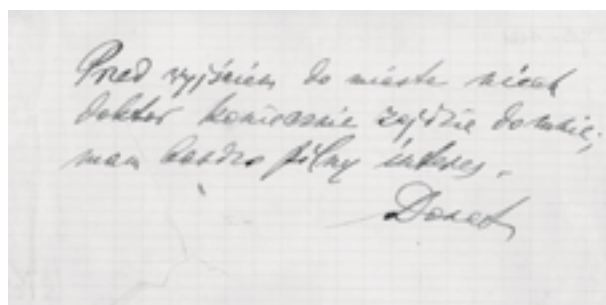
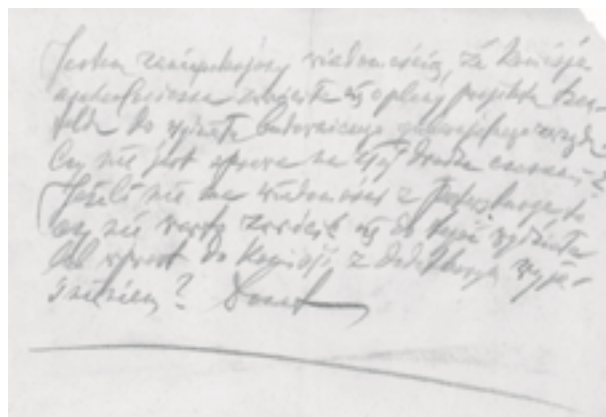
kovo.“⁷ Įrašo data yra 1913 m. kovo 23 d. Vizitinės kortelės oficialioje pusėje buvo kitas įrašas: „z Rozyc-Kuczewskicch Zofia Malinowska“⁸.

⁷LLTI BR, F2-1160, 1v (*Donat wyjechał wczoraj rano na wieś, będzie jutro, najdalej we wtorek z powrotem. 23 go. Marca*).

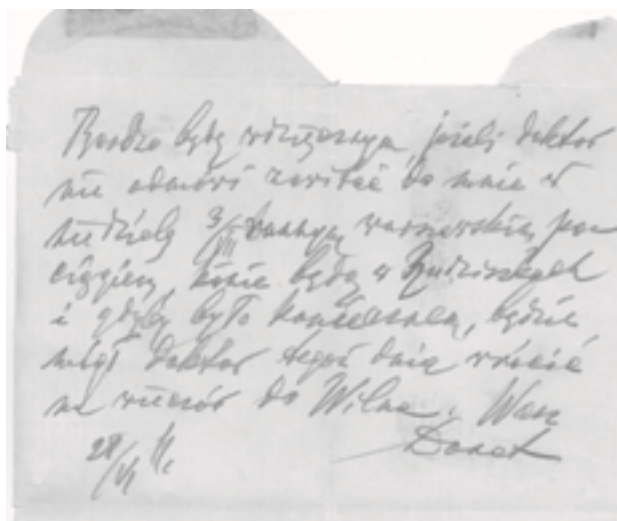
⁸LLTI BR, F2-1160, 1r.

1913 01 14 d. D. Malinausko laiškelis dr. Jonui Basanavičiui

D. Malinausko laiškelis dr. Jonui Basanavičiui

D. Malinausko laiškelis dr. Jonui Basanavičiui

Paskutinio laiškelio datos nustatyti nepavyko, bet ant vokelio jau yra lietuviškas užrašas: „Jo Milistai dr. J. Basanavičiui, Vilnius. Hot. Niškovsky“⁹. Vizitinės kortelės paradinėje pusėje yra įrašas „Donat Malinowski“¹⁰.

O kitoje jos pusėje informacija Jonui Basanavičiui: „Labai prašyčiau gerbiamą daktarą surasti laisvą valandėlę ir šiandien užsukti pas mane. Šiandien gavau laišką iš Trakų, į kurį tuoj pat privalu atsakyti, tuo tarpu man labai skauda dantys, ir niekur negaliu išėiti, man reikia pasimatyti su daktaru.“¹¹

Tapom tauta be ambicijų

Kai skaitai tuos laiškus, pagalvoji, kad caro okupacijos sąlygomis Lietuvos aukštuomenė rasdavo būdus ignoruoti okupantų kalbą, ignoruodavo okupantų pašto paslaugas dėl įvairių motyvų ir kryptingai siekdavo savo tikslų. Deja, dabar sava valdžia nemato, kaip valdininkai ignoruoja tautos siekius: nereikalingas sarkofagas Vytautui Vilniaus katedroje ir Lietuvos karaliaus Kęstučio paminklas ant žirgo Lukiškių aikštėje, kurį, nežinia nuo ko slėpdamiesi, pradėjom vadinti Vyčiu...

⁹LLTI BR, F2-1161, 5 (vizitinis vokelis).

¹⁰LLTI BR, F2-1161, 5 r.

¹¹LLTI BR, F2-1161, 5v (Bardzo bym prosil **żeby** Szanowny doktor znalaz chwileczką czasu, by dzis zajrzc do mnie. Otrzymałem list z Trok na krory należało by zaraz odpowiedzic, tym czasem okropnie zęby mnie bolą i wyjść nigdzie nie mogę, a koniecznym mi jest widzieć się z doktorem).

1939 metų pabėgėliai

Vievyje

Virgilijus POVILIŪNAS,
Istorikas, Trakai

1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, kai fašistinė Vokietija užpuolė Lenkiją. Tų pačių metų rugsėjo 17 d. karą Lenkijai paskelbė ir Sovietų Rusija bei užėmė Vilnių. Prasidėjus karui daugybė lenkų traukėsi kuo toliau nuo karo baisumų į Vilnių. Bet čia juos pasitiko kitas priešas. Vienintelis išsigelbėjimas buvo pereiti Lietuvos Respublikos sieną. 1939 m. rugsėjo 18 d., pirmadienį, pasienyje ties Vieviu, pasirodė pirmieji lenkų kariniai pabėgėliai. Visi kariškiai, policininkai pasienyje nuginkluojami ir internuojami. Rugsėjo 19 d. nutrūksta telefoninis ryšys tarp Vilniaus ir Kauno.

Kartu su kariškiais pasirodo ir didelė minia civilių pabėgėlių. Tarp jų buvo ir maršalo Juzefo Pilsudskio (1867–1935) našlė ponia Aleksandra Pilsudska¹ su dukterimis Vanda² ir Jadvyga³, Vilniaus vaivada. Iki pavakarių visi laukė Skirmantiškių pereinamajame punkte.

Apie šiuos įvykius yra išlikę keli šių įvykių liudininkų prisiminimai. Štai vienas jų – „Vakare maršalkienė su palyda atvyko į Vievį ir apsistojo nakvoti prie Vievio geležinkelio stoties pas Juozą Minkevičių. Pas jį laisvų patalpų nebuvo, nes dalį jų buvo išnuomojęs muitinės tarnautojas, o kituose kambariuose gyveno ištekėjusi duktė. Neturint kur atbėgėlių paguldėti, muitinės valdininkas sutiko su

žmona eiti nakvoti į muitinės patalpas, o savo kambarį užleido jiems. Jų lovos buvo be spyruoklių, todėl p. Pilsudskienės adjutantė, pamačiusi šeimininko dukters moderniais baldais apstatytą kambarį, reikalavo ten juos įleisti. Ji pasakė „Jūs turite tai padaryti, nes juk čia yra ponia maršalkienė, o ji yra aukštesnė už Jūsų Prezidentienę“. Šeimininkų duktė dėl tokio palyginimo išsižeidusi, nesutiko su mažu kūdikiu iš savo miegamojo išeiti, ir p. Pilsudskienė miegojo vienoje lovoje, o dukters antroje. Adjutantė gavo miegoti ant sofos. Pati p. Pilsudskienė jokių pretenzijų nereiškė ir rytą nuoširdžiai dėkojo šeimininkui už nakvynę.

Prižiūrėti tvarkai policijai padėjo šauliai. Ypatinga drausme ir tvarka pasižymėjo Vievio, Žebertonių ir Pakalniškių būriai. Vievio būrio šauliai lydėjo civilius pabėgėlius iki Žebertonių, o iš ten iki Žaslių – Žebertonių šauliai. Taip savo atsiminimuose rašė Vievio nuovados viršininkas J. Gervickas⁴.

Panašius atsiminimus paliko ir kitas Vievio baro vyresnysis policininkas Muliuolis: „1939.IX.17 d. apie 13 val. buvo primta telefonograma, kad prie administracijos linijos uždaryti visi pereinamieji punktai, ir asmenys įleidžiami tik karinei vadovybei sutikus. Apie 14 val. pradėjo važiuoti civiliai bėgliai į Lietuvą. Apie 17 val. penkiomis mašinomis atvyko Vilniaus vaivada Muraševkis⁵ su savo visu personalu.

[...] Rugsėjo 18 d. atvyko Pilsudskienė su dukterimis ir artiste Smosarska⁶. Bėgliai atvykusia Pilsudskiene labia džiaugėsi, nes tikėjo, kad ji padarys įtaką ir bus greit įleidžiami, bet Pilsudskienė į mūsų pusę visai nėjo, o apie savo atvykimą ir reikiamas žinias pranešė per Vilniaus vaivadą Muraševskį. Visą laiką laikėsi labai šaltai ir nuošaliai. Charakteringa tik tuo, kad Vievyje už pietus paliko arklių. Artistė Smosarska buvo labia maloni, be galo prašėsi, kad

¹Aleksandra Ščerbinska-Pilsudska (lenk. *Aleksandra Pilsudska*, 1882–1963) – antroji Lenkijos maršalo Juzefo Pilsudskio žmona. 1904 m. įstojo į Lenkijos socialistų partiją. 1908 m. kartu su J. Pilsudskiu dalyvavo Bezdonių traukinio apiplėšime. J. Pilsudskiu pagimdė dvi nesantuokines dukras – Vandą Pilsudską (1918 m.) ir Jadvygą Pilsudską (1920 m.). Mirus pirmajai J. Pilsudskio žmonai Marijai, 1921 m. spalio 25 d. Aleksandra ir Juzefas susituokė. Aktyviai dalyvavo socialiniame gyvenime. Rūpinosi našlaičiais, darželiais, pradinėmis mokyklomis ir benamiais. Mirė 1963 m. kovo 31 d. Londone.

²Vanda Pilsudska (lenk. *Wanda Pilsudska*, 1918–2001) – vyriausia J. Pilsudskio dukra, psichiatrė. Po mirties savo dvarą paskyrė, kad būtų įkurtas muziejus tėvo garbei.

³Jadvyga Pilsudska (lenk. *Jadwyga Pilsudska-Jaraczewska*, 1920–2014) – jauniausia J. Pilsudskio dukra, lakūnė. Su vyru Andrzejū įkūrė Londone savo baldų dizaino verslą.

⁴*Policija*, 1940-04-15, Nr. 8 (324), p. 147.

⁵Artūras Mruševskis (lenk. *Artur Tomasz Maruszewski*, 1886–1945) – lenkų pulkininkas, paskutinis Vilniaus vaivada.

⁶Jadvyga Filipina Smosarska (lenk. *Jadwiga Filipina Smosarska*, 1898–1971) – lenkų teatro ir kino aktorė.

Aleksandra Pilsudskienė su dukromis Vanda ir Jadvyga

Aleksandra Pilsudskienė su dukromis Vanda ir Jadvyga

ją greičiau įsileistų. Rodė savo fotografijas visokiose pozose ir aiškino, kas ji per viena, ir kad kaip tokiai, turi būti išimtis. Kada buvo leista jai įvažiuoti, tai su džiaugsmo ašaromis reiškė didelį palankumą Lietuvai ir jos vyriausybei.⁷

Apie įvykius Vievyje rašė ir pasienietis Vytautas Reivytiš: „Man praeitais metais (t. y. 1939 m. autoriaus pastaba) teko būti Vievyje, todėl pačiam teko matyti ne tik tragedijos pabaigą, bet ir jos pradžia, kuri vyko Vilniaus krašte. Darant traukiniuose pasų kontrolę, nuolat teko nuvykti į Lentvarį.

[...] Rugsėjo 4 d. ties Vievio lenkų pusėje pasirodė pirmieji vokiečių lėktuvai, kurie, perskridę Lentvario stotį, nuskrido į Vilnių ir ten smarkiai bombardavo aerodromą, radijo stotį, kareivines ir prekių stotį.

[...] Rugsėjo 17 d. vakare Skirmantiškių pareinamąjį punktą gulte apgulė labai marga pabėgėlių masė: kariai, policija ir civiliai. Civilių tarpe daug buvo Lenkijos didikų, politikų ir šiaip elito. Jų tarpe Pilsudskio našlė su dviem dukterimis; vyresnioji pati valdė mašiną – be šoferio. Buvusis ministras pirmininkas Pristoras⁸. Filmų artistė Smosarska. Grafai Tiškevičiai ir daug, daug kitų.

Jie verkė ir maldavo per visą lietingą ir šaltą rudens naktį, kad tik greičiau įsileistų į Lietuvą, kurią labai aukštino ir gyrė. Daugiausia ašarų išliejo Smosarska ir Pilsudskio šeima. Rytą duotas sutikimas visus įsileisti. Kariškiai ir policininkai ten pat buvo nuginkluoti ir internuoti.

[...] Kariai ir policija Vievio stotyje buvo talpinami į ešelonus ir vežami į krašto gilumą.

[...] Civiliai turėjo mūsų muitinėje atlikti formalumus dėl autovežimų, todėl jie ilgesnį laiką turėjo pasilikti Vievyje. Pilsudskienė su dukromis buvo pasilikusi pas ūkininką Minkevičių. Valgyti ėjo į mažytę karčiamėlę prie Vievio stoties.⁹

Iš Vievio Aleksandra Pilsudska su dukterimis nuvyko į Kauną. Iš Kauno jos per Rygą persikėlė į Švediją, o iš ten sėkmingai pasiekė Londoną.

Tikiuosi, kad ateityje istorikų ir kolekcininkų pagalba bus surasta daugiau informacijos apie šiuos įvykius Vievyje.

⁷Policija, 1940-06-01, Nr. 11 (327), p. 205.

⁸Aleksandras Prystoras (lenk. *Aleksander Blażej Prystor*, 1874–1941) – 1931–1933 m. Lenkijos ministras pirmininkas, 1935–1938 m. Lenkijos Seimo maršalka. 1908 m. kartu su J. Pilsudskiu dalyvavo Bezdonių traukinio apiplėšime.

⁹Policija, 1940-06-15, Nr. 12 (328), p. 227.

Macikų karo belaisvių stovyklos ir GULAG'o lageriai 1941–1955 m.

Ignas GINIOTIS,
Šilutės Hugo Šojaus muziejaus istorikas

1939 m. rugsėjo 1 d. prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Į nelaisvę buvo paimta daugybė karių. Nacistinė Vokietija ir Sovietų Sąjunga sukūrė karo belaisvių ir internuotųjų lagerių sistemą¹. Vienas tos sistemos pavyzdys yra Šilutės rajone, Macikų k. veikęs Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos ir Sovietų Sąjungos GULAG'o lageris.

Sovietinių karo belaisvių stovykla 1941–1943 m.

Vienas iš pirmųjų Macikų lagerio paminėjimų yra iš vokiečių saugumo policijos ir saugumo tarnybos vado 1941 m. liepos 17 d. įsakymo, kuriame be kitų karo belaisvių stovyklų minima ir Macikuose įkurta karo belaisvių stovykla „Stammlager 331 (I C)“². Dėl įvairių žinybinių, organizacinių pertvarkymų ir kitų priežasčių lageris ne kartą keitė savo pavadinimą³. Stovykla vadinta: „Stammlager 331 (I C)“, „Stalag 331“, „Stalag 1 C Heydekrug“.

Duomenys apie karo belaisvių skaičių Macikų lageryje labai svyruoja. Pasak istorikų V. Vareikio ir H. Vitkaus, 1941 m. įkurta lagerio teritorija buvo 2,9 ha dydžio ir talpino apie 1 tūkst. žmonių⁴. Kituose šaltiniuose nurodoma, kad pirmomis karo dienomis lageryje buvo uždaryta apie 300 belaisvių. Iki 1941 m. rugsėjo vidurio jų skaičius išaugo iki 700–800⁵. Kitais duomenimis nurodoma, kad lageryje 1941 m. liepą kalėjo 2–3 tūkst., vėliau jų skaičius augo⁶.

¹Arbušauskaitė A., Bubnys A. „Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m.“. *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015. P. 23.

²*Ibid.*

³Mėlynauskas S., *Macikai: sugrįžimas atminties takais*. Šilutė, 2014. P. 5.

⁴Vareikis V., Vitkus H. *1941–1944 m. Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių, 1944–1948 m. Sovietų Sąjungos karo belaisvių ir 1946–1955 m. GULAG'o lagerių istorinė pažyma*. Klaipėda, 2019. P. 1. Šilutės Hugo Šojaus muziejus.

⁵Balsas D., Kraniauskas R., *Armėnų II Pasaulinio karo belaisvių masinio laidojimo vieta*. Interaktyvus. [žiūrėta 2019 m. sausio 14 d.] <<http://www.atl.lt/2016/494-497.pdf>>.

⁶Arbušauskaitė A., Bubnys A. „Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m.“ *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015. P. 37.

Kalinimo sąlygos buvo diferencijuojamos pagal kalinių pilietybę. Žiauriausiai buvo elgiamasi su Sovietų Sąjungos kariais, nes jiems nebuvo taikomos 1929 m. Ženevos konvencijos dėl elgesio su karo belaisviais normos.

Apie elgesį su karo belaisviais galima sužinoti iš išlikusių 1944 m. KGB, NKVD apklausos protokolų, kuriuose nurodoma, kad stovyklos administracija ir prižiūrėtojai su SSRS belaisviais žiauriai elgdavosi. Juos mušdavo, marino badu, vertė dirbti sunkiausių darbus, už menkiausius prasižengimus buvo uždromi į spygliuota viela apraizgytus narvus, kuriuose dažnai kankindamiesi mirdavo.

Anot liudininko D. Stučkaus, 1942 m. lageryje buvo laikoma apie 7 tūkst. karo belaisvių. Šį skaičių jis sužinojo iš lagerį saugojusių karių. Sovietų karo belaisviai buvo laikomi ypatingai sunkiomis sąlygomis. Maitino neskustomis bulvėmis, burokais, duonos davė labai mažai. Nuo sunkaus darbo ir nežmoniškų gyvenimo sąlygų kasdien numirdavo iki 40 kareivių per dieną. Iš pradžių juos laidodavo vienoje duobėje šalia lagerio, už kelio, o vėliau veždavo į ūkininko Koblenco laukus⁷.

Kitas liudininkas Z. Ščiutskas teigė iš sargybinių girdėjęs, kad rusų belaisviai mirė iš bado ir nuo epidemijų. Jo teigimu, lageryje kalėjo 7–8 tūkst. žmonių, iš jų rusų buvo 700–800 žmonių: „Vieniems išmirus, atveždavo naujų ir jų laukuose yra užkasta ne vienas tūkstantis“⁸. Tačiau šie skaičiai verčia abejoti pateikta informacija, nes tuo metu didžiąją dalį karo belaisvių sudarė SSRS kariai. Šį teiginį patvirtina kita NKVD apklausta liudytoja E. Pietch. Ji pasakojo, kad Macikų lageryje buvo apie 6–7 tūkst. karo belaisvių, didžiąją dalį sudarė SSRS kariai⁹.

Šių parodymų laikyti visiškai patikimais negalima. Visų pirma, nėra aišku, kodėl buvo pasirinkti būtent šie liudytojai. Nėra žinoma, ar jie parodymus atėjo

⁷1944 m. lapkričio 18 d. D. Stučkaus apklausos protokolas. Šilutės Hugo Šojaus muziejus, F2-32/20.

⁸Pietch E. ir Ščiutskio Z. 1944 m. lapkričio 18 d. apklausos protokolas. Šilutės Hugo Šojaus muziejus, F2-32/21.

⁹*Ibid.*

duoti savo noru, taip pat nežinomas jų tolimesnis likimas. Kai kurie pateikti faktai leidžia abejoti pateikiamos informacijos tikrumu, pateikiamos nuogirdos. Tačiau negalima į juos neatsižvelgti. Apklausos protokoluose nurodomos masinės palaidojimo vietos ūkininko Koblenco žemėje, dabartiniame Armalėnų k. Atskleidžiama, kad dalis belaisvių mirė nuo šiltinės. Šiuos faktus patvirtina kiti liudytojai bei 2012–2020 m. atlikti archeologiniai tyrimai.

1941 m. įkurta karo belaisvių stovykla veikė iki 1943 m. Šiuo laikotarpiu tikslus karo belaisvių ir mirusiųjų skaičius nėra žinomas. Vokiečių istoriko C. Diechmann'o manymu, žuvusiųjų skaičius siekia apie 3–5 tūkst.

Karo belaisvių stovykla „Stalag Luft VI Heydekrug“

1943 m. karo belaisvių stovykla buvo reorganizuota ir pervadinta į „Stalag Luft VI Heydekrug“ (veikė iki 1944 m. rudens). Ji tapo specializuota ir skirta tik oro pajėgų karo belaisviams¹⁰. Joje buvo kalinami JAV, JK, Kanados, Australijos, Naujosios Zelandijos karo lakūnai.

Po reorganizacijos 1943 m. prasidėjo naujų barakų statyba. Lageris buvo aptvertas dviem eilėmis spygliuota tvora su šviestuvais maždaug kas 35 metrai ir sargybos bokšteliais viso lagerio bei atskirų jo blokų kampuose. Bokšteliuose sargybiniai buvo ginkluoti kulkosvaidžiais, turėjo prožektorius¹¹. Barakai buvo statomi dviem eilėmis, o tarp jų – dviguba su gana nemažu tarpu spygliuotos vielos tvora¹².

JAV karinės žvalgybos departamento duomenimis, lageryje buvo 12 medinių ir 10 mūrinių barakų, galėjusių talpinti ne mažiau 10 tūkst. žmonių¹³. Kitais duomenimis, lageryje galėjo tilpti tik 6 168 žmonės.

Stovykloje buvo laikomasi *Ženevos konvencijos reikalavimų*, todėl kalinimo sąlygos buvo visiškai kitokios negu SSRS karių. Barakuose buvo įrengti trijų aukštų lentiniai gultai, stovėjo stalai, spintelės ir kėdės. Šildymas buvo patenkinamas, tačiau ventiliacija prasta. Lageryje buvo įrengta didelė prausykla-skalbykla, atskiruose barakuose buvo įrengta koplyčia, teatro patalpos, biblioteka, kurioje buvo

Macikų karo belaisvių stovykla. 1963 m. V. PUPŠIO NUOTR.

Macikų karo belaisvių stovykla. 1963 m. V. PUPŠIO NUOTR.

Macikų karo belaisvių stovykla. 1963 m. V. PUPŠIO NUOTR.

apie 6 000 knygų¹⁴. Buvo softbolo ir futbolo aikštė, stadionas bei bokso ringas¹⁵. Vakarų valstybių karo belaisviai nebuvo prievarta varomi į darbus.

Karo belaisviai turėjo teisę susirašinėti su šeimos nariais ir giminaičiais. Per mėnesį galėdavo parašyti vieną laišką ir du atvirukus¹⁶. Maitinimas buvo prastas, tačiau vakariečiai gaudavo maisto ir drabužių iš Tarptautinio Raudonojo kryžiaus organizacijos.

Konkretus žuvusių skaičius nežinomas. Yra žinoma, kad čia žuvo 3 JAV lakūnai ir 1 Kanados belaisvis.

¹⁰Mėlinauskas S., *Macikai: Sugrįžimas atminties takais*, Šilutė, 2014, p. 16.

¹¹Macikų lagerio karcerio-muziejaus audiogido ekskursijos tekstas. Šilutės Hugo Šojaus muziejus. F2-32/30

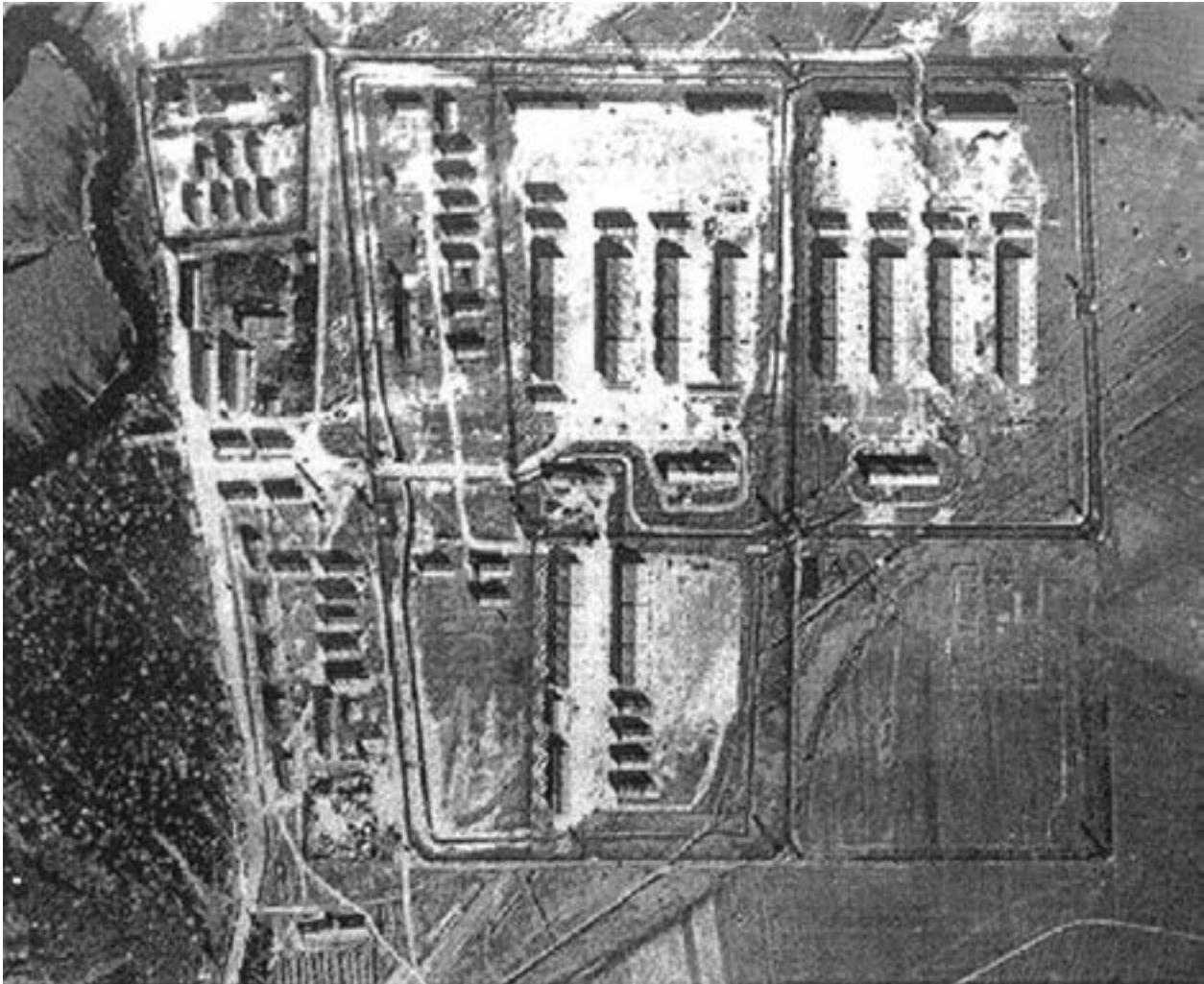
¹²Arbušauskaitė A., Bubnys A. „Nacistinės Vokietijos karo belaisvių stovyklos Šilutės apylinkėse 1939–1944 m“. *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015. P. 44.

¹³Vareikis V., Vitkus H. *1941–1944 m. Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių, 1944–1948 m. Sovietų Sąjungos karo belaisvių ir 1946–1955 m. GULAG'o lagerių istorinė pažyma*. Klaipėda, 2019. P. 1. Šilutės Hugo Šojaus muziejus.

¹⁴STALAG LUFT 6 at Heydekrug. Interaktyvus. [žiūrėta 2019 m. sausio 12 d.] <<https://www.b24.net/powStalag6.htm>>.

¹⁵Stalag Luft 6. Interaktyvus. [žiūrėta 2019 m. sausio 12] <<http://www.thecaseys.karoo.net/Heydekrug.html>>.

¹⁶STALAG LUFT 6 at Heydekrug. Interaktyvus. [žiūrėta 2019 m. sausio 12 d.] <<https://www.b24.net/powStalag6.htm>>.

Topografinė Macikų karo belaisvių stovyklos nuotrauka

Sovietinis laikotarpis

1944 m. pab. Macikuose, buvusioje karo belaisvių stovyklos teritorijoje, buvo įkurti trys lageriai:

1. Karo belaisvių lageris Nr. 184

Lageris įsteigtas 1945 m. gegužės 1 d., kitais duomenimis – balandžio 1 d, talpino apie 3 000 karių. Veikė iki 1948 m. Didžiąją dalį belaisvių sudarė Kuršo katilė į nelaisvę paimti vokiečių kariai, taip pat buvo rumunų, vengrų, austrų, čekų, lietuvių ir kitų tautybių karių.

Nustatyti tikslų Macikų karo belaisvių skaičių sudėtinga. Lageryje vyko nuolatinis belaisvių judėjimas bei perdiskavimas į kitus lagerius. Archyvinuose dokumentuose dažnai būdavo sumaišomi Macikų gydomojo lagerio Nr. 184 ir greta veikusios 2652 specialiosios ligoninės belaisvių skaičiai. 1945 m. vasarą lageryje buvo 5 059 belaisviai. 1946 m. liepos 1 d. kalinių skaičius sumažėjo iki 3 436, o 1947 m. sausio 21 d. liko tik 1 495 belaisviai¹⁷.

¹⁷Bubnys A., *Karo belaisvių stovyklos Macikuose 1941–1948 m. Interaktyvus*. [žiūrėta 2019 m. vasario 12 d.] <http://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p12_arunas_bubnys_LT.pdf>.

Belaisviai dirbo atstatant karo metu apgriautus Šilutės, Įsruties, Klaipėdos¹⁸ miestus, dirbo žemės ūkio darbus, aprūpindami lagerio ir specialiosios ligoninės belaisvius savu maistu. Lagerio gamybinėse patalpose jie gamino plataus vartojimo prekes ir įvairiausių kitus gaminius¹⁹.

1946 m. vasario mėnesį lageris buvo reorganizuotas ir pervadintas gydomuoju, čia buvo vežami sergantys belaisviai iš visų Lietuvoje esančių karo belaisvių lagerių, o sunkiausias būklės ligoniniai guldomi į specialiąją ligoninę²⁰.

Belaisviai gyveno dideliuose mūriniuose pusės mūro plytos storio sienomis barakuose be lubų ir nešildomais stogais. Kiekviename kambaryje buvo vidutiniškai po 50–60 žmonių. Belaisvių uniformos nušiuorusios. Žiemą drabužių apskritai nebuvo, išsky-

¹⁸Maslauskas R., „Kompleksinės paieškos duomenys apie Macikų lagerį ir kapinaites“. Ataskaita. Vilnius–Šilutė, 1999 m., Šilutės Hugo Šojaus muziejus, F2-32/11. P. 20.

¹⁹Bubnys A., *Karo belaisvių stovyklos Macikuose 1941–1948 m. Interaktyvus*. [žiūrėta 2019 m. vasario 12 d.] <http://rememor.eu/wp-content/uploads/2015/06/p12_arunas_bubnys_LT.pdf>.

²⁰*Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Ats. Red. Jankauskienė E. Vilnius, 2015 m. P. 11.

rus darbams skirtas šimtasiūles ir žiemines kepurės, nebuvo šiltų kelnų ir žieminių batų²¹.

Mirtingumas lageryje buvo nedidelis. 1945–1946 m. mirė 29 žmonės.

2. 2652 specialioji karo belaisvių ligoninė

1945 m. rugsėjo mėn. lagerio teritorijoje atskiruose barakuose buvo įkurta **2652-oji specialioji ligoninė** (veikė iki 1948 m. liepos 15 d.). Čia buvo gydomi įvairių tautybių atstovai: vokiečiai, austrai, lietuviai.

Nuo 1945 m. iki 1947 m. kovo 1 d. ligoninėje gydėsi 3 574 belaisviai, iš kurių 2 934 išgiję ar apgiję išvežti į buvusius jų lagerius, dalis iš ligoninės buvo perkelti į 184-ąją Macikų „gydomąjį“ lagerį²².

Barakai buvo atskirti nuo likusios lagerio teritorijos. Jie buvo aptverti spygliuotos vielos užtvara, o kampuose pastatyti 4 sargybos bokšteliai. Ligoniai dažniausiai sirgo distrofija, dizenterija, plaučių uždegimu, tuberkulioze, vidurių ir dėmėtąja šiltine bei kitomis ligomis²³. Nuo ligoninės įkūrimo 1945 m. iki uždarymo 1948 m. čia mirė 465 žmonės.

Iki 1946 m. su mirusiais karo belaisviais buvo elgiamasi niekinamai. Neretai mirusieji buvo laidojami duobėje po du ir daugiau, nuogai išrengti, jų atminimas nebuvo įamžinamas ant lentelių šalia palaidojimo vietos ir kartais net mirusiųjų registracijos žurnale²⁴.

Situacija pasikeitė 1946 m. sausio mėnesį, kai, J. Bartašiūno nurodymu, Macikų specialioje ligoninėje, kaip ir kituose Lietuvos lageriuose, buvo sudarytos specialios komisijos SSRS NKVD „teisės aktų pažeidimams“ nustatyti ir pašalinti. Sausio 15 d. komisijai atlikus patikrinimą buvo pareikalauta, kad kapai būtų sutvarkyti ir kad būtų laikomasi nustatytos laidojimo tvarkos²⁵. Laidojant kalinį pagal GULAG'o instrukcijas buvo reikalaujama: 1. Mirusį kalinį laidoti karste su apatiniais rūbais. 2. Ant dešinės kojos didžiojo piršto pririšti kalinio numerį. 3. Į kapą įkalti kuolelę su kapo numeriu²⁶.

3. GULAG'o skyrius Nr. 3

1945 m. kovo 22 d. įkurta 3 pataiso darbų kolonija. Joje kalinti sovietinei valdžiai neįtikę civiliai

²¹Tininis V., „Sovietų Sąjungos karo belaisvių lageris Macikuose 1945–1948 m.“. *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015. P. 72–73.

²²*Ibid.*, p. 100.

²³Schulze A., *Führung und Bewahrung*. Vokiečio, karo belaisvio įspūdžiai iš Macikų lagerio. Rankraštis. 2009. Šilutės Hugo Šojaus muziejus, Inv. Nr. 6720.

²⁴*Ibid.*

²⁵Tininis V., „Sovietų Sąjungos karo belaisvių lageris Macikuose 1945–1948 m.“. *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015. P. 106.

²⁶Maslauskas R., *Kompleksinės paieškos duomenys apie Macikų lagerį ir kapinaites*. Ataskaita. Vilnius–Šilutė, 1999. Šilutės Hugo Šojaus muziejus. F2-32/11. P. 7.

Oro pajėgų karių blokas Macikų lageryje. 1943 m.

Bokso varžybos Amerikiečių kareivių bloke 1943–1944 m.

Macikų karo belaisvių stovyklos valgykla. 1941–1944 m.

gyventojai, politiniai kaliniai ir kriminaliniai nuskaltėliai. Lagerį supo 10 sargybos bokštų ir didelė 3 metrų aukščio, 2 eilių spygliuotos vielos tvora. Tarp tvorų buvo paleidžiami sarginiai šunys. Tarp vidinės ir išorinės tvoros įtaisyta „Bruno“²⁷ spirale²⁸.

1946 m. lagerio talpumas buvo 2 314, tačiau jau tuo metu buvo kalinami 2 935 žmonės. Remiantis

²⁷Bruno spirale – tai apsauginė spygliuota viela susukta ratu ir ištempta per saugomos vietos perimetrą. Apsunkina galimybes pabėgti.

²⁸Maslauskas R., „Kompleksinės paieškos duomenys apie Macikų lagerį ir kapinaites“. Ataskaita. Vilnius–Šilutė, 1999. Šilutės Hugo Šojaus muziejus, F2-32/11. P. 6.

1952 m. gegužės 27 d. duomenimis, iš 2 072 kalinių lietuvių buvo 882, rusų – 613, lenkų – 121, baltarusių – 78, kitų tautybių – 378²⁹. Didžioji dalis, 2/3 kalinių lageryje buvo neįgalieji.

1952 m. duomenimis, tai buvo vienas iš didžiausių lagerių okupuotoje Lietuvoje. Lagerio teritorija užėmė apie 5 ha plotą ir vienu metu čia galėjo būti kalinama apie 3 000 žmonių³⁰.

Atskirai nuo visų buvo laikomi politiniai kaliniai. Buvęs kalinys A. Bertušis pasakojo: „Režimas ten būdavo griežtesnis. Su jais buvo uždrausta bendrauti. Jei kurį pastebėdavo per vielas šnekančią su politiniu, tuoj į karcerį varydavo. O ten, neduok dieve, papulsi... Retas, kuris iš jo išėjęs sveikatą atgaudavo“. Šioje zonoje buvo dar vienas atskiras barakas, atitvertas spygliuota viela. Jis buvo skirtas politinėms kalinėms moterims³¹.

Lageryje žuvusiųjų žmonių tikrosios mirties priežastys buvo slepiamos, nes jas sąlygojo sunkus prievartinis darbas, šaltis ir badas. Lagerio medikai turėjo teisę „diagnozuoti“ tik tuberkuliozę, plaučių uždegimą bei panašias ligas³².

Kalinių kapavietės buvo šalia lagerio esančiuose laukuose. Nėra tiksliai žinoma, kiek žmonių čia palaidota. Tiriant išlikusius 1948–1952 m. mirusių kalinių registracijos žurnalus, nustatyta, kad žuvo 372 asmenys³³.

Maitinimas lageryje buvo prastas. Kaliniai dažnai badavo. Jie buvo maitinami net ir sugedusio maisto atliekomis, žuvų galvomis, supuvusiomis daržovėmis ir pan. Liudininkai mena, kad šalia lagerio virtuvės durų buvo sukrauta musėmis aplipusi didžiulė žuvų galvų krūva. Ją šakėmis krovė į katilus ir virė pietums³⁴.

Nuo kitų Lietuvoje veikiančių kalimo įstaigų ši išsiskyrė tuo, kad čia buvo įkurti motinos ir vaiko namai. Čia buvo apgyvendinamos nėščios moterys ir kartu su moterimis laikomi kitose kalinimo įstaigose arba šiame lageryje gimę kūdikiai³⁵. Buvęs lagerio prižiūrėtojas J. Bastys yra sakęs, kad baisiausia būdavo, kai tekdavo nuo moterų vaikus atimti. Iki 2 metų mažylius su motinomis leisdavo laikyti, o paskui atskirdavo³⁶. 1949–1953 m. lageryje su įkalintomis moterimis buvo net 480 vaikų, iš kurių 135 čia ir gimė. 1948–1955 m. žuvo 72 vaikai³⁷.

1955 m. birželio 18 d. 3 lagerio skyrius buvo uždarytas. Lageriui priklausę žemės ūkio sklypai perduoti LSSR socialinio aprūpinimo ministerijai³⁸.

²⁹Burauskaitė T. B., Jankauskienė E. „GULAG'o skyrius Macikuose 1945–1955 m.“. *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015. P. 117.

³⁰Vareikis V., Vitkus H. *1941–1944 m. Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių, 1944–1948 m. Sovietų Sąjungos karo belaisvių ir 1946–1955 m. GULAG'o lagerių istorinė pažyma*. Klaipėda, 2019. P. 2. Šilutės Hugo Šojaus muziejus.

³¹Kudarauskas V., *Mirties namai Macikuose*. Žurnalo iškarpa. Šilutės Hugo Šojaus muziejaus mokslinis archyvas. Straipsniai apie Macikų lagerį 1957–1993.

³²Stončius J., *Macikų lagerių „Atminties grupės“*. Interaktyvus. [žiūrėta 2023 m. rugsėjo 20 d.] <<https://www.silaineskrastas.lt/kultura/silaines-sodas/maciku-lageriu-atminties-grupes/>>

³³Maslauskas R., *Kompleksinės paieškos duomenys apie Macikų lagerį ir kapinaites*. Ataskaita. Vilnius–Šilutė, 1999. Šilutės Hugo Šojaus muziejus. F2-32/11. P. 6.

³⁴Kudarauskas V., *Mirties namai Macikuose*. Žurnalo iškarpa. Šilutės Hugo Šojaus muziejaus mokslinis archyvas. Straipsniai apie Macikų lagerį 1957–1993.

³⁵Burauskaitė T. B., Jankauskienė E. „GULAG'o skyrius Macikuose 1945–1955 m.“. *Macikų mirties namai. Antrojo pasaulinio karo belaisvių ir GULAG'o lageriai 1939–1955 metais Šilutės apylinkėse*. Vilnius, 2015. P. 113.

³⁶Kudarauskas V., *Mirties namai Macikuose*. Žurnalo iškarpa. Šilutės Hugo Šojaus muziejaus mokslinis archyvas. Straipsniai apie Macikų lagerį 1957–1993.

³⁷Lageryje mirusių kalinių sąrašas. Šilutės Hugo Šojaus muziejus. F2-32.

³⁸Vareikis V., Vitkus H. *1941–1944 m. Macikų nacistinės Vokietijos karo belaisvių, 1944–1948 m. Sovietų Sąjungos karo belaisvių ir 1946–1955 m. GULAG'o lagerių istorinė pažyma*. Klaipėda, 2019. P. 2. Šilutės Hugo Šojaus muziejus.

Muzikos garsai, atidare prisiminimų kraite...

Dimisijos vyr. ltn. Zigmas TAMAKAUSKAS,
Lietuvos laisvės kovų dalyvis, Ordino „Už nuopelnus Lietuvai“ kavaliarius

Pro mano buto langus skraido vėjo blaškomojų įvairiaspalvių rudeninių lapų likučiai, šmėkščioja begėstančios vakarinės saulės spinduliai. Klausausi plokštelės, išleistos dar 1959 metais, vengrų kompozitoriaus Ferenco Listo simfoninės poemos Nr. 9 „Vengrija“ garsų. Šie garsai vėl pažadino 1956-ųjų rudens įvykių prisiminimus, kada mes, tuometinio Vilniaus universiteto studentai, nors iš tolo vienaip ar kitaip stengėmės palaikyti vengrų tautą, pakilusią kovoti su tuo pačiu rusišku imperializmu, kuris, prisidengęs žmonių krauju sulipdyta sovietizmo kauke, daugelį metų buvo okupavęs ir mūsų kraštą.

Turėjome jaunatviško idealizmo sparnus, didelį Lietuvos likimo rūpestį. Stengėmės savo veikla ir įgytomis žiniomis prisidėti prie jos gyvybingumo išlaikymo. Jutome, kad šiuos mūsų siekius palaikė ir stiprino savo dėstomomis paskaitomis patriotinės savimonės nepraradę dėstytojai Juozas Balčikonis, Zigmas Zinkevičius, Meilė Lukšienė, Vanda Zaborškaitė, Irena Kostkevičiūtė, Jurgis Lebedys, Juozas Pikčilingis, Vincas Urbutis, Jonas Dumčius ir kt.

Savo veikloje bandėme derinti įvairias veiklos priemones. Siekdami žinių, pasirinkdavome tokias kursinių darbų temas, kad gautume leidimą patekti į vadinamus „spec. fondus“, kuriuose buvo laikoma dar nesunaikinta Nepriklausomybės metais išleista literatūra, kėlusi ideologinį pavojų sovietinei valdžiai. Ją beskaitydami, dažnai išbūdavome iki vėlaus vakaro. Kūrėme ir slaptus patriotinės krypties būrelius. Su vienu iš jų, laiminant kunigui, davėme priesaiką Dievui ir Tėvynei Vilniaus Aušros Vartų koplyčioje, su kitu – Kauno arkikatedros bazilikos zakristijoje esančioje koplyčioje. Šioje koplyčioje slapta sakramentinę santuoką priimdavo ir vadinamųjų komunistų, atsakingų sovietinių valdininkų poros. Tokios šeimos čia slapta krikštydavo ir savo vaikus. Prisiminiiau neseniai LR Seime vienos švietimo srities mokslininkės pasakytus žodžius – „iš viršaus buvome raudoni, o viduje

balti...“ Tikrai pasitaikė nemažai tų „baltų“, kurie tik iš viršaus buvo užsimetę tą raudoną apsiaustą. Tą paliudijo vienoje savo kalboje ir a. a. A. Brazauskas, sakęs, kad tikrų komunistų buvo tik keli ar keliolika procentų. Čia pat prisiminiiau savo mokyklinių metų buvusį fizikos mokytoją Pr. M., kuris, kaip manyta, tik iš reikalo buvo „paraudonavęs“ – santuokos sakramentą priėmė slapta mūsų minėtoje Kauno arkikatedros zakristijos koplyčioje. Tačiau vėliau pasirodė jo tikrasis, kaip čekistinio tarno bei karjeristo veidas – čekistams padėjo terorizuoti „antitarybiškai“ nusiteikusių buvusį savo mokinį. Už „gerąją tarnybą“ jis buvo apdovanotas bene aukščiausiu sovietiniu žymeniu – Lenino ordinu. Tikrai buvo visokių...

Į mūsų slaptos organizacijos veiklą kalbinome įsijungti ir tuomet rusų kalbą studijavusių, kaip mums atrodė, gana rimtą, mąstantį studentą Bronių Kuzmicką, bet jis, bijodamas galimų sovietinio saugumo represijų, prisidėti prie mūsų darbo, manytume, sąžiningai atsisakė (prasidėjus tardymams jo įskundimo žymės nepatyrėme). Vėliau jis baigė Maskvoje filosofijos mokslus, 1968 m. įstojo į TSKP. Tačiau nenuėjo su „platformininkais“. Atsiskyrus Lietuvos komunistų partijai, jis buvo jos centro komiteto narys. Prasidėjus Atgimimui, nusimetė tą raudoną apsiaustą, įsijungė į Sąjūdžio veiklą, tapo Aukščiausiosios Tarybos (Atkuriamojo Seimo) nariu, Pirmininko pavaduotoju. Savo parašytose knygose nagrinėjo lietuvių tautinės savimonės, tautos kelio, jos kalbos, rašto ir katalikiškos minties raidos klausimus. Viename iškilmingame Seimo posėdyje teko su juo susitikti, labai šiltai ir draugiškai pasikalbėti, prisiminti tuos sūkuringsus studentiškus laikus. Pasisakė, kad jis nuo 1994 m. esąs TS-LKD narys, partijos senjorų bendruomenės pirmininkas.

Visai neseniai – lapkričio 6 dieną – Bronius Kuzmickas, jį lydėjusio kunigo palaimintas, iškeliavo į Viešpaties namų buveinę. Laidotuvėse dalyvavo ir Atkuriamojo Seimo Pirmininkas profesorius Vytautas Landsbergis.

Stengėmės aktyviai dalyvauti ir atviroje studentiško gyvenimo visuomeninėje veikloje. Gyvenome M. K. Čiurlionio gatvės bendrabutyje. Mūsų kambarys, nežiūrint to, kad jo sieną puošė Rafaelio „Siksto Madonos“ paveikslo reprodukcija, buvo įvertintas pavyzdingo kambario žymeniu. Kambario draugas Algirdas Vaitkus, turėjęs kurse didelį autoritetą, gražiai smuikavo, Adolfas Gurskis garsėjo savo poetiniu talentu ir gera kalbos raiška, aš taip pat bandžiau pažinti gaidų rašmenis ir mokytis groti styginiu instrumentu. Mūsų surengtose studentiškos vakaronėse skambėdavo lietuviškos dainos, poezijos posmai.

Malonu prisiminti, kad universiteto vadovybė patenkino mūsų prašymą, kuriame prašyta rusų kalbos discipliną nukelti į neprivalomų dalykų sąrašą. Palaikydami baigiamojo kurso studentų Kreipimąsi, prašėme Respublikos vadovybės, kad Vilniaus centrinei gatvei būtų grąžintas Gedimino prospekto vardas. Čekistai per savo agentus stengėsi sužinoti to Kreipimosi iniciatorius.

Kai atsirado studentiškos kepuraitės, raginame su jomis sekmadieniais sutartą valandą drauge viešai dalyvauti šventų Mišių aukoje Šv. Mikalojaus bažnyčioje, parodant ištikimybę nepalaužtai ateistinių vėjų krikščioniškai pasaulėžiūrai, savo tautinei dvasiai. Šioje bažnyčioje jau nuo seno sklاندė lietuviška nuotaika, kurią ryškino dešinėje navoje 1930 m. Vilniaus lietuvių pastangomis pastatyta Vytauto Didžiojo skulptūra (skulptorius Rapolas Jakimavičius), Žalgirio mūšio simboliai. Šioje erdvėje su dideliu dvasiniu pakylėjimu klausydavome talentingo tuometinės Konservatorijos studento Kastyčio Matulionio giedamų giesmių. Jo balsas, pragydes galingu tenoru, suvirpindavo visą bažnyčią. „Tai būsimas naujas Kipras Petrauskas“ – kalbėdavo žmonės. Tačiau „Kipru Petrausku“ netapo. Už giedojimą bažnyčioje jis buvo pašalintas iš Konservatorijos, baigė pagrindinę kunigų seminariją, tapo pasišventusiu kunigu, legendinės „LKB Kronikos“ leidimo talkininku, sovietinių lagerių kaliniu – kovotoju už Bažnyčios ir Lietuvos laisvę.

Per Velykas su būreliu studentų Kauno katedroje, apsirengę liturginiais drabužiais, gaudžiant varpams, dalyvavome velykinėje procesijoje. Smagu buvo joje matyti ir kai kuriuos iš Vilniaus atvykusius mūsų dėstytojus.

Nepamirštam, niekieno neišduotas studentiškas Kūčių vakaras, kurį 1955 m. viename bute slapta parengė tuometinis lituanistinių studijų penktakursis Kazimieras Ambrasas. Paruošiant Kūčių vakaro valgius gražiai talkino mūsų kursioke Marytė Eidukevičiūtė. Po Kazimiero Ambraso tarto įžanginio žodžio, susikaupimo maldą sodriu bei įtaigiu balsu paskaitė dalyvavęs šiame šventiniame renginyje konservatorijos Teatrinio fakulteto studentas A. Bubnelis. Atmintinai Bernardo Brazdžionio eilėraščių padeklamavo mūsų gyvenamo kambario bičiulis Adolfas Gurskis,

Vilniaus prie Atminimo lentos ir padėjo Vengrijos vainiko - 1956 m. Rasose vykusiu įvykių dalyvis Zigmantas Tamakauskas.

vėliau tapęs mano dukrelės Dalios krikštatėviu. (Atgavus Nepriklausomybę, 1991–1993 m. jis ėjo „Eltos“ generalinio direktoriaus pareigas, buvo dienraščio „Lietuvos aidas“ naujienų skyriaus redaktorius, Vilniaus Šv. Jonų bažnyčios maldos grupės narys. Mirė 2021 m. balandžio 4 dieną, skambant velykinio rytmečio varpams). Šio vakaro metu buvo prisimintas mūsų tautos dvasinės kultūros lobynas, papročiai, jame pakiliai sklاندė gyva patriotinė dvasia. Šio Kūčių vakaro rengėjas – Kazimieras Ambrasas, baigęs universitetą, lituanistines studijas tęsė aspirantūroje, parašė disertacinį darbą, įgydamas filologijos mokslų daktaro laipsnį, slapta mokėsi pagrindinėje kunigų seminarijoje, tapo žymiu kunigu, pagrindinių leidinių – „LKB Kronika“ ir „Aušra“ bendradarbiu, daugelio knygų autoriumi, vertėju, Lietuvos katalikų mokslų akademijos nariu, Vatikano lietuviškų laidų redakcijos vedėju. Paskutiniuosius savo gyvenimo metus, išlaikydamas mūsų draugystę, praleido gyvendamas Kauno jėzuitų namuose, aktyviai dirbdamas sielovados bei mokslinį darbą. Mirė šiais metais balandžio 8 dieną, į paskutinę kelionę palydėtas J. Em. kardinolo Sigito Tamkevičiaus, Kauno arkivyskupo metropolito Kęstučio Kėvalo, arkivyskupo Liongino Virbalo, Šiaulių vyskupo Eugenijaus Bartulio, vyskupo Jono Kaunecko ir daugybės kunigų bei tikinčiųjų.

Prieš artėjančią 1956 m. Visų Šventųjų dieną sutvarkėme apaugusius krūmokšniais lietuvių karių kapus Rasų kapinėse. Džiaugiausi, kad ir vėliau ši

Renginio vedėjas Kęstutis Ignatavičius, sąjūdiečiai - ats. mjr. Gediminas Reutas, vyr. lttn. Zigmas Tamakauskas, Rytas Kupčinskas, Raimundas Kaminskas ir Aūdnis Kopustinskas.

mūsų pradėtą Rasų kapinių tvarkymo darbą tęsė tame pačiame universitete fizikos mokslus studijavęs mano sūnus Gediminas, buvęs aktyvus šios mokslo įstaigos studentų kraštotyriminkų būrio narys, dar vaikystėje įgijęs idealizmo sparnus, patriotinį – savo tėvynės Lietuvos branginimo ir mylėjimo – jausmą. Gediminas, būdamas paskutiniojo kurso studentas, žuvo neaiškiais aplinkybėmis 1982 metais vykusiame kraštotyriminėje ekspedicijoje.

Kitą dieną su kauniečių jaunimo būreliu darbo ėmėmės ir Kauno senosiose kapinėse. Sutvarkėme apleistus 1941 m. Birželio sukilėlių, lietuvių karių ir pažymėtus lėktuvų propelerių kryžiais lakūnų kapus. Matėme, kad ši mūsų kapinių tvarkymo kilnų darbą iš tolo sekė su ilgais apsiaustais bevaikščiojančių čekistų akys...

Keletą dienų buvo likę iki Visų Šventųjų dienos (pavadinto Vėlinėmis) vakaro. Filologijos fakulteto didžiojoje auditorijoje surengėme mūsų numatyto, partokratų neišaiškinto turinio studentišką vakaronę. Vengrijoje vyko antisovietinė revoliucija, prasidėjusi spalio 23 dieną Budapešto Technikos universiteto studentų surengta demonstracija, reikalavusia spaudos ir žodžio laisvės, laisvų rinkimų, savo šalies didesnės nepriklausomybės nuo Sovietų Sąjungos. Prie šios demonstracijos prisidėjo tūkstančiai sostinės gyventojų. Lyg girdėjome Vengrijoje aidinčius šūvius, žinojome, kad iš Vengrijos vėliavos vidurio iškirpti sovietiniai simboliai: skylėtos vėliavos tapo revo-

liucijos ženklu. Grįžęs prie valdžios vairo stalinistų nušalintas Imrė Nadis skelbė Vengrijos neutralitetą, išstojimą iš sovietinio Varšuvos pakto, reikalavo iš šalies išvesti sovietinę kariuomenę. Lyg sužibo laisvės vilties kibirkštėlė ir kitoms sovietų pavergtoms tautoms...

Vakaronėje sklido lietuviškos dainos, sukosi poros, tyliai perduodamos viena kitai raginimą Vėlinių dienos vakarą rinktis Rasų kapinėse prie Jono Basanavičiaus kapo. Numatytos pertraukos metu mūsų bendramintis Adolfas Gurskis raiškiai paskaitė iš tuomet neseniai išleisto Maironio raštų dvitomio „Jaunosios Lietuvos“ poemos šeštosios giesmės ištrauką „Jau slavai sukilo...“ Daug kas suprato, kad tai simbolinis sveikinimas Vengrijoje vykstančiai revoliucijai. Nutilus plojimų bangai, visi susikibę rankomis pagiedojome universiteto vadovų J. Bulavo ir E. Meškausko pastangomis neseniai legalizuotą giesmę „Lietuva brangi“. Sklido kiti patriotiniai eilėraščiai, dainos, kalbėtojų žodžiai. Kalbėjęs studentas Edvardas Vaitkus, mūsų kursioko Algirdo Vaitkaus jaunesnis brolis, ragino visus susitelkti, kad susikaupti potencinė energija virstų kinetine.

Nesnaudė ir universiteto aršiai nusiteikusi partokratija. Ji kūrė planus, kaip studentams sutrukdyti eiti į Rasų kapines. Buvo verbuojami ir šnipai. Rasose susirinkimo centrinė vieta buvo daktaro Jono Basanavičiaus kapas, virtęs laisvės ir gyvosios Lietuvos dvasios simboliu. Susirinko daugybė jaunimo iš visų

Vilniaus aukštųjų mokyklų. Mūsų tautos patriarcho kapas pasipuošė rudeninėmis gėlėmis, mano sudėtu iš akmenėlių Gedimino stulpų ženklu, daugybės žvakučių skleidžiama šviesa. Ši šviesa reiškė ir mūsų širdžių skleidžiamą didžios Atminties ir Vilties Šviesą. Suskambo uždrausto Lietuvos himno giesmė, sklido patriotinio turinio eilėraščiai, sveikinančios Vengrijos revoliuciją kalbos, Lietuvos laisvės šūkiai. Suėjimas baigėsi Maironio parašytų žodžių giesmėmis „Lietuva brangi“ ir „Marija, Marija“.

Išėję iš kapinų, žygiavome Aušros vartų link. Susikibę rankomis dainavome lietuviškas dainas. Netrukus mums kelią pastoję atsūstų sovietinių kareivių ir milicininkų būriai. Kelis kartus juos pavyko pralaužti. Į brutalius rusiškus šūksnius atsakėme lietuviška daina ir žodžiais – „Laisvę Lietuvai, laisvę Vengrijai“. Netoli Aušros vartų į mūsų eiseną pusiau lietuviškai, pusiau rusiškai kreipėsi pats generolas, vadovavęs atvestiems kariuomenės būriams – „tovarišči studentai, eikite namo...“

Prie Aušros vartų stovėjo padrikai sustatytos mašinos. Kai kurios iš jų dengė įėjimą į miestą pro Aušros vartus. Vis gausėjo kareivių ir milicininkų būrių. Kai kuriuos studentus pavyko jiems nutempti į greta stovėjusius brezentu dengtus sunkvežimius. Reikalavo išsiskirstyti. Supratome, kad mums nepavyks įžygiuoti į miesto gatves. Tačiau išsiskirstyti nesutikome. Reikalavome paleisti suimtuosius. Derėtis su mumis atvyko Vykdomojo komiteto atstovai. Derybos buvo sėkmingos – suimtieji buvo paleisti. Išsiskirstėme būreliais.

Po šių įvykių tuometinis Lietuvos „šeimininkas“ Antanas Sniečkus pareikalavo iš aukštųjų mokyklų pašalinti daugybę studentų, prisidėjusių prie vadinamos antitarybinės demonstracijos Rusų kapinėse. Šiam reikalavimui ypač pritarė universiteto karjeristinė partokratija – V. Kuzminskis, I. Zaksas, J. Bielinis ir kiti. Aš buvau šių partokratų apkaltintas „kontrevoliucine veikla“, buvo akcentuotas ir mano sudėtas Gedimino stulpų ženklas ant J. Basanavičiaus kapo. Fakulteto sienlakraštyje pasirodė uolus sovietinės partokratijos tarno J. Bielinio parašytas straipsnis, kad „tokiems, kaip Tamakauskui tegul dega po kojomis žemė, kad ne vieta jiems būti universitete...“ Šį straipsnį lyg turėjo paryškinti greta pridėta užgauli karikatūra. Tačiau visa tai sukėlė priešingą veiksmą. Kurse smerkiančių mane neatsirado. Kai kurie kurso draugai – Valentinas Ardžiūnas, Algirdas Vaitkus, Leonardas Gogelis ir kiti komunistų organizuotame svarstyme net gynė. Atsirado dar šiltesni santykiai su kai kuriais patriotiškai nusiteikusiais dėstytojais, sustiprėjo mūsų studentiška dvasinė vienybė.

Brutaliems partokratijos reikalavimams atvirai pasipriešino tuometinis universiteto rektorius Juozas Bulavas. Tokiai rektoriaus nuostatai pritarė ir prorektorius Eugenijus Meškauskas – žinomas filosofas,

skatinęs kritiškai plėtoti marksizmo principus, tyrinėjęs pažinimo ir mokslo metodologijos, ideologijos teorijos problemas.

Prorektoriaus Meškausko buvau pakviestas į rektoratą paaiškinti atvykusiems čekistams mano nuėjimo į Rusų kapines priežastį. Pasakiau, kad esu tikintis,ėjau pagerbti tose kapinėse palaidotų mūsų kultūrai brangių žmonių atminimą, kaltinau atvykusių kareivių ir milicininkų brutalumą, jų keiksmazodžius. Iš pokalbių supratau, kad rektoratas yra mūsų gynimo pozicijoje. Tačiau šiai rektorato nuostatai nepritarė partijos ir komjaunimo organizacijos vadovybė. Ypač savo aršumu pasižymėjo karjeros siekę minėti partokratai – Vytautas Kuzminskis, J. Bielinis ir Imrija Zaksas. Šių partokratų puolimo smaigalys buvo nukreiptas ir į patį rektoratą. To puolimo įtakoje „už netinkamą tarybiniam studentui elgesį ir drausmės pažeidimą“ man buvo pareikštas griežtas papeikimas ir nutrauktas stipendijos mokėjimas. Tačiau agresyviajam kompartijos sparnui ir jo statytiniams bei čekistams tokia „švelni“ nuobauda, aišku, nepatiko. Ieškota progos naujam susidorojimui. „Chruščioviškas pavasaris“ pradėjo šaltėti, vis ryškiau kilo staliniečių galvos, pradėta intensyviau sekti mąstančius žmones. Nerimą sovietinei valdžiai kėlė artėjanti 1957 m. Vasario 16-oji: ta proga tai vienur, tai kitur suplevėsuojanti mūsų tautinės gyvasties išraiška – lietuviška Trispalvė, iškabinėti gatvėse antisovietiniai lapeliai, nors ir mažiausias žmonių susibūrimas.

Vasario 16-osios naktį įsibrovę į mūsų bendrabučio kambarį grupė čekistų mano gyvenamojoje dalyje padarė kratą. Paėmė „antisovietinės“ veiklos „ikalčius“ – rožinį ir tremtinių eilėraščių sąsiuvinį.

Atsidūręs sovietinio saugumo rūsiuose iš pradžių buvau uždarytas į prie rūsio laiptų esančią gal vieno kvadratinio metro patalpą. Jos duryse buvo įtaisytas mažytis apvalus stebėjimo langelis, panašus į kai kurių buitinių durų vadinamą „akį“. Nesidžiaugiau joje oro pertekliumi. Netrukus buvau nuvestas į kratos kambarį, kur buvo atlikta ne itin maloni procedūra. Čekistų nurodymu, reikėjo nusirengti iki apatinių kelnų. Atsisakius netekti dar šiek tiek kūną dengiančio paskutinio apdaro, vienas čekistas, pašokęs nuo kėdės, jį grubiai nuplėšė ir griebęs už sprando palenkė galvą beveik iki žemės, kad jo „kolega“ kruopščiai galėtų apžiūrėti užpakalinėje kūno dalyje esančią „slėpynę“... Buvo „ištirinėta“ kiekviena mano drabužių siūlė ir siūlėlė. Atlikę šias procedūras, numetė gerokai aplamdytus drabužius apsirengti. Iš viršutinių kelnų juosmens ištraukę diržą pasiliko jį „pasaugoti“. Naujo „bendrabučio kambaryje“ buvome dviese – kartu su Dailės instituto studentu Arūnu Tarabilda, žinomos dailininkų Tarabildų šeimos atžala. Jis, būdamas instituto komjaunimo biuro sekretoriumi, aktyviai gynė Rusų kapinėse buvusius studentus nuo sovietinės

valdžios susidorojimo. Atsitiko negirdėtas Sovietijoje dalykas – Dailės instituto komjaunimo biuras buvo panaikintas, o jo vadovas atsidūrė čekistų naguose.

Į tualetą, lydint sargybiniam, leisdavo nueiti tik kartą per parą. Prireikus, gamtinius reikalus galėjai atlikti į kameroje stovintį kibirą. Tad oras mūsų „kambarėlyje“ buvo tvankokas, kvapai nelabai malonūs. Nelepino mūsų ir su miegu, nors patalpoje buvo ir viliojanti geležinė lova. Tardydavo naktį. Dieną, norėdamas išvengti karcerio, negalėjai nė kiek prigulti. Nuolat per kameros „akį“ sekiodavo savo žvilgsniais sargybiniai. Šaukdavo į „pokalbius“ ir dienos metu, tikėdamiesi nuvargusios galvos „minkštesnės“ smegeninės, minčių susipainiojimo. Kviesdavo rusiškai, tačiau ne pavardėmis, o pirmąją pavardės raide. Valgyti paduodavo aliumininiame inde pro pradarytą kameros durų langelį.

Tardymo metu teko patirti visas tardymo „gudrybes“, brutalų pasityčiojimą ir pažeminimą, mano galvos plaukų tvirtumo „patikrinimą“... Čekistai, primindami Vėlines, ypač iš manęs reikalavo pasakyti, iš kur gavau mano bendrabučio kambaryje rastą buvusių Sibiro tremtinių ir partizanų sukurtų eilėraščių sąsiuvinį, įvardinę jį antitarybinių eilėraščių rinkiniu. Dievas davė tvirtumo, nieko jie iš manęs neišgavo. Tuo pačiu nenukentėjo ir tų eilėraščių autoriai bei sąsiuvinio sudarytojas.

Mano tardymo procedūrą, kaip vėliau paaiškėjo, atidžiai sekė ir pats fakulteto komunistų partijos sekretorius Imrija Zaksas. Tai rodo jo rašytas laiškas mano tėčiui. Jame veidmainiškai rašoma, kad jis norėjęs padėti sūnui. Tačiau sūnus „nė žodžio nesako, kas jam davė persirašyti represuotų žmonių antisovietinio turinio eilėraščius, jis atkakliai slepia savo bendražygius...“

Grįžus iš „svečių“, tuojau pat buvau pakviestas fakulteto dekanı. Tuometinis dekanas – kalbininkas J. Palionis buvo ir partinio biuro narys. Jis, kaip ir čekistai, prašė pasakyti, iš kur esu gavęs tą kratos metu paimtą eilėraščių sąsiuvinį. Aš jam atsakiau, kad dar nesu praradęs sąžinės, nieko daugiau nepasakysiu. Pagrasino – jei nepasakysi, mesime iš universiteto. „Meskite“, – tariu atsisveikindamas.

Universitete mano byloje yra įsegtas raštas, adresuotas universiteto rektoriui: *1956–57 m. Istorijos-filologijos fakulteto II kurso lituanistų grupėje pastaraisiais mėnesiais pasireiškė nesveikų, antitarybinių nuotaikų. Nemaža tos grupės studentų dalyvavo lapkričio mėn. Rasų kapinėse. Grupėje skaitomi antitarybiniai eilėraščiai, kurių rinkinys rastas pas kurso studentą Tamakauską. Kurso studentai beveik nedalyvauja fakulteto ir universiteto visuomeniniame gyvenime. Jų ruošiami kursiniai vakarai turi vienpusišką tendenciją: nedainuojamos tarybinės dainos, o visas dėmesys nukreipiamas į praeitį garbinančius eilėraščius bei dainas. Kurso susirinkime ir individualiuose pokalbiuose pasitaiko*

atvirų priešiškų pasisakymų... Todėl, turėdami visa tai galvoje, fakulteto dekanatas, partinė ir komjaunimo organizacijos prašo draugą Rektorių pašalinti studentą Tamakauską iš universiteto, o studentus Ardžiūną ir Vaitkų pervesti į neakivaizdinį skyrių, kad tuo būdu būtų užkirstas kelias žalingai jų įtakai. Šį raštą 1957 m. kovo 9 d. pasirašė Istorijos-filologijos fakulteto dekanas Jonas Palionis, partinio biuro sekretorius I. Zaksas ir komjaunimo biuro sekretorius J. Bielinis.

Rektorius J. Bulavas šį kartą jau turėjo reaguoti. Išleistame rektoriaus įsakyme Nr. 161-st. rašoma: *Dėl nesveikų nuotaikų skleidimo Istorijos-filologijos fak. Lietuvių kalbos ir literatūros specialybės II k. stud. Tamakauską Zigmą s. Juozo, pašalinti iš universiteto nuo š. m. kovo mėn. 15 d.* Tuojau pat buvau išsiųstas į sovietinius rekrūtus prie Uralo į užterštą radiacijos zoną.

Į tą pačią Pauralės Zlotousto vietovę pasiuntė ir kurso draugą Algirdą Vaitkų, perkeltą drauge su Valentinu Ardžiūnu į neakivaizdinį skyrių. Panašaus likimo susilaukė ir kai kurie kitų aukštųjų mokyklų studentai. Pakeista ir universiteto vadovybė, reorganizuota Lietuvių literatūros katedra. Tačiau partokratams nepavyko sunaikinti jau nuo filomatų filaretų laikų universitete kilusios laisvės siekimo dvasios. Ji vis iškildavo įvairiomis formomis iki pat Lietuvos atgimimo.

Tuo tarpu Sovietų Sąjungos vadovo N. Chruščiovo nurodymu, Vengrijos teritorijos link artėjo vis didesni ginkluoti sovietinės kariuomenės daliniai. „Padėti“ likusiems Vengrijoje stalinistams buvo nusiųsti ir 1941 m. Lietuvą padėję okupuoti generolas Ivanas Serovas ir Michailas Suslovas. Pirmasis buvo 1941 m. birželio trėmimų organizatorius, o Suslovas rengė vykusio Lietuvoje teroro ideologinį pagrindimą. Galingųjų valstybių valdžios nepalaikė Vengrijos sukilėlių. Sukilėliams susidarė nepalanki ir tarptautinė padėtis (buvo kilę nesutarimai dėl Sueco kanalo). Išduodami I. Nadžio vyriausybę į sovietų pusę perbėgo du ministrai. Iš jų – Janošas Kadaras, kiek vėliau vadovavęs naujai Kremliaus sukurptai Vengrijos vyriausybei, žiauriai susidorojusiais su sukilimo dalyviais. Buvo nužudytas ir Imrė Nadis, norėjęs Vengriją pasukti demokratijos linkme.

Mūsų minėtas Lietuvos laisvės kovų dalyvis kunigas Kazimieras Ambrasas savo prisiminimuose rašė: „Man pasitaikė puiki proga kaip tik po tų įvykių būti Vengrijoje, kur Imrė Nadis drąsiai, bet skausmingai baigė savo kovą dėl Vengrijos išsilaisvinimo. Pats savo akimis mačiau kulką išvarpytas namų sienas, išdaužytus langus, kabančius ant sienų ir tvorų gyvų gėlių vainikus žuvusiems. Kaip dabar matau tas krauju aplaistytas gatves, raudonų gėlių žiedus...“

Rusiškasis imperializmas, norėjęs neprarasti savo valdomosios įtakos, Vengriją paskandino kraujuje. Tą turėtų prisiminti ir dabartinė Vengrijos valdžia, turėtų

matyti to paties atsigavusio rusiškojo imperializmo grobuonišką prigimtį, jo kruvinus darbus Ukrainoje.

Atgavus Lietuvai laisvę, teko susipažinti su kai kuriomis bylomis, susijusiomis su mūsų minimu laikotarpiu. Vienoje radau savo lituanistinių studijų draugo, nuoširdžiai tauraus ir poetiškos sielos kursorio Leonardo Gogelio mane ginantį drąsų laišką, adresuotą Vilniaus universiteto rektoriui. Jame rašoma, kad šalinami iš universiteto tokie žmonės, kurie nemėgsta veidmainiauti, drąsiai ir atvirai rodo savo įsitikinimus, universitete didvyriais jaučiasi prisiplakėliai ir veidmainiai, kaip pavyzdžiui, II kurso istorikas Aleliūnas ir kiti. Jie siekia „šiltų vietelių“ komjaunimo biuruose ir panašiai... Toje byloje yra ir man skirtas L. Gogelio sukurtas eilėraštis „Pro Patria“.

Leonardas Gogelis, įskundus tam pačiam jo kambario „draugui“ Mykolui Aleliūnui, buvo nuteistas keleriems metams lagerio. Apie tai 2005 m. rašė žurnalas „Ekstra“.

Gera, kad Vengrijos ambasada Lietuvoje kasmet rengia 1956 m. jų šalyje vykusios revoliucijos minėjimą, kuriame prisimenami ir tų metų Vėlinių įvykiai Lietuvoje. Toks minėjimas, jau pagal nusistovėjusią tradiciją, pirmiausia vyksta Kaune, o kitomis dienomis – Vilniuje.

Šiais metais 1956 m. įvykių minėjimas Kaune vyko spalio 18 dieną, kaip visada, Senosiose kapinėse, prie tam skirtos Atminimo lentos. Jame dalyvavo Vengrijos Nepaprastasis ir įgaliotasis ambasadorius J. E. ponas Gabor Diczhazi su savo bendradarbiais, Dariaus ir Girėno gimnazijos bei Juozo Grušo meno gimnazijos mokinių grupės, buvęs LR Seimo narys Rytas Kupčinskas, buvęs miesto vicemeras Algimantas Kurlavičius, miesto savivaldybės tarybos narys Gediminas Vasiliauskas, visuomenininkas Audris Kopustinskas, sąjūdininkė Aldona Grigaitienė, LG-GRTC vyresnysis patarėjas Raimundas Kaminskas, Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo viršininkas ats. majoras Gediminas Reutas, 1956 m. įvykių liudininkai – statutinis Lietuvos laisvės kovų dalyvis, vyr. ltn. Zigmas Tamakauskas ir Kęstutis Vaškėlis, taip pat būrys kitų kauniečių. Atėjusiems Dariaus ir Girėno gimnazijos mokiniams vadovavo direktoriaus pavaduotoja Deimantė Jankūnaitė ir matematikos mokytoja visuomenininkė Jūratė Ivanauskienė, o Juozo Grušo meno gimnazijos mokinių vadovės buvo ateitininkams vadovaujanti tikybos bei vokiečių kalbos mokytoja Vida Zulonaitė ir muzikos mokytoja Islanda Kaušūtė.

Nuaidėjęs Vengrijos ir Lietuvos Respublikos himnams, susirinkimui vadovavęs Kauno deputatų klubo prezidentas Kęstutis Ignatavičius perskaitė Vengrijos

ambasados pateiktą 1956 m. įvykių aktyvių dalyvių sąrašą. Tylos minute buvo pagerbti tame sąrašė išvardyti mirusieji, šiais metais miręs laisvės kovų dalyvis – mokslų daktaras, publicistas, rašytojas ir vertėjas kunigas Kazimieras Ambrasas.

Kalbėjęs J. E. Vengrijos ambasadorius Gabor Diczhazi prisiminė 1956 m. vykusią Vengrijos revoliuciją ir jos atgarsį Lietuvoje. Jis pabrėžė, kad *vengrai šią dieną brangina ne tik dėl jos istorinės reikšmės, bet ir dėl nepamiršamos paramos, kurios sulaukėme iš drąsių lietuvių, inicijavusių solidarumo su Vengrijos revoliucija demonstracijas.*

Trumpą žodį taręs miesto savivaldybės atstovas Gediminas Vasiliauskas pasveikino Vengrijos vykusio sukilimo 67-ųjų metų minėjimo dalyvius ir atvykusius Vengrijos ambasados svečius.

Minėjimą pajavairino koncertavę minėtų gimnazijų mokiniai bei kai kurie mokytojai. Aidint plojimams, Vengrijos ambasadorius J. E. p. Gabor Diczhazi mokiniams įteikė kaip padėkos ženklą – pilnas dideles dėžes skanėstų...

Spalio 18 dieną toks minėjimas vyko Vilniuje prie įrengtos Atminimo lentos Aušros vartų sienoje, kur buvo sovietinės kariuomenės ir milicijos būrių sustabdyta Rasų kapinėse vykusio susirinkimo dalyvių eisena. Šiame minėjime dalyvavo Kovo 11-osios signatarai – rašytojas Kazys Saja ir Algirdas Endriukaitis bei dar keliolika žmonių. Po Vengrijos ir Lietuvos sugiedotų himnų garsų, žodį tarė Nepaprastasis ir įgaliotasis Vengrijos ambasadorius J. E. p. Gabor Diczhazi. Jo kalbą gražiai išvertė Ambasadoriaus padėjėja p. Lina. Įsimintina rašytojo Kazio Sajos kalba. Jis, prisiminęs tuomet vykusią Vengrijos revoliuciją ir jos rėmėjus Lietuvoje, apgailestavo dėl esamo dabartinės Vengrijos vyriausybės požiūrio į to paties rusiškojo imperializmo veiksmus Ukrainoje, Vengrijos ministro pirmininko Viktoro Orbano draugystę su nusikaltėliu Putinu, kurio pirmtakai prieš 67-erius metus žiauriai numalšino Vengrijoje vykusį išsivaduojamąjį sukilimą. Žinoma, kad Signatarui, paaukojusiam Ukrainai pusę savo gautos nacionalinės premijos, kaip ir daugeliui, skauda širdį dėl V. Orbano atliekamų veiksmų, dėl jo pataikavimo Krekliui. Jis ragino Ambasadorių daryti viską, kad tauta daugiau nerinktų į valdžią Orbano. J. E. Ambasadorius paaiškino: „Orbanas nėra Putino draugas, jis, norėdamas taikos Ukrainoje, nenori uždaryti durų deryboms su Rusija...“. Tačiau žinome, kokios tai būtų derybos – Ukrainos pralaimėjimas, savų teritorijų praradimas... Garbusis rašytojas Kazys Saja, atsiveikindamas Ambasadoriui pasakė: „Ačiū, supratau. Daugiau manęs šioje vietoje nebus...“

Kapčiamiesčio didžiagirėje – jotvingių istorijos pėdsakai

Algirdas BRUKAS, prof. dr. Gintautas MOZGERIS,
Kaunas

Kapčiamiesčio didžiagirė – šeštas pagal dydį (38,7 tūkst. ha) Lietuvos miškų masyvas, išsidėstęs pietvakarinėse Lazdijų ir Druskininkų savivaldybių teritorijose. Tačiau geografiniu požiūriu teisingiau būtų sakyti, kad tai vieno iš didžiųjų vidurio Europos miškų masyvų – Augustavo girios šiaurės rytų dalis. Mūsų laikais didžiausi Augustavo girios plotai priklauso Lenkijai, nedidelis rytinis girios kampas – Baltarusijai ir šiaurės rytinė pakraštys – Lietuvai. Maždaug prieš šimtmetį Lietuvai sugrąžinta Augustavo girios dalis buvo skurdokų grynų pušynų kraštas su nedidele valstybinių miškų dalimi, vietomis pustomais smėlynais ir dirbamomis žemėmis paverstais derlingesniais ploteliais. Bet ir visus šiuos plotus reikėjo beveik trejus metus laistyti krauju, kovojant su tuometinėje „neutralioje zonoje“, pačiame pietiniame pakraštyje įsikūrusia vadinama „Varviškės respublika“, turėjusia gerai ginkluotą sukarintą savivaldą iš sulenkėjusių ar sugudėjusių tautiečių, remiamų profesionalių lenkų kariškių, norėjusių visą neutraliąją zoną prilipdyti prie Lenkijos. Turi ši didžiagirė ir kitokių buvusių, bet neišlikusių, o ir išlikusių savitumų. Pasižvalykime po jos tolius.

Dabar tai vienintelė mūsų didžiagirė, net iš trijų pusių turinti labai aiškias natūrinės ribas: rytuose Nemuną, pietryčiuose ir pietuose – valstybės sieną su Baltarusija, kuri eina Nemunu, jo kairiuoju intaku Igara, nedidele takoskyra ir vėl natūraliu Maros upe-liu (Juodosios Ančios intaku), vakaruose – valstybės sieną su Lenkija. Ne tik ankstesniais istoriniais laikais, bet ir dabar kitapus šios ribos driekiasi beveik ištisiniai miškai, priklausantys Dainavos, Gardino ir Augustavo girioms. Todėl belieka atsakyti į klausimą – kada ir kaip susiformavo likusi neaiški šiaurinė Kapčiamiesčio girios riba.

Sūduvos pietinėje pusėje, atidžiau pasižiūrėjus, matosi du jotvingių statytų piliakalnių ruožai. Pirmasis aukštesnysis, eina maždaug nuo Seirijo ežero ir pasibaigia valstybės pasienyje prie Galadusio ežero. Jis apima vos ne vienoje linijoje ir gan panašiais atstumais vienas nuo kito išsidėsčiusius 7 piliakalnius. O kiek žemiau šios linijos yra du ir kiek aukščiau – dar trys piliakalniai. Tai, matyt, buvo pagrindinis gynybinis ruožas ir tankiausiai apgyventas kraštas. Jame iš viso 12 piliakalnių. Žemiau į pietus nuo šio ruožo eina antrasis ruožas, išsidėstęs ne taip taisyklingai dabartinės didžiagirės pakraščiuose – nuo Liškiavos piliakalnių prie Nemuno iki Paveisninkų piliakalnio prie Veisiejų ežero. Šiame ruože iš viso 6 piliakalniai.

Dauguma iš 18 piliakalnių, archeologinių tyrimų duomenimis, datuojami I tūkstantmečiu ir II tūkstantmečio pradžia. Tai reiškia, kad ši teritorija buvo jotvingių genčių gana tankiai apgyventas jau iki kryžiuočių invazijos, o tuo pačiu buvo atsiradęs ir pirminis didžiagirės kontūras su šiuo apgyventu ruožu. Kryžiuočiai kraštą galutinai pavėgė XIII a. artėjant į pabaigą. Didelė dalis jotvingių buvo iššudyta, dalis pasitraukė į Lietuvą. Apgyventas kraštas pavirto beveik negyvenama dykra ir dauguma plotų vėl apaugo miškais, nes lietuvių kovos su kryžiuočiais, tame tarpe ir Sūduvos žemių priklausomybės klausimai, buvo derybų objektu bent iki Melno taikos (1422 m.). Po to prasidėjo antrinis kolonizavimas nuo prie Nemuno esančios Liškiavos ir Merkinės link Prūsijos pasienio dabartinių Lazdijų–Veisiejų kryptimi. Dauguma gyvenviečių tiek pirminio, tiek antrinio kolonizavimo metu kūrėsi prie ar bent arčiau gausių ežerų nuo rytuose esančio Liškiavio iki vakaruose esančių Veisiejų ir Niedaus. Ežerai – įvairiausių formų, jų išsidėstymas ir tankumas čia gana netolygus. Tai nulėmė ir labai netaisyklingą „išskandžiotą“ didžiagirės šiaurinių ribų konfigūraciją. Toliau į pietus nuo ežeringo ruožo

Girininkas Antanas Olšauskas (1911-1994) vienas iš žymiausių XX a. Lietuvos girininkų, pasodinęs pietų Lietuvoje arti 6 tūkst. ha miškų. Iš BUVUSIOS VEISIEJŲ URĖDIJOS ARCHYVO

Veisiejų urėdijos pareigūnai 2015 m. Pirmoje eilėje trečias iš kairės – ilgametis nepriklausomybės laikų urėdas Zenius Zelionis, šalia jo trečias iš dešinės – aktyvus šio krašto visuomenininkas ir etnokultūros puoselėtojas girininkas Vytautas Stacevičius. Iš BUVUSIOS VEISIEJŲ URĖDIJOS ARCHYVO

išliko beveik neapgyventa didžiagirės dalis. Vėliau joje atsirado keletas kaimelių prie Baltosios Ančios upės, neskaitant dar nuo seno apgyventų nedidelių plotų prie Nemuno. Visos didesnės netoli didžiagirės ribų esančios dabartinės gyvenvietės: arčiausiai esantys – Leipalingis, Veisiejai ir Kapčiamiestis ar kiek toliau – Seirijai bei Lazdijai, rašytiniuose šaltiniuose savo gimtadienius „deklaruoja“ ne vėliau kaip XVI a. pradžioje. Vadinas, jų aplinkoje besiplečiantys apgyventi plotai ir besikuriantys nauji dvarai, palivarkai ir kaimai, šį kraštą jau antrąjį kartą atskyrė nuo piečiau esančių beveik ištisiniais miškais apaugusių smėlingų ir nederlingų žemių maždaug XV a. ar vėliausiai – XVI a. pirmoje pusėje.

Gausėjant gyventojų ir dėl socialinių procesų XIX a. ir XX a. pradžioje šiauriniai ir rytiniai miškų masyvo pakraščiai, kur buvo šiek tiek derlingesnės žemės, dar gerokai „nutrupėjo“, miško žemių plotas sumažėjo iki 20 tūkst. ha, nuo didžiojo masyvo atsiskyrė atskiros giraitės. Tik XX a. masyvas vėl ėmė didėti, konsolidavosi ir XXI a. pradžioje pagal plotą tapo 6-ju Lietuvos miškų masyvu.

1464–1476 m. visa Sūduvos dykra buvo paskirstyta prie Nemuno buvusiems valdovo dvarams (pilims) nuo Gardino iki Jurbarko, siekiant jos reguliuojamo apgyvendinimo ir racionalesnio panaudojimo. Pietvakarinė dabartinės didžiagirės dalis, esanti dešiniajame Baltosios Ančios krante, nuo jos žiočių iki Prūsijos sienos atiteko Perelamo dvarui, o kairiajame – Merkinės dvarui. Nuo šio laikotarpio, o gal ir kiek anksčiau, prie Nemuno buvusiuose pietrytiniuose dykros plotuose, esančiuose atkarpoje tarp Gardino ir Alytaus, buvo pradėti dalinti ežerai ir pievos atskiriems didikams ir bajorams. Šis procesas ir toliau buvo bene intensyviausias Merkinės girioje iš jos rytinės pusės. Todėl valstybinės nuosavybės (valdovo) Merkinės girios riba XVI a. viduryje – pagal 1559 m. Grigalius Valavičius atliktą valdovo girių ir žvėrių

perėjų reviziją jau buvo toli nuo Nemuno – net už Lazdijų ir iš buvusio viso Merkinės girios ploto buvo likęs maždaug trečdalis. Žymiai mažiau kolonizavimo buvo paliesta Perelamo giria, bet ir jos šiaurės rytų pusė jau buvo „išparceliuota“. Dėl pagrindinių valdų savininkų ir tų valdų lokalizacijos lig šiol dar nėra vieningo istorikų požiūrio. Tačiau apibendrinant įvairias nuomones aiškėja, kad maždaug XV ir XVI amžių sandūroje ar vėliausiai iki 1523 m. šio krašto teritorija jau buvo atiduota į privačias valdas, o didžiausi plotai buvo atitekę Radviloms, Sapiegoms ir Kapočiams. Tačiau tolimesniame istorijos bėgyje šiame krašte vyko gana intensyvi ir sudėtinga savininkų bei jų valdomų dvarų kaita. Bendras perimtas plotas driekėsi nuo Maros upės bei Seinų ežero pietuose ir ėjo toli į šiaurę Kirsnos bei Raišupio upeliais pro Dusios, Simno, Žuvinto, Amalvo ežerus iki senovinės Birštono girios sienos ir ja suko į rytus iki Nemuno, o Nemunu grįžo žemyn iki Perelamo. Šioje didelėje teritorijoje aprašoma didžiagirė užėmė tik jos pietinę dalį ir išliko iki mūsų laikų didžiausiu miškų masyvu. Likusioje teritorijos dalyje didesnių miško masyvų neišliko.

Kapčiamiestis įkurtas XVI a. pradžioje – 1516 m., karaliui Žygimantui Senajam padovanojus savo raštininkui ir Pervalko dvaro laikytojui V. Kapočiuvi sodybą Baltosios Ančios ir Niedos santakoje, Veisiejų dvarą ir didelius girios plotus. (Archeologų duomenimis, Baltosios Ančios kilpoje esanti seniausia gyvenvietė, vadinama Pinčiaragiu, čia atsirado 9 tūkst. metų prieš Kristų. Bet, kalbėdami apie miškus, apsiribojame rašytiniais šaltiniais). Kapočių giminė čia išsilaiškė net iki XVIII a. pradžios. Buvo įkurtas naujas dvaras, prie kurio atsirado miestelis, pavadintas savininko vardu (gudiškai – *Kopcvisk*, lenkiškai – *Kopcowo*, o sulietuvinus tapo Kapčiamiesčiu) ir įkurta daugiau dvarų kitose vietose. Pagal Jurgio Plioraičio (2008 m.) surinktus duomenis, 1724 m. Kapčiamiesčio,

Justinavo ir kiti Kapočių dvarai vedybų keliu atiteko Trakų kaštelionui Mykolui Oginskiui. Po to Kapčiamiestis ir kitos valdos perėjo į didikų Masalskių priklausomybę. Iš Masalskių dvarus nupirko Beržininko seniūnas prancūzas Matas Zynevas, iš jo – Tiškevičiai, o iš Tiškevičių Kapčiamiestį ir kitus dvarus jau po ATR žlugimo įsigijo pulkininkas Šlentynas. Neilgai juos valdęs, apie 1820 metus pardavė Ablamavičiams. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą šių turtų valdytojas buvo Moravskis iš Kauno gubernijos.

Panašios istorijos ir su kitais svarbiausiais šio regiono – Veisiejų, Seirijų, Leipalingio, Liškiavos dvarais, kurie buvo „privatizuoti“ net kiek anksčiau – XV a. pabaigoje ir pačioje XVI a. pradžioje, o vėliau perėjo per daugelio LDK didikų ir ponų rankas. Pavyzdžiui, 1501 m. DK Aleksandras padovanojo Veisiejus kunigaikščiui Ivanui Glinskiui. Vėliau juos valdė Radvilos, Masalskiai, Oginskiai, Žynevičiai ir kt. Dvaras sunyko po Pirmojo pasaulinio karo. Mykolas Masalskis XVIII pabaigoje prie mūrinių rūmų pasodino sodą ir įveisė geometrinio plano parką, kurį XIX a. Oginskiai pertvarkė į peizažinį. Iki dabar išlikusiame vieninteliame rūmų fligelyje vaizdingoje ir jaukioje senojo parko aplinkoje įsikūrusi Veisiejų RP direkcija.

Dvarų valdoms priklausantys miškai liko privatūs ir po ATR žlugimo. Tą patvirtina Aleksandro Polujanskio duomenys (1854 m.) apie XIX a. viduryje funkcionavusias valstybines Suvalkų gubernijos girininkijas ir privačių dvarų miškus. Kadangi prie A. Polujanskio teksto nėra planų, o nurodyti tik dvarų pavadinimai, valdų savininkai ir bendri miškų plotai, apie konkrečias tuometinių girių ribas, jų lokacijos vietas ir konkretų privačių bei valstybinių miškų santykį nėra galimybių kalbėti. Kelios valdos buvo gana didelės. Pavyzdžiui, Justinavo dvaras tada valdė 3 612 deš., t. y. apie 4 tūkst. ha miškų. Kažkiek miškų priklausė valstybinei Gančos girininkijai. Valstybiniai ir dalis per Pirmąjį pasaulinį karą savininkų paliktų privačių miškų buvo perimta Lietuvos valstybės iš karto po nepriklausomybės atkūrimo, dalis – kiek vėliau, vykdant tarpukario žemės reformą. Taigi, nuo šios (LDK ponų) nuosavybės atsiradimo jau buvo praėję ne mažiau kaip 4 šimtmečiai. Tačiau šiame krašte itin sudėtingi buvo 1919–1923 m., kai nepriklausomybės kovų laikotarpiu jis buvo patekęs į vadinamą neutralią 5–12 km pločio zoną ir kai čia pradėjo siautėti lenkų nacionalistai.

1918 m. gruodžio 1 d. Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerio J. Tūbelio įsakymu Nr. 50 agronomas Jonas Masiulis buvo paskirtas inspektoriumi į karinę vokiečių Baltstogės inspekciją, o gruodžio 3 d. į šią inspekciją buvo išsiųsti ir trys urėdai: Eugenijas Žongolevičius, Balys Odincas ir Ostrouchovas – perimti iš vokiečių visus jos miškus. Iki gruodžio pabaigos miškai buvo perimti, o nuo sausio pradžios pradėta formuoti visa miškų apsaugos tarnyba (eiguliai, žvalgai ir girininkai). Seinuose 1919-03-01 įkurta Seinų urėdija, kuri dėl prasidėjusios lenkų invazijos

1939 m., Vokietijai okupavus Lenkiją, prasidėjo Antrasis pasaulinis karas. Vokietijos, TSRS ir Lietuvos kariškiai pradėjo beprasmį naujų sienų demarkavimą. Taške, kur susilietė trijų valstybių teritorijos, Kapčiamiesčio didžiagirėje prie Nemuno pastatyti galingi stulpai, į kuriuos tolimesniems karo veiksams besiruošiantys vadai jau nekreipė jokio dėmesio. AN DER DEUTSCH-RUSSISCH-LITAUISCHEN DREILÄNDERECKE, BEGGIN DER DEMARKATIONS-LINIE. PHOTOGRAPHER: PK HUGO JÄGER - OBERKOMMANDO DER WERMACHT

netrukus, 1919-07-01, buvo perkelta į netoli Veisiejų esantį Justinavo (Vainežerio) dvarą, paliekant Seinų urėdijos pavadinimą. Joje buvo suformuotos 4 girininkijos: Gančos, Lazdijų, Paliepių ir Kibyšių. Dabartinės didžiagirės teritorijoje buvo tik Gančos (vėliau – Ančios) ir dalis Paliepių girininkijos. Dėl palyginti mažo valstybinių miškų ploto, nuo 1920-01-20 Seinų urėdija sujungta su Varėnos urėdija ir pavadinta Seinų-Varėnos urėdija. Ji funkcionavo beveik metus, o nuo 1922-01-01 vėl performuota į atskirą Seinų urėdiją, kurios plotas, vykdant žemės reformą, padidėjo dvarininkų miškų sąskaita. Greta buvusių girininkijų įkurta nauja Kapčiamiesčio girininkija.

Darbo sąlygos miškuose buvo išskirtinai sunkios. Nuo urėdijos įkūrimo per dvejus metus pasikeitė 5 urėdai (Jonas Lėjus, Robertas Berzinis, Eduardas Skerstas, Mykolas Lukjanovas, Taudėnas). Didžiausias problemas kėlė pačiame piečiausiam didžiagirės Varviškės kaime prie Nemuno įsikūrusi vadinama „Varviškės respublika“. Apie prolenkišką darinį išsamią studiją 2013 m. yra išleidęs kraštotyrininkas Gintaras Lučinskas. Šis darinys apėmė 12 miškuose ir panemuniuose išsimėčiusių kaimelių, kurių gyventojai daugumoje buvo sulenkėję lietuviai ir gudai, įpratę gyventi laisvą „miškinį“ gyvenimą, įskaitant medienos vogimą ir brakonieriavimą valstybiniuose miškuose, mokesčių vengimą ir visokeriopą nepaklusnumą besikuriančioms lietuviškoms vietinėms valdžios institucijoms, įskaitant ir miško ūkį. Miškų tarnyba, pradėdant urėdais ir baigiant eiguliais, savavališkų kirtimų negalėjo suvaldyti, o čia niekas ir nenorėjo eiguliauti. Galingos gaujos centras su gynybiniais įtvirtinimais buvo Varviškės kaime. Siekiant visą vadinamą neutraliąją (5–12 km pločio) zoną prijungti prie Lenkijos ir tiesiogiai padedant Lenkijos pasienio kariškiams, Varviškėse sukurta „savivaldos struktūra“ veikė apie 30–40

tūkst. ha plote, apėmusiame 8 valsčius ar jų dalis, ir terorizavo plėšikaudama bei ragindama jungtis prie Lenkijos jame esančių lietuviškų kaimų bei miestelių gyventojus. „Respublikoje“ veikė gerai ginkluotų 350 „partizanų“ junginys, iš kurio 200 vyrų saugojo „respublikos“ centrą ir likusieji 150 sudarė skrajojantį būrį, kuriame buvo persirengusių profesionalių lenkų kariškių. Banditiškam junginiui vadovavo buvęs lenkų kariuomenės leitenantas Pilevskis, pasivadinęs Varviškės komendantu Chmūra. Per trejus šių „miškinų“ siautėjimo metus buvo įvykdyti 152 ginkluoti užpuolimai, iš gyventojų atimta daugybė turto („partizanai“ maitinosi rekvizuodami ar tiesiog plėšikaudami ir atiminėdami iš ūkininkų gyvulius, daržoves ir kt. turtą), nužudyta pusšimtis lietuviškų kaimų gyventojų. Vietinės policijos ir šaulių pajėgos jau nepajėgė susitvarkyti su banditais. Nebeapsikęsdama teroro, Kapčiamiesčio valsčiaus taryba 1922 m. gruodį kreipėsi į Krašto apsaugos ministeriją, prašydama pagalbon atsiųsti karius, nes „*Mūsų Kapčiamiesčio valsčius jau priverstas prie bankroto: žmonės nuplėšti ne tik, kad neįstengs valdžios mokesčių užmokėti, bet negali nė savo valsčiaus užlaikyti... Žmones girdėtis kalbant, kad jei mūsų Valdžia neduos pagalbos, tai jie bus priversti kreiptis prie lenkų, kad juos apgintų nuo plėšikų.*“ Tik po 1923-03-23 įvykusių aršių kautynių, kuriose dalyvavo apie 300 mūsų kariškių ir šaulių, Varviškės respublika buvo likviduota. Per Nemuną pabėgusius partizanų likučius nuginklavo jau patys lenkai. Chmūra buvo nukautas kiek vėliau, kai bandė nelegaliai grįžti per demarkacinę liniją į Lietuvos pusę. Tik tada urėdija pradėjo normaliai dirbti.

Užbaigus žemės reformą, nuo 1927 m. didžiagirės miškai, kurių plotas dar buvo trečdaliu mažesnis nei dabar, priklausė Seinų urėdijos Ančios ir Kapčiamiesčio girininkijoms bei Paliepių ir Veisiejų girininkijų dalims. Dabartinės didžiagirės teritorijoje buvo iš viso per 10 tūkst. ha valstybinių miškų. 1942 m. Seinų urėdija, kurios buveinė visą laiką buvo Justinave, netoli Veisiejų, pervadinta į Veisiejų urėdiją. Ši urėdija funkcionavo iki 2018 m., kai per didžiąją nepriklausomybės laikų miškų ūkio reformą Lietuvoje buvo suformuota viena valstybinių miškų urėdija, o buvę urėdijos savarankiškų įmonių statusą prarado. Jos metu Veisiejų urėdija sujungta į vieną regioninį padalinį su buvusia Druskininkų urėdija ir šio regioninio padalinio buveinė įkurdinta Druskininkuose. Galutinis buvusios Veisiejų urėdijos darbuotojų perkraustymas į Druskininkus ir Veisiejų urėdijos vardo panaikinimas realizuotas 2021 m. pabaigoje. Taip baigėsi 102 metus su nedidele pertrauka trukęs Veisiejų (Seinų) urėdijos gyvavimas.

Po kolonizavimo išlikę miškai XVI–XVIII a. naudoti tradiciniams miško verslams: medžioklei, miškinei bitininkystei, mažųjų miško gėrybių naudojimui, visų vietinių gyventojų ilgalaikėms ir kasdienėms reikmėms tenkinti (statyboms, kurui,

padargų, transporto priemonių, baldų, rakandų gamybai), o nuo XVI a. antrosios pusės – ir besiplečiančiam medžio perdirbimo produktų (pelenų, potašo, dervos, deguto, medžio anglių) bei pačios medienos eksportui. Medienos ruoša šiuose kraštuose galėjo vykti tiek būdiniu principu, tiek specializuojant vietinių miško kaimų gyventojus ar net atskirus kaimus. Prie Nemuno buvo ir miško plukdytojų-sielininkų bei žvejų kaimų.

Čionykščių LDK ponų medžioklių aukso amžius tęsėsi maždaug iki XVIII a., kai dėl įvairių priežasčių: miškingumo mažėjimo, netvarkingų pačių ponų medžioklių, žemesniųjų luomų brakonieravimo, karų atneštų negandų, gerokai sumažėjo medžiojamų žvėrių, ypač stambiųjų kanopinių, iš kurių stambiausi – stumbrai ir taurai čia jau visai išnyko, taip pat sparčiai nyko brangiakailiai žvėreliai, savo didybę prarado medžioklių organizavimui naudoti dvarai ir tapo nereikalingos gausios medžioklės tarnybos. Vokiečių pirklys Vilhelmas Šlemyeris, 1752 m. keliaudamas iš Gumbinės į Gardiną, aprašė gana išsamius kelionės išpūdžius. Juose (J. Reitelaitis, „Kalvarijos monografija“) pasakojama, kaip keliauninkai apsistojo nakvynei netoli Dusios ežero pagarsėjusio meškų medžiotojo bajoro Bičkausko dvarelyje. Jis svečiams parodė savo rankomis nudobtus daugiau kaip 30-ies meškų galvas, sukabintas prie tam tikro pastato sienos. Tad nieko stebėtino, kad šiuose kraštuose apie meškų buvimą XVIII a. antroje pusėje ir vėliau jau jokių žinių neaptinkame, o XX a. pirmoje pusėje mūsiškėje Sūduvoje jau buvo nelikę nei elnių, nei briedžių, labai reti buvo šernai. Liudvikas Pliateris žurnale „Sylvan“, 1820 m. rašydamas apie Augustavo vaivadijos medžiojamus gyvūnus rašo, kad nedidelis briedžių skaičius buvo tik šios vaivadijos pietinės dalies miškuose, t. y. Augustavo girios pietinėje, o ne mūsų dalyje. Tik pietuose dar buvo išlikusių bebrų. Bet medžiojamų paukščių pasaulis buvo turtingesnis. Visame masyve (vadinasi, ir mūsų didžiagirėje) buvo gausu kurtinių, tetervinių, jerubių, laukuose – kurapkų, o ežeruose – daug vandens paukščių. Iš plėšrūnų – kaip gausūs minimi vilkai ir lapės.

Tarpukario periodinėje spaudoje yra paminėti keli pavienių briedžių ir elnių užklydimo atvejai iš Lenkijos ir Vokietijos, tiksliau – iš Augustavo ir Romintos girių. O pastovios šių žvėrių populiacijos atsikūrė tik antroje XX a. pusėje: briedžių šeštame dešimtmetyje, o elnių – apie 1970 m. Taip pat sėkmingai šeštame dešimtmetyje pradėjo kurtis didžiagirės upeliuose ir ežeruose iš Nemuno atplaukę bebrai. Antroje XX a. pusėje joje padaugėjo stirnų ir šernų, bet gerokai sumažėjo smulkiosios faunos, o ypač vištinių paukščių – kurtinių, tetervinių ir jerubių.

XIX a. pabaigoje Seinuose ir Kalvarijoje veikė carinės taisyklingosios medžioklės draugijos, kurių

narių daugumą sudarė cariniai kariškiai bei valdininkai. Tačiau nėra duomenų, kokiuose miškuose jos buvo išsinuomojusios savo medžioklės plotus. Dvarininkai beveik nevaržomai galėjo medžioti visuose savo miškuose iki 1886 m., kai naujas imperijoje priimtas medžioklės įstatymas šiek tiek apribojo jų beribes laisves. Tačiau realios medžioklės kontrolės nebuvo. Atkūrus nepriklausomybę, Lietuvos Taisyklingos medžiotojų draugijos skyrius, susidedantis iš 86 narių, Veisiejuose įsteigtas vėliausiai – tik 1922 m. kovo 1 d.

Tiek sovietmečio medžiotojų būrelių, tiek nepriklausomybės laikų klubų žvėrių gausos ir sumedžiojimo rodikliai buvo artimi respublikos vidurkiams. Įdomu pastebėti, kad Lazdijų rajone, o kaip tik didžiagirės teritorijoje nuolat apskaitoma ir sumedžiojama gana daug vilkų, nors atrodytų, kad dėl grynų pušynų vyravimo ir nedidelių pelkių plotų, vilkams čionykštės gyvenimo sąlygos neturėtų būti patrauklios. Greičiausiai jie atkeliauja iš gretimų „užsieninių“ Augustavo ir Romintos girių, kai ten darosi jų perteklius. Galbūt svarbu ir tai, kad Kapčiamiesčio didžiagirė neišraižyta judriomis automagistralėmis ir joje nėra pramoninių objektų. 2019 m., pagal Aplinkos ministerijos skelbiamus statistinius duomenis, Lazdijų rajone vilkai 45-iesiems ūkininkams papjovė 91 avį, 7 galvijus ir 1 ožką. Kaip tik Lazdijų rajone padaryti nuostoliai turėjo didėjimo tendenciją, lyginant su kitais metais, ir buvo didžiausi. Sovietmečiu Lazdijų rajone irgi būta rekordinių vilkų sumedžiojimo metų.

Tačiau mes čia kalbame apie gyvūnų rūšis, daugiau ar mažiau būdingas visoms didžiagirėms. Bet yra bent dvi nemedžiojamų gyvūnų rūšys, išskirtinai būdingos šiam kraštui. Tai balinis vėžlys, kurį senieji dzūkai vadino geležine varle, ir mokanti karstytis po medžius bei krūmus paprastoji medvarlė. Tai svarbūs, saugotini ne tik mūsų, bet ir europiniu lygiu gyviai. Vienintelio Lietuvoje natūraliai gyvenančio vėžlio pagrindinės ir gausiausios radimvietės yra Kapčiamiesčio didžiagirėje. Jų apsaugai įsteigti draustiniai. Kaip 1935 m. žurnalo „Kosmos“ priede „Gamtos draugas“ rašė V. Kreivys, tuomet balinių vėžlių pietų Lietuvoje dar buvę labai daug ir juos vietiniai gyventojai naudoję valgiui, Leipalingyje ir Druskininkuose jų buvo galima nusipirkti turguje. Iš šių vėžlių kiautų buvo gaminamos muilinės, druskinės ir net kažkokie vaistai. Gal dėl tokio intensyvaus naudojimo ir sunyko jų populiacija? Tačiau daugiau panašios informacijos neteko aptikti, o šiuolaikiniai zoologai tvirtina, kad jie sunyko dėl jiems tinkamų buveinių nykimo. Tačiau, kita vertus, šitoks paaiškinimas dabar labai standartinis ir juo neretai švaistomasi neatlikus jokių rimtesnių tyrimų.

Simpatiškausiai atrodanti iš visų mūsų varlių giminės, medvarlė, pas mus greičiausiai labai reta todėl, kad čia praeina jos gyvenamojo arealo riba. Bet, kaip ir vėžliai, daugiausiai jų koncentruojasi

Medžio anglių ruošos darbuose 19 a. pabaigoje.

ŠALTINIS – https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/2/21/Charcoal_pile_05.jpg

Kapčiamiesčio didžiagirės aplinkoje. Gausiausių buveinių vietose joms irgi įsteigti specialūs draustiniai. Tiek vėžliais, tiek medvarlėmis pastaraisiais metais rimtai rūpinasi Veisiejų RP darbuotojai, visų pirma tvarkydami ir palaikydami jų buveines. Tiek vėžliai, tiek medvarlės gali būti šio parko simboliais.

Tiesa, nereikia pamišti dar vieno nykstančio, saugotino ir dar labiau nei varliagyviai su šiais miškais susijusio jų papuošalo – kurtinio. Jau 1974 m. LTSR Ministrų Tarybos nutarimu Nr. 267 Pertako ir Baltašiškių girininkijose buvo išskirtos kurtinių tuokvietės, kuriose uždrausta visų rūšių miško kirtimai, išskyrus sanitarinius, jų laiką apribojant nuo vasario 1 d. iki spalio 1 d. Taigi, kurtinių buveinės gana griežtai saugomos jau gana seniai, bet tai nedavė ryškesnių teigiamų rezultatų. Kaip ir kitiems vištiniais paukščiams, kurtiniams (jų dėtimis ir jaunikliams, kol pradeda skraidyti) daug žalos darė išplitę savi plėšrūnai, įskaitant kaip tik sovietmečiu atsiradusius invazinius mangutus bei ypač pagausėjusi visaėdžių šernų kaimenė.

Kitų, kiek jaunesnių nei medžioklė, bet taip pat šimtmečius skaičiuojančių miško verslų atgarsius saugo išnykusių ir esamų kaimų bei kitų objektų vietovardžiai (Būdvietis, Smalininkai, Rūdininkėliai, Rūdakasis, Kalveliai, Kalviai), o kiek vėlesnes žinias galima rasti ir rašytiniuose šaltiniuose. Daugiausia tokių žinių čia yra apie balų rūdos kasimo, jos lydimo ir kalvystės veiklas, kurios turėjo netiesioginį, bet svarbų ryšį su miškais. Mat, pati balų rūda buvo kasama miškuose esančiuose pelkynuose, šlapžemėse, paežeriuose, o jos išlydymui bei kalvystei reikėjo daug medžio anglies. Nuo senų laikų geležies liejyklos buvo Leipalingio dvare, Veisiejuose, Kapčiamiestyje. Prie Baltosios Ančios Kapčiamiestyje įrengta hidraulinė kalvė (Ančios vandens jėga suko specialų ratą, kuris jo jėgą perdavė geležies kalimo kūjams ir kt. įrenginiams). Ji dirbo net iki XX a. ketvirto dešimtmečio. Dar tarpukaryje tik ne iš balų rūdos, o iš įvežamos geležies joje buvo gaminami noragai. Kai kuriuose šaltiniuose teigiama, kad tokia kalvė vienintelė Lietuvoje, bet tai netiesa. Jonas Matusas (1960 m.) patvirtina, kad tokiu principu XIX a. veikė geležies

kalykla ir ant Merkio, Jašiūnų dvare. Mes galime pridurti, kad tokiu pat principu veikė ir garsioji Valkininkų patrankų kalykla ir netgi ant Vilnelės pastatyta Vilniaus ginklų kalykla. O apskritai iki garo mašinų atsiradimo dauguma senųjų malūnų ir kartu prie jų įrengiamų išilginio rąstų pjovimo lentpjūvių naudojo tą patį principą. Vien rankų jėgos naudojimu apsiribojo mažesnės kaimų kalvės.

Taip pat rankų jėgos ir plačiašmenių kirvių pakako miškų kirtimui bei įvairių tašytų sortimentų gaminimui. Iki lentpjūvių atsiradimo, o dar kuri laiką ir joms atsiradus, paprasti žmonės lentas būtiniausiems dalykams išsipjaudavo, išilginio pjovimo rankiniais pjūklais pjaudami rąstus. Panemunių kaimų gyventojai dirbo prie sielių rišimo ir medienos plukdymo darbų. Miško ruošą ir transportavimą didikų miškuose pagal sutartis organizavo tuometinėje LDK atsiradęs nemažas rangovų bei pirklių klanas, kuriame pradžioje vyravo iš užsienio atvykę šio reikalo žinovai, vėliau įgavo patirties ir saviškiai. Ilgainiui medienos verslus, galima sakyti, monopolizavo ir beveik iki tarpukario Lietuvos laikų išsaugojo savo rankose žydų tautybės žmonės, kurių gausios populiacijos buvo ir šio krašto miesteliuose. Pavyzdžiui, Veisiejuose XIX a. antroje pusėje apie du trečdaliai gyventojų buvo žydai. Veisiejiečiai didžiujosi, kad nuo 1885 m. bent pora metų Veisiejuose gyvenęs tarptautinės esperanto kalbos kūrėjas Lazaris Zamenhofas, čia ir parašęs šios kalbos pirmąjį vadovėlį. Tačiau rašytiniuose šaltiniuose užfiksuotų detalesnių duomenų apie žydų dalyvavimą medienos versluose neradome, bet toks faktas, kad tarpukaryje Veisiejuose veikusi nemaža lentpjūvė priklausė vienam turtingiausių miestelio žydų – Motei Mileriui, pasako gana daug.

Be intensyvios eksploatacijos sausų pušynų neišvengiamai siaubė dideli gaisrai, ligų bei kenkėjų invazijos. Gediminas Isokas, gana detalai nagrinėjęs Kapčiamiesčio–Leipalingio girios istoriją (1979 m.), rašo, kad 1915 m. gaisrai sunaikino 983 ha šios girios medynų, o kai kuriose vietose jau buvo atsiradusių vėjo pustomų smėlynų. Taip pat pabrėžiama, kad Pervalko dvarui priklausiusi miškų dalis buvo labai stipriai nualinta XVIII a.

Dvarininkų miškai Seinų apskrityje pradėti nacionalizuoti 1920 m. (513 ha) ir pabaigti 1923 m. (653 ha), o iš viso čia buvo nacionalizuota 15 535 ha, iš kurių didesnioji pusė atiteko Seinų urėdijai. Vykdamas nacionalizavimą, buvo palikta vietos gyventojų turėta nuo senų laikų įėjimo į dvarininkų miškus (servitutų) teisė medienos pasigaminimui ir ganiavai. 1924 m. Seinų urėdija turėjo servitutų teisės turėtojams leisti nemokamai pasigaminti 7 793 ha plote 14 543 m³ medienos, kuomet visoje Lietuvoje pagal šią teisę buvo leista pasigaminti 36 714 m³ medienos. Taigi, Kapčiamiesčio miškams teko apie trečdalis visos respublikos servitutų naš-

tos. Dėl brandžių medynų stygiaus kirtimų apimtys negalėjo būti didinamos ir urėdija keletą metų medieną naudojo tik vietos reikmėms, kurios ir be servitutų teisių turėtojų buvo didelės. Želdinimo darbai pradėti 1922 m. nuo 11 ha, 1923 m. – 48 ha, o vėliau pasiekė triženklį skaičių. Servitutai pradėti naikinti 1923 m., perduodant jų teisių turėtojams pagal apskaičiuotus įkainius privatei nuosavybei atitinkamą valstybinio miško plotą, o nuo 1931 m. jau buvo atlyginama ne mišku, bet vienkartinėmis išmokomis pinigais, pagaminta mediena arba turimomis žemės ūkio naudmenomis. Tačiau iki to laiko Seinų apskrityje vien už miško medžiagos servitutų panaikinimą buvo išdalinta 4 601 ha miškų. Dauguma jų buvo mūsų didžiagirėje. Taip šiame piečiausiame Lietuvos kampelyje, priešingai nei kitur, didelė dalis miškų išliko privačioje nuosavybėje.

Nauji smūgiai didžiagirės laukė per Antrąjį pasaulinį karą ir ankstyvąjį pokarį. Buvęs aktyvus, mokslais besidomintis urėdas Stanislovas Aleknavičius suimtas jau 1944 m. rugpjūčio pabaigoje ir gyvenimą baigė „Vorkutlage“ 1946 m. Naujai urėdauti atkeltas Matas Maksimavičius pratraukė kelis mėnesius, bet greitai, kylant pavojams, išsiprašė perkeliamas į saugesnę centrinių miškų aparatą, tuomet veikusį Kaune. 1945 m. urėdu paskirtas jaunas Ančios girininkas Antanas Olšauskas sugebėjo laviruoti tarp priešiškių pusių. Bet situacija buvo labai sudėtinga; represijos palietė girininkus ir eigulius, trūko specialistų, kirtimų apimtys dindintos nežiūrint leistinų galimybių, pradėta privačių miškų nacionalizacija. 1946 m. atlikta pirmoji pokarinė miškotvarka valstybiniuose miškuose užfiksavo tik 2,5 proc. likusių brandžių medynų ir kelis tūkst. ha dykviečių, kurias sudarė neatkurti kirtimai, degimai, retmės, smėlynai, miško aikštės, susiformavusios iš senų kirtimų bei degimų. Tad, sprendama apverktiną padėtį, sovietinė valdžia 1949 m. panaikino savarankišką Veisiejų miškų ūkį. Beveik visi didžiagirės valstybiniai miškai, kurie su ne miško žemėmis ir neatželdintais miško žemių plotais sudarė 20 tūkst. ha, perduoti valdyti vienai Kapčiamiesčio girininkijai, kuri tuomet padaryta pavaldi Kazlų Rūdos miško pramonės ūkiui.

1948–1950 m. į kolūkius suvartų ūkininkų miškai, perėję kolūkinei nuosavybei, buvo dar prastesnės būklės. Į didžiagirės teritoriją buvo įsiterpę šių kolūkių žemės ir miškeliai: „Žygio į gyvenimą“, „Černiachovskio“ „Pirmyn“, „Nemunaičio“, „Raudonojo artojo“, „Taikos“, „Aušros“, „Lenino“ ir „Juliaus Janonio“. Pagal 1955 m. atliktą pirmąją kolūkininkų miškų inventorizaciją, Veisiejų rajone rasta 14,8 tūkst. ha kolūkininkų miško žemių, kuriose medynai augo 12,5 tūkst. ha, o likusiame plote buvo dykvietės. Be to, pasirodė, kad iš tų tūkstančių ha brandūs medynai tesudaro 0,5 proc. Tuomet buvo priimtas pirmas pokaryje miškų klausimu racionalus sprendimas – didžiąją dalį tokių miškų ir visai plikų nederlingų žemių perduoti vals-

tybiniam miškų ūkiui ir sumažinti administruojamų vienetų plotus. Taip 1957 m. buvo atkurtas savarakiškas Veisiejų miškų ūkis, sumažinti girininkijų plotai ir labai išplėsti miško želdinimo darbai.

Išskirtinis miško želdintojas ir išskirtinė asmenybė, kurią galima traktuoti kaip vieną iškiliausių XX a. antros pusės Lietuvos miškininką, buvo Antanas Olšauskas. Po pokarinio urėdavimo jis kategoriškai atsisakydavo aukštesnių kaip girininko pareigų ir visas pastangas skyrė miškų atkūrimui ir jų plotų didinimui. Jis, 1951–1989 m. dirbdamas Kapčiamiesčio ir Pertako girininkijų girininku, pasodino apie 5 000 ha kultūrinių miškų, sumuojant atkuriamas miško kirtavietes bei aikštes ir naujai įveisiamus miškus buvusiose žemės ūkio naudmenose, atliko daug eksperimentinių želdinimo darbų. Pagal G. Isoką, 1970 m. jau augo 169 ha A. Olšausko įveistų maumedynų, 26 ha tuopynų, 18 ha ąžuolynų ir mažesni plotai kitų įvairių rūšių medynų. Bet nederlingose žemėse neišvengiamai dominavo pušynai. Taip padidėjo bendras šio krašto miškingumas ir buvo atkurti nualinti, degradavę bei medynus praradę didžiagirės plotai. Tačiau suprantama, kad medynų amžiaus struktūra galėjo kisti tik natūraliais tempais. Pasodintas pušelės daigas 100 metų amžių nepasieks nei per 10, nei per 50, o tik per 100 metų. Be to, per tą laikotarpį jo turi neapkandžioti žvėrys, nepražudyti ligos, kenkėjai, gaisrai ar uraganai, neiškirsti žmogus. Todėl šioje didžiagirėje brandžių medynų kiekis didėjo lėtai: 1976 m. miškotvarka jų užfiksavo 3,3 proc., 1990 m. – 4,0 proc. Bet 2021 m. brandūs medynai jau sudarė 22 proc. Taigi, sparčiau amžiaus struktūra pradėjo gerėti tik nuo XX–XXI amžių sandūros. Šio miškų masyvo amžiaus struktūra ir našumo parametrai, lyginant su kitomis didžiagirėmis, atkurti kiek vėliau. Panašios būklės Dainavos didžiagirės parametrai atkurti anksčiau, nes joje žymiai daugiau želdinių buvo pasodinta tarpukaryje, o Kapčiamiesčio didžiagirėje daugiausia miškų želdyta pokaryje 1948–1965 m.

Po nepriklausomybės atkūrimo esminiai pokyčiai siejosi su privačios nuosavybės teisių atkūrimu buvusiems miškų savininkams ar jų teisių paveldėtojams, o taip pat – su saugomų teritorijų tinklo išplėtojimu miškuose. Taip per du dešimtmečius gerokai daugiau kaip pusė didžiagirės miškų vėl tapo privatūs. Valsitybinės reikšmės miškų 2022 m. buvo įregistruota 36,6 proc. Tai pats mažiausias skaičius tarp visų Lietuvos didžiagirių.

Svarbiausia ir didžiausia saugoma teritorija, užimanti 12 259 ha plotą, kurią daugiausia ir sudaro miškai bei ežerai, yra Veisiejų regioninis parkas (RP), buvo įkurta 1992 m. Trumpai pristatant reikėtų pabrėžti šias RP gamtos vertybes: Ančios, Snaigyno, Šlavanto, Verniejaus ir kitus ežerus, kurių iš viso parke priskaičiuojama net 37 vnt. Dauguma ežerų pratekantys, turintys sudėtingą kranto liniją, raižytą dugną, vingiuoti tartum upės. Natūralūs upeliai turtingi savo gyvūnija, čia svarbios ūdrų gyvenamosios

ir migracijų vietos. Prie Ančios ežero yra XVIII a. sodintas, vienas iš seniausių Lietuvos dvarų parkų. RP peri vapsvaėdžiai, ereliai rėksniai, veisiasi mūsų jau minėtos medvarlių ir balinių vėžlių populiacijos. Svarbiausios kultūros paveldo vertybės: Šlavanto piliakalnis, su jo šlaituose augančiu skroblynu bei labai retų augalų – vaistinių kietagrūdžių – augaviete ir Vainežerio senovės gynybiniai įtvirtinimai, vietinių žmonių vadinamas „Okopka“.

Veisiejai – tai vienas iš nedaugelio miestelių, įsikūrusių ežero pusiasalyje. Įdomi įspūdingų matmenų bažnyčia, paminklai kompozitoriui J. Neimontui, esperanto kalbos kūrėjui L. L. Zamenhofui. Vakarinį miestelio pakraštį juosia parkas. Be Ančios ežero dubaklonio šlaituose išlikusių Vainežerio gynybinių įtvirtinimų liekanų, ypač verti dėmesio Vainežerio dvaro sodyba (Justinavo dvaras) ir parkas, kuris pripažintas dendrologinę reikšmę turinčiu gamtos paveldo objektu. Dvaravietės teritorijoje yra paminklas žinomai 1863 m. sukilimo dalyvei, kurios gyvybė užgeso šiame dvare – Emilijai Pliaterytei. RP ir kitose didžiagirės vietose yra dar daug kultūros paveldo objektų: senkapių, senovės gyvenviečių, piliakalnių, veikiančių ir neveikiančių kapinių, karių kapų, rezistencijos kovotojų, holokausto aukų kapaviečių, bažnyčių ir kt. lankytinų vietų. Be RP, didžiagirėje yra dar šios saugomos teritorijos:

- Avirės hidrografinis draustinis – 311 ha,
- Gerdašių entomologinis draustinis – 13 ha,
- Krakinio telmologinis draustinis – 181 ha,
- Kuzapiškės telmologinis draustinis – 19 ha,
- Baltosios Ančios herpetologinis draustinis – 13 ha,
- Kučuliškės herpetologinis draustinis – 84 ha,
- Stračiūnų herpetologinis draustinis – 24 ha,
- Niedaus ornitologinis draustinis – 119 ha,
- Pertako miško biosferos poligonas – 1127 ha,
- Niedaus ir Veisiejų ežerai PAST teritorija – 119 ha,
- Pertako miško PAST teritorija – 1127 ha.

Paukščių apsaugai svarbios teritorijos persidengia su draustiniu ir biosferos poligonu. Be šių išvardintų saugomų teritorijų didžiagirėje XXI a. pradžioje dar buvo inventorizuotos 45 kertinės ir potencialios kertinės miško buveinės, kurių bendras plotas – 140 ha. Absoliuti buveinių dauguma yra susiformavusi didžiagirės upelių Maros, Igaros, Avirės, Baltosios Ančios, Bilisnyčios šlaituose.

Ežerų pakrantės turi palankius maudynėms nuolaidžius smėlėtus dugnus ir skaidrų vandenį. Pėsčiųjų pažintinių takų bendras ilgis – 5,3 km, bet čia labiau mėgstami turistiniai vandens maršrutai. Snaigyno ežere prasideda 30 km ilgio valčių maršrutas devyniais ežerais ir juos jungiančiais upeliais, teikiantis tiek poilsį, tiek susitikimus su gamtos ir kultūros paveldo objektais. Pasižvalgymui po plačias apylinkes ir fotografavimui prie Snaigyno ežero pastatytas 15 m aukščio apžvalgos bokštas. Šį bene gražiausią kairiakrantės užnemunės – senosios jotvingių žemės

Lentelė. Kapčiamiesčio didžiagirės pagrindinių rodiklių dinamika 1946–2021 m.

Šaltiniai: Veisiejų urėdijos 1946–2018 m. miškotvarkos projektai ir 1991–2022 m. miškų statistika

Rodikliai ir jų matavimo vienetai	Apskaitų metai			
	1946	1980	2002	2021
Bendras miško masyvo plotas, ha	26 839	27 700	27 850	38 657
Miško žemės plotas masyve, ha	19 746	24 560	24 805	37 792
Miško žemės plotas apaugęs mišku (medynai), ha	18 381	23 700	23 800	37 107
Mišku neapaugę miško žemės (aikštės, kirtimai, degimai, žuvę medynai, smėlynai, daigynai, kvart. linijos ir kt.), ha	1 383	860	1 005	685
Miško ūkio įmonių valdomos kitos naudmenos (pelkės, vandenys, sodybos, kaimai, ariamos, pievos, ganyklos ir t. t.), ha	7 093	3 140	3 045	865
Kitų savininkų ir valdytojų į masyvą įsiterpę ne miško žemės, neįtrauktos į bendrą masyvo plotą, ha	nėra duom.	nėra duom.	nėra duom.	11 730
Ūkinės paskirties / kitų paskirčių miškai, %	-	68/32	64/36	66,8/33,2
Valstybinių miško įmonių miškai / kitų įmonių, privatūs ir rezervuoti privatizavimui miškai, %	nėra duom.	97/3	41/59	36,6/63,4
Savaiminės kilmės / kultūrinės kilmės medynai, %	95/5	73/27	68/32	66/34
Rūšinė medynų struktūra, %:	100	100	100	100
- pušynai,	93	92	91	85,4
- eglynai,	2,5	3	3	3,1
- beržynai,	2,5	3	4	6,1
- juodalksnynai,	1,5	1,5	1,5	3,9
- drebulynai,	-	-	-	0,6
- ąžuolynai,	-	-	-	0,1
- maumedynai,	-	-	-	0,4
- baltalksnynai,	-	-	-	0,1
- kiti	0,5	0,5	0,5	0,3
Medynų amžiaus struktūra, %:	100	100	100	100
- jaunuolynai,	53	43	34	12
- pusamžiai,	40	49	47	56
- pribreštantys,	4,5	5	15	10
- brandūs	2,5	3	4	22
Vidutinis medynų amžius, metais	36	47	54	64
Vidutinis medynų bonitetas, balais	III,0	II,6	II,2	I,4
Vidutinis medynų skalsumas,	0,64	0,75	0,73	0,80
Vidutinis medienos tūris 1-me ha, m ³	84	155	185	291
Medienos išteklių naudojimas m ³ iš 1 ha medynų ploto (tūris likvidinis)	1,4	1,8	2,7	3,8
Gamtinę brandą pasiekusių medynų plotas, ha	Nėra duomenų			228

– kampilį atranda vis daugiau Lietuvos gyventojų. Pagrindinių didžiagirės rodiklių pokyčiai per paskutiniuosius 75 metus pateikiami lentelėje.

Didžiagirėje 2021 m. būklei valstybės miškų registre užregistruota 38 657 ha privačių bei valstybinių miškų ir kitų valstybinės miškų urėdijos valdomų žemių, tame tarpe medynų – 37 107 ha. Lyginant su

1946 m., medynų plotas padvigubėjęs. Taip atsitiko ne vien dėl čia vykusių itin intensyvaus nederlingų ir eroduojamų žemių apželdinimo. Želdant tarpumiškes su didžiagire per antrąją XX a. pusę susijungė į bendrą plotą anksčiau nuo jos atsiskyrę mažesni masyvai: Šlavantų, Rūdos, Babrų, Petroškų, Gudiškės, Jurašiškės, Skuisios ir kt. miškai. Dėl šių priežasčių per pusšimtį

metų bendras masyvo plotas padidėjo apie 144 proc., o medynų plotas beveik padvigubėjo. **Tai labiausiai pagal plotą didėjusi Lietuvos didžiagirė.**

Itin reikšmingai teigiama linkme pakito ir kiti šios didžiagirės kokybiniai rodikliai. Pavyzdžiui, 1946 m. jaunuolynai sudarė net 53 proc. visų miškų, o brandūs medynai – tik 2,5 proc. Dabar jaunuolynai sudaro 12 proc., o brandūs medynai – 22 proc. arba brandžių medynų kiekis padidėjo daugiau kaip 8 kartus. Vidutinis visų medynų amžius padidėjęs beveik dvigubai. Medynai gerokai sutankėjo, pagerėjo jų bonitetas, o vidutinis medienos tūris 1-me ha pašoko nuo 84 m³ iki 291 m³, t. y. 3,5 karto. Paskutiniaisiais penkeriais metais vidutinis miško naudojimas iš 1 ha sudarė 3,8 m³ arba didesnis nei buvo 1946 m. – 2,7 karto. Vertinant pagal ekonominį potencialą, Kapčiamiesčio didžiagirėje įvykę pokyčiai yra vieni iš geriausių visoje Lietuvoje ir iki 2030 m. jie dar turi neišnaudotų rezervų tolesniam didėjimui. O po to gali sekti ilgametis išlaikymas stabiliaame lygyje.

Socialinių ir ekologinių funkcijų pokyčiams oficialiai pripažintų rodiklių lig šiol nėra patvirtinta. Tačiau vien rekreacinių objektų (miško poilsiaviečių, atokvėpio vietų, apžvalgos aikštelių, pėsčiųjų bei dviračių takų ir kt.) gausa, kuri daugiausia buvo čia kuriama jau nepriklausomos Lietuvos laikais, rodo pasiekus neblogą lygį. O esama medynų būklė yra palanki ir tolimesnei šios funkcijos plėtrai.

Po nepriklausomybės atkūrimo, pradėjus funkcionuoti Veisiejų RP, šioje didžiagirėje sukurtas gana geras ekonominių, ekologinių ir socialinių funkcijų balansas. Ateities perspektyvoje socialinės funkcijos greičiausiai didesnę plėtrą įgaus rytiniame didžiagirės pakrastyje prie Nemuno priešais Druskininkus. Jau paskutiniame dešimtmetyje, įrengus kairiajame Nemuno krante Ledo areną, pėsčiųjų tiltą ir lynų keltuvus per Nemuną, sumažėjo šios didžiagirės atskirtis nuo Druskininkų. Be Druskininkų šiaurės rytinis Kapčiamiesčio didžiagirės kampas beveik siekia Dzūkijos NP ribas. Taigi, planuojant Kapčiamiesčio didžiagirės pažinimą, nesunku jį praturtinti Liškiaivos istorinėmis bei architektūrinėmis vertybėmis ir Dzūkijos NP žinioje esančiu Henriko Gudavičiaus ir jo talkininkų išpuoselėtu įdomiu objektu – retųjų ir vaistinių augalų kolekcija prie Liškiaivos. Modernesnių ir kartu neprastų įspūdžių mėgėjams kelionę galima užbaigti Druskininkuose, kurie dabar jau sudaro gana tvirtą bambagyslę, jungiančią Dainavos ir Kapčiamiesčio didžiagires.

Apibendrinant galima pabrėžti, kad Kapčiamiesčio didžiagirėje jau nuo XVI a. iki šiol, išskyrus sovietmetį, dominavo privati miškų nuosavybė, o ir dabar tarp visų Lietuvos didžiagirių joje valstybinių miškų dalis yra pati mažiausia – 36,6 proc. Pokarinė jos miškų būklė buvo blogiausia tiek pagal kiekybinius, tiek pagal kokybinius rodiklius. Medynų plotas buvo beveik perpus mažesnis ir išsiskaidęs į keletą atskirų masyvų. Atkūrus nuniokotus miškus,

normalizavus miško naudojimą ir įsteigus saugomas teritorijas, atskiri miškai ne tik konsolidavosi vėl į vieningą masyvą, bet dėl geografinės padėties, nutolimo nuo pramoninių bei intensyvesnės transporto infrastruktūros objektų ir sąlyčio su Dainavos, Gardino bei Augustavo giriomis, gerokai pagerino tolesnio vystymo socialines bei ekologines galimybes, kartu išsaugant ir aukštą ekonominį potencialą.

Šaltiniai

Seinų ir Veisiejų urėdijų (miškų ūkių) miškotvarkos inventorizavimo duomenys, miškotvarkos projektai ir kartografinė medžiaga, sudaryti 1922–2022 m. laikotarpiu (Valstybinės miškų tarnybos archyvas).

Pietų Lietuvos regiono topografiniai žemėlapiai, sudaryti iki Pirmojo pasaulinio karo, ir to laikotarpio carinės miškotvarkos sudarytų planų fragmentai (G. Mozgerio kolekcija).

Lukinas M., *Miškai ir jų savininkai istorijos raidoje*, rankraštis, 1980–1987 (A. Bruko kolekcija).

Įvairių pavadinimų Lietuvos miškų ūkio statistikos leidiniai nuo jų atsiradimo pradžios 1924 m. iki 2022 m.

Памятные книжки Сувалской губернии, 1872–1913 г. г.

Literatūra

Alexandrowicz s., *Kartografia Wielkiego Księstwa Litewskiego od XV do połowy XVIII wieku*, Warszawa, 2012.

Brukas A., Deltuvus R., Manus R., *Sūduvos girios*, Kaunas, 2019.

Čelkis T., *Privačios žemėvaldos ribų nustatymas ir žymėjimas XV–XVI a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje*, 2011.

Daugirdas V., *Lietuvos teritorinio administracinio suskirstymo istorinė geografinė analizė*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2007.

Dubonis A., „Žemėvalda“, *LDK kultūra: Tyrinėjimai ir vaizdai*, Vilnius, 2001, p. 785–794.

Isokas G., *Lietuvos girių ir medžioklės ūkio istorija*, Vilnius, 2006.

Kavaliauskas P., *Saugomų teritorijų tinklo raida. Lietuvos saugomos teritorijos: informacinis leidinys – žinynas*, Lututė, 2006.

Kenstavičius J., Brukas A., *Lietuvos TSR miškų tvarkymo augaviečių pagrindu rezultatai*, Vilnius, 1980.

Lietuvos kelių aprašymai, padaryti kryžiuočių žvalgų XIV a., vertė J. Jurginis, „Kraštas ir žmonės“, Vilnius, 1988.

Lietuvos miškų vardynas, d. 1, sud. A. Brukas, D. Budriūnienė, B. Elsbergienė, A. Kazloviene, Kaunas, 1994.

Lučinskas G., *Varviškės „respublika“ (1920–1923)*, Alytus, 2006.

Maksimaitienė O., *Lietuvos istorinės geografijos ir kartografijos bruožai*, Vilnius, 1991.

Matusas J., *Dzūkijos Kapčiamiestis Lietuvos ir jos Pramonės istorinėje perspektyvoje*, Aidai, 1960.

Polujanski Aleksander, *Opisanie lasow krolievsua Polskiego i gubernij zachodnych cesarstva*.

Rossyskiego pod wzgledem historycznym i gospodarczym, t. 1, Warszawa, 1854.

Polujanski Aleksander, *Wendrowki po guberni Augustowskiej w celu naukowym*, Warszawa, 1858.

Šešelgis K., *Lietuvos teritorijos apgyvendinimo raida*, Vilnius, 1988.

Totoraitis J., *Sūduvos Suvalkijos istorija*, t. 1, Vilnius, 2003.

Vaitiekūnas S., *Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius*, Vilnius, 2006.

Visuotinė lietuvių enciklopedija, I – 25 t., Miškų masyvų aprašai, Vilnius, 2001–2015.

Wiśniewski J., „Dzieje osadnictwa w powiecie sejneńskim od XV do XIX wieku“, w: *Materiały do dziejów ziemi sejneńskiej*, Białystok 1963, s. 37.

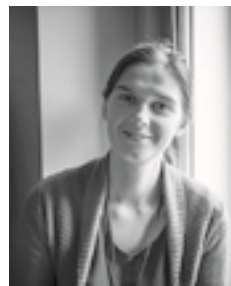
Волович Г. Б., *Ревизия пуць и переходов зверинных в бывшем Великом Княжестве Литовском...*, Вильно, 18.

Pasakojimas apie dingusį miestą

„Širvintos kampelio“ istorija

Vida PALIONIENĖ,

Vinco Kudirkos muziejaus vedėja, Kudirkos Naumiestis, Šakių r.

Miestai dvyniai

1918–1940 m. palei Šešupės ir Širvintos upių santaką driekėsi valstybinė Lietuvos siena su Vokietijai tuomet priklausiusia Rytprūsių teritorija. Tarp skirtingose valstybėse gyvuojančių miestų dvynių Širvintos (vok. *Schirwindt*) ir Kudirkos Naumiesčio¹ įprastai cirkuliavo kasdienis gyvenimas. Pasienio miestus ir jungė, ir skyrė Širvintos upė.

Vokiškasis miestas dvynys Širvinta savo pirmąjį vardo paminėjimą skaičiuoja maždaug nuo 1515 m. ir tai beveik šimtmečiu anksčiau nei Kudirkos Naumiestis. Širvinta – tai toliausiai į rytus nutolęs Vokietijai priklausęs miestas. Kartu šios vietovės vardas simbolizuoja Rytprūsių istorijos tragediją: nebeliko miestų, buvusios vokiškosios kultūros ženklų regione ir senųjų vietos gyventojų. Neliko net miestų pavadinimo Europos žemėlapyje. Širvinta – vienas iš tokių dingusių miestų.

1944 m. pavasarį Širvinta buvo pirmasis vokiškas miestas, į kurį įžygiavo Raudonoji armija. Amžininkų atmintyje ir istoriniuose šaltiniuose išliko siaubą keliantys liudijimai, kaip buvo elgiamasi Rytprūsių gyvenvietėse. Sovietai masiškai žudė, kankino ir prievartavo civilius gyventojus. „Vilko vaikas“ Olafas Pasenau apie rusų kareivių elgesį rašė: „*Naktį prasidėjo mūsų namelio „šturmas“: girti kareiviai mušė vaikus, moteris tempė lauk [...] Moterys, matydamos, kad jų laukia badas, prievartavimai ir mušimas, žudėsi [...] Pirmiausia tai buvo karas prieš civilius žmones*“². Širvinta buvo tas pirmas sutiktas miestas, kuriame sovietų kariuomenės vadovybė leido, ir net skatino, kariams lieti nežmonišką įniršį.

¹ Lietuviškasis „dvynys“ įkurtas 1643 m., kai miesteliui buvo suteiktos Magdeburgo teisės. Iš pradžių miestas pavadintas Vladislavovu vardas (Abiejų Tautų Respublikos karaliaus Vladislavo Vazos garbei), tačiau pavadinimas gyventojų tarpe neprijėjo. Patys miestiečiai gyvenvietę vadino tiesiog Naumiesčiu. 1934 m. čia gyvenusio, dirbusio, o ir palaidoto, Lietuvos himno autoriaus Vinco Kudirkos garbei miestas oficialiai pervadintas Kudirkos Naumiesčio vardu. Prieiga internete: <https://www.vle.lt/straipsnis/kudirkos-naumiestis/>

² V. Šilas, *Kraštas be savo žmonių*, www.bernardinai.lt, 2015. Prieiga internete: <https://www.bernardinai.lt/2015-12-13-krastis-be-savo-zmoni/>

Išgyvenę pirmąsias teroro dienas likę gyvi Širvintos miesto gyventojai vėliau deportuoti į Vokietiją. Sugriautas ir be tikrųjų miesto šeiminių likęs miestas iki šiol yra vienintelis po Antrojo pasaulinio karo neatstatytas Europos miestas. Ši Rytprūsių dalis į Rusijos sudėtį pateko pagal 1945 m. Potsdamo susitarimą, 1946 m. rugsėjo 7 d. vienašališkai įtraukta į Sovietų Rusijos sudėtį ir pervadinta Kaliningrado sritimi. Buvęs Širvintos miestas išnyko iš žemėlapių, vietovė dabar turi Kutozovo vardą. Vietoj buvusio vokiško miestelio, su *Kölno* katedrą primenančia bažnyčia, dabar čia plyti karinio poligono teritorija.

Per Širvintos miestą – „Tautiškos giesmės“ kelionė į spaustuvę

Širvintos upės kadaise sujungti du miestai šiandien nebeturi bendros istorinės atminties. Tik dalies vyresniųjų naumiestiečių atmintyje dar išlikę fragmentiški atsiminimai apie kaimynišką miestų bendravimą. O tarpukariu tarp miestų vyko intensyvi prekyba, plėtojosi darbo santykiai. Neretas atvejis, kai susikurdavo mišrios vokiškos-lietuviškos šeimos.

Būdinga, jog pasienių teritorijos miestuose veikė ir kontrabandos keliai. Spaudos draudimo metais kontrabandos objektu tapo ir uždrausta lietuviška spauda. Kontrabandos priemonėmis vyko tikrų tikriausia politinė ir idėjinė kova. Kudirkos Naumiesčio pasienyje su Širvinta telkėsi itin reikšminga knygnešių tranzito erdvė. Ne be priežasties, redaguodamas „Varpo“ laikraštį, būtent Naumiestyje apsigyveno Vincas Kudirka.

Lietuviška spauda buvo spausdinama Prūsijos teritorijoje. Knygnešiams tereikėjo pereiti Širvintos upę ir uždrausta spauda toliau sklido po Lietuvos teritoriją. Taigi, kalbėdami apie Širvintos miesto istoriją, negalime pamiršti, jog būtent tiltu per Širvintos upę lietuviškos spaudos draudimo metais į spaustuvę pateko mūsų „Tautiška giesmė“³. Ironiška, jog dabar tiltas per upę veda į niekur. Per Širvintos upę pereiti draudžiama,

³ Kudirkos Naumiestis: garsus ne tik V. Kudirka, bet ir kontrabanda tapusia literatūra. (2018). Prieiga internete: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/keliones/kudirkos-naumiestis-garsus-ne-tik-v-kudirka-bet-ir-kontrabanda-tapusia-literatura-1630-1050714>

nes tai ir išorinė Europos Sąjungos siena, besiribojanti su Kaliningrado sritimi. Šių dienų geopolitinių įvykių kontekste Širvintos miesto vietovė mums nepasiekiamo, tad ir bendra „miestų dvynių“ atmintis yra beišnykstanti. Dabar vienintelis įrodymas apie čia pat už Širvintos tilto gyvavusį miestą – kraštotyrininkų Antano ir Irenos Spranaičių iniciatyva įkurtas privatus muziejus „Širvintos kampelis“ (vok. *Schirwindter Stube*).

Kolekcija, išaugusi į muziejų

Muziejus „Širvintos kampelis“ gimė iš asmeninio prisilietimo prie istorijos, iš išpūdžio apie kadaise už upės plytėjusį ir be pėdsakų išnykusį miestą. Mokytojas ir kraštotyrininkas Antanas Spranaitis gimė ir augo Kudirkos Naumiestyje. Atsiminimai iš vaikystės ir tėvų pasakojimai apie Širvintos miestą visada kėlė susidomėjimą ir nuostabą. Būtent dėl to su žmona Irena daug keliavo po Kaliningradu pervadintą buvusį Rytprūsių kraštą, kuriame sovietmečiu nesustabdomai nyko, o ir sąmoningai buvo naikinamas vokiškasis paveldas. Sutuoktiniai rinko išlikusius, tačiau niekam anuomet nereikalingus vokiškus daiktus⁴ (indai, namų apyvokos daiktai, įrankiai ir kt.). Spranaičiai juos kaupė ir saugojo tiesiog savo namuose, viename iš kambarių. 1997 m. bičiulių paskatinti, Spranaičiai surengė parodą „Žmonių ir laiko sunaikinti paminklai“, skirtą miestų dvynių draugystei atminti. Parodą aplankė gausus būrys besidominčių dingusio miesto istorija. Po šios parodos atsiliepė Širvintos miesto palikuonys, kurie buvo repatrijavę po Antrojo pasaulinio karo į Vokietiją. Užsimezgė bičiulystė su Spranaičių šeima, kurios metu dalį šiuo metu muziejuje saugomos medžiagos padovanojo Širvintos ainiai.

Reikšmingą dovanotų eksponatų dalį sudaro žemėlapiai, knygos ir publikuota istoriografinė medžiaga apie Širvintos miestą vokiškuose šaltiniuose. Kolekcija plėtėsi ir 2000 m. Spranaičiai oficialiai įsteigė privatų muziejų „Širvintos kampelis“ (vok. „*Schirwindter Stube*“). Dėl saugomų objektų gausos ir lankytojų patogumo 2011 m. muziejus buvo perkeltas į savivaldybės paskirtas naujas patalpas.

Dabar muziejus veikia adresu S. Dariaus ir S. Girėno g. 26, Kudirkos Naumiestis.

Tarpukariu šią skarą Širvintos mieste nusipirko muziejaus įkūrėjo Antano Spranaičio mama. Anuomet miestų dvynių (Širvintos ir Kudirkos Naumiesčio) gyventojai gyveno įprastą gyvenimą: prekiaavo, bendravo, dalinosi kasdienybe, darbais. Saugodamas šiuos gyvus liudijimus A. Spranaitis pradėjo kryptingai rinkti Širvintos miesto ir jo apylinkių eksponatus. Šis pomėgis domėtis ir gaivinti Širvintos istoriją peraugo į abiejų su žmona Irena bendrą projektą – privatų muziejų „Širvintos kampelis“.

Eksponatų vertė ir įvairovė

Muziejus „Širvintos kampelis“ įsteigtas Spranaičių surinktos kolekcijos pagrindu. Asmeninių kelionių ir

⁴Širvintos miesto muziejus „Širvintos kampelis“. (n. d.). Lietuvos privačių muziejų žinynas. Prieiga per internetą: <https://www.privatumuziejai.lt/objektai/32>

tyrinėjimų metu į kraštotyrininkų rankas spontaniškai pateko ir todėl liko išsaugoti įvairūs kaimyninio miesto kultūros artefaktai. Tačiau svarbu atkreipti dėmesį, jog muziejaus kolekcijos pagrindą sudaro ne tik Širvintos, tačiau ir aplinkinių Rytprūsių miestų kultūrinis palikimas.

Kadaise buvo Insterburgas, dabar – Černiachovskas (Kaliningrado sritis). Niūri dar vieno Rytprūsių miesto istorija: 1945 m. sausio mėnesį į miestą įžengė Raudonoji armija. Iki šiol teritorija priklauso Rusijos federacijai. „Širvintos kampelyje“ saugomi autentiški ir šio Rytprūsių miesto praeities artefaktai.

Pagal įsigijimo būdą „Širvintos kampelio“ eksponatai į muziejų pateko dviem keliais:

Asmeniškai domėdamiesi ir tyrinėdami Širvintos miesto ir jo apylinkių istoriją, vienus eksponatus surinko muziejaus įkūrėjai Irena ir Antanas Spranaičiai.

Kitą reikšmingą grupę sudaro muziejinės vertybės, kurias perdavė iš Vokietijos atsiliepę senųjų Širvintos gyventojų palikuonys. Daugiausia tai vokiška istoriografinė medžiaga: knygos, atsiminimai ir kiti leidiniai apie Širvintos miestą ir visą Rytprūsių kraštą. Tačiau yra ir itin vertingų, vienetinių eksponatų, kaip pavyzdžiui, kolekcininko R. Freiderio dovanota 1878 m. Tilžėje išleista liuteroniška liturginė knyga.

Muziejus pasižymi eksponatų įvairove. „Širvintos kampelyje“ atrastume senųjų fotografijų rinkinį, per Širvintą ėjusio geležinkelio bėgio fragmentą, medinį pasienio stulpelį, buvusį Lietuvos, Lenkijos ir Rusijos sienų sankirtoje, rankiniu būdu jungiamą sireną, buities rakandus, rankraščius, spaudinius, knygas.

Toliausiai į Rytus nutolę vokiškos bažnyčios bokštai

Ypač reikšminga muziejuje sukaupta dokumentinė, ikonografinė medžiaga. Tai senosios fotografijos, fotoatvirukai, kuriuose įamžinta žmonių buitis, reikšmingų istorinių įvykių detalės. „Širvintos kampelyje“ išlikusios fotografijos, liudijančios Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo įvykius, jų eigą, pasekmes kraštui. Kaip pavyzdžiui: Antrojo pasaulinio karo metais Kudirkos Naumiestyje ir Širvintoje buvo įkurta nacių karo belaisvių stovykla „Oflag 60“⁵. Muziejuje saugomi vaizdai, kaip buvo statomi stovyklos barakai, kokia buvo belaisvių kasdienybė.

Muziejaus žemėlapių ir planų rinkinys liudija išnykusią Rytprūsių vietoves ir ribas, autentiškus miestų pavadinimus. Šių šaltinių pagalba mokslininkai gali tyrinėti urbanistinį Širvintos miesto peizažą: miesto užstatymą, architektūrines eksterjero ir interjero detales, identifikuoti ir analizuoti konkrečius kultūros objektus, vienas kurių – Širvintos evangelikų liuteronų Imanuelio vardo bažnyčia.

Bažnyčios bokštai – pagrindinė Širvintos miesto urbanistinė dominantė, liudijanti miesto kultūrinį ir istorinį identitetą.

⁵A. Bubnys, E. Peikštenis, V. Avgulis, A. Tarabildienė, A. Nesva. „Oflag 60“, Kudirkos Naumiestis, 1941–1942 m., Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. Prieiga internete: <http://genocid.lt/muziejus/lt/2833/a/>

Širvintos miestas. MUZIEJAUS „ŠIRVINTOS KAMPELIS“ NUOSAVYBĖ

Tiltas per Širvintos upę. MUZIEJAUS „ŠIRVINTOS KAMPELIS“ NUOSAVYBĖ

Širvintos evangelikų liuteronų parapija buvo įkurta 1549 m. XVII a. vid. parapiją nusiaubė gaisras, pirmieji pastatyti maldos namai sudegė, todėl bendruomenė tuomet neteko parapijos statuso. Šaltiniuose minima, jog tuo metu parapiją laikinai administravo Ragainėje dirbęs Martynas Mažvydas. 1695 m. bendruomenė pasistatė maldos namus, tačiau gaisras vėl sunaikino bažnyčią. 1845 m. Širvintoje lankėsi Prūsijos karalius Friedrichas Wilhelmas IV. Pasakojama, jog Kudirkos Naumiestyje, kitapus Širvintos upės, pamatęs didingus barokinius katalikų bažnyčios bokštus, karalius užsibrėžė tikslą šiapus Širvintos kranto taip pat pastatyti didžiulę bažnyčią evangelikams liuteronams. Projektuoti maldos namus buvo pakviestas architektas A. Stūleris, pagal kurio projektą bažnyčia baigta mūryti 1856 m. Didinga, iš toli matoma, raudonų plytų, dvibokštė bažnyčia savo situetu priminė *Kölno* katedrą⁶.

Iki Antrojo pasaulinio karo Imanuelio vardo bažnyčia ženklino toliausiai į Rytus nutolusį Vokietijos tašką. Širvintos upė iš abiejų pusių buvo apglėbta skirtingų konfesijų ir tautybių europietiškos kultūros ženklų: Kudirkos Naumiesčio pusėje dangų rėmė karmelitams priklausiusi barokinė Šv. Kryžiaus Atrodimo katalikų bažnyčia, o Širvintos pusėje į dangų tiesėsi dvibokštė, raudonų plytų evangelikų liuteronų Imanuelio vardo bažnyčia. Deja, didinga net 56,3 m aukščio Širvintos bažnyčia miestą puošė neilgai. Antrojo pasaulinio karo metais pastatas stipriai apgriautas, vėliau, miestui likus be tikrųjų šeiminių, visai suniokotas. Muziejaus įkūrėja Irena Spranaitienė atvirai kalba apie kraupią pokario tikrovę, kurią, deja, turime pripažinti: „Mes patys tą miestą sugriovėme. [...] Sovietmečiu per tiltą į Raudonosios armijos sugriautą miestą būriais traukė lobių ieškotojai. Vieni plėšė karo pabėgėlių paliktus namus, kiti rinko plytas, nemažai buvo ir tokių, kurie rausė kapus, ieškodami aukso“⁷, – pokario realybę apgaili muziejaus įkūrėja.

Paminklas dingusiam miestui ir jo gyventojams

Antanas ir Irena Spranaičiai muziejaus kolekciją pradėjo rinkti tarsi nujausdami, kad jei ne jie, buvusio miesto pėdsakų visai neliks, išnyks bendra „miestų dvynių“ atmintis, taigi ir reikšminga naumiestiečių praeities dalis.

Širvintos kraštą užėmę rusai visada buvo priešiški sugriauto miesto įamžinimui. A. Spranaičio statomus ženklus su užrašu „Čia buvo Širvinta“ nuolat išgriaudavo. Kutuzovo kaimu pervadinta Širvintos teritorija yra griežtai saugoma, tačiau atminimo ženklus dingusiam miestui ir žmonėms vis vien bandė statyti ir savo gimtinę lankę vokiečiai, deja, šie atminimo ženklai taip pat greit būdavo išgriaujami. Šiandienos politinės aplinkybės dar labiau apsunkino galimybes įprasminti Širvintos ir Kudirkos Naumiesčio bendrą

praeitį. Tad per ilgus dešimtmečius rinkta Spranaičių kolekcija ir įkurtas muziejus yra ne tik unikalus lankytinas objektas, tačiau ir paminklas be pėdsakų dingusiam miestui ir jo gyventojams.

Šaltinių ir mokslinės literatūros sąrašas, parengtas vykdant muziejaus „Širvintos kampelis“ tyrinėjimus

- Publikacijos spaudoje:
- Bartkienė D. (2019). Į dulkes sutrintas miestas kyla prisiminimuose. Šilalės artojas. Prieiga per internetą: <https://silales-artojas.lt/naujienos/musu-dienu-istorija/2127-i-dulkes-sutrintas-miestas-kyla-prisiminimuose>.
- Kudirkos Naumiestis: garsus ne tik V. Kudirka, bet ir kontradanda tapusia literatūra. (2018). *15min.lt*.
- Prieiga per internetą: <https://www.15min.lt/gyvenimas/naujiena/keliones/kudirkos-naumiestis-garsus-ne-tik-v-kudirka-bet-ir-kontra-banda-tapusia-literatura-1630-1050714>.
- Juknaitė E. (2016). Dingusį Širvintos miestą gyventojai prisimena dar ir šiandien. Vilkaviškio krašto laikraštis *Santaka*.
- Prieiga per internetą: <https://www.santaka.info/?sidx=40764>
- Juknaitė E. (2016). Apie miestą, kurio nebėra žemėlapiuose. *Universiteto žurnalistas*. Prieiga per internetą: <https://www.bernardinai.lt/2016-12-03-apie-miestą-kurio-nebera-zemelapiuose/>
- Širvintos miesto muziejus „Širvintos kampelis“. *Lietuvos privačių muziejų žinybas*.
- Prieiga per internetą: <https://www.privatumuziejai.lt/objektai/32>
- Širvinta (Schirwindt) miestas – XX amžiaus Pompėja. (2018). *Alkas*.
- Prieiga internete: <https://alkas.lt/2018/06/27/sirvinta-schirwindt-miestas-xx-ojo-amziaus-pompeja/>
- Vitkūnas M. (2008). Rūsyje – mirusio Širvintos miesto muziejus. *Valstiečių laikraštis*.
- Prieiga internete: <https://www.delfi.lt/kultura/naujienos/rusyje-mirusio-sirvintos-miesto-muziejus-18140456>

Šaltiniai vokiečių kalba:

- Schirwindt – zweifacher untergang einer ostpreussischen stad. *Deutsches Kulturforum östliches Europa*.
- Prieiga internete: <https://www.kulturforum.info/de/kk-magazin/7976-schirwindt-zweifacher-untergang-einer-ostpreussischen-stadt>.
- The Extinct Town of Schirwindt Kudirkos Naumiestis, Lithuania. *Atlas Obscura*.
- Prieiga internete: <https://www.atlasobscura.com/places/the-extinct-town-of-schirwindt-kudirkos-naumiestis-lithuania>.

Mokslinė literatūra:

- G. Čepaitienė, R. Treideris. (2015). *Kudirkos Naumiestis: praeitis ir dabartis*. Vilnius: Šakių rajono Vinco Kudirkos fondas.
- A. Juška, Širvintos parapija. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieina internetu: <https://www.mle.lt/straipsniai/sirvintos-parapija>.
- A. Bubnys, E. Peikštenis, V. Avgulis, A. Tarabildienė, A. Nesva. „Oflag 60“, Kudirkos Naumiestis, 1941–1942 m. *Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras*.
- Prieiga internete: <http://genocid.lt/muziejus/lt/2833/a/>.

Mokslinė literatūra vokiečių kalba:

- J. Larina (2019). *Stadtuntergang Schirwindt, das es nicht mehr gibt*. Berlin. Konrad Adenauer Stiftung.
- Prieiga internete: <https://www.kas.de/documents/259803/7581390/Stadtuntergang+-+Schirwindt%2C+das+es+nicht+mehr+gibt.pdf/08929b7d-1287-5d9e-8bd1-791b702e4b53?version=1.1&t=1573815051902>.
- Prieiga per „Archiv für christlich-demokratische politik“: <https://www.kas.de/de/web/wissenschaftliche-dienste-archiv/publikationen/einzeltitel/-/content/stadtuntergang-schirwindt-das-es-nicht-mehr-gibt>.

Laidų įrašai mediatekoje:

- LRT laidų ciklas „Stop juosta“: maršrutas Nr. 60. Kudirkos Naumiestis. (2018). Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija. <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/1013704691/stop-juosta-nr-60-kudirkos-naumiestis>.
- LTV laidų ciklas „Mūsų miesteliai“. Kudirkos Naumiestis (II dalis). (2022). Lietuvos nacionalinis radijas ir televizija.
- Prieiga internete: <https://www.lrt.lt/mediateka/irasas/4211/musu-miesteliai-kudirkos-naumiestis-ii-dalis>.

Straipsnio rengimą parėmė Lietuvos kultūros taryba

⁶A. Juška, Širvintos parapija. *Mažosios Lietuvos enciklopedija*. Prieina internetu: <https://www.mle.lt/straipsniai/sirvintos-parapija>

⁷Bartkienė D. (2019). Į dulkes sutrintas miestas kyla prisiminimuose. Šilalės artojas. Prieiga per internetą: <https://silales-artojas.lt/naujienos/musu-dienu-istorija/2127-i-dulkes-sutrintas-miestas-kyla-prisiminimuose>

Apie tirpstančią tapatybę ir Baltarusijos lietuvius

Fotomenininkas Klaudijus Driskius pristatė fotografijos parodą „Tirpstanti tapatybė. Baltarusijos lietuviai“ apie Lietuvos etninių žemių lietuvius, gyvenančius Baltarusijoje. Tai labai sveikintina ir laukta iniciatyva, todėl šia proga jį pakalbino. Kolega Klaudijus mielai sutiko atsakyti į „Vorutos“ klausimus.

„Kada susidomėjote fotografija ir kokiais keliais prie jos ėjote? Kokią fotografavimo techniką esate įsigiję?”

Fotografija susidomėjau pauglystėje, penktoje klasėje. Už vasaros atostogų metu „Sartų“ tarybiniame ūkyje uždirbtus pinigus kartu su draugais nusipirkome privalomus daiktus – dviračius ir laikrodžius.

Trečias būtinas daiktas – fotoaparatas. Taip ir liko fotoaparatas man visam laikui. Užbūrė nepaprastas veiksmas, kuriuo galima sustabdyti laiką, įamžinti ką nors labai svarbaus. Didžiulis atradimas buvo tą sustabdytą momentą tamsoje, degant blausiai raudonai šviesai, ryškinti, fiksuoti ir prikelti naujam gyvenimui fotopopieriaus lape. Šie bandymai vedė tolyn – studijuoti Vilniaus universitete pasirinkau fotožurnalistiką, – tuomet aukštojoje mokykloje vienintelę specialybę, susijusią su fotografija.

Esu įsigijęs ir išbandęs įvairių fotografijos techniką. Pirmieji mano juostiniai fotoaparatai buvo rusiški – „Smena 8M“ ir „FED-3“. Studijų laikais teko fotografuoti gana nepatinkamu rytų Vokietijoje pagamintu fotoaparatu „Praktica“. Vėliau fotografavau plačiajuosčiais 6 x 6 cm kadro fotoaparatais „Saliut“, „Kijev“, „Pentacon“, „Hasselblad“. Kvadratinis kadras labai tinka portretui. Ypač daug portretų esu sukūręs fotokamera „Hasselblad“. Dirbau ir kardanine kamera 4 x 5“, kuria galima sukurti maždaug atviruko dydžio pozityvinį arba negatyvinį atvaizdą. Šia kamera sukūriau fotografijų albumą „Vilniaus Kalvarijos“. Šiuo metu fotografuoju skaitmeniniais „Canon“ kompanijos fotoaparatais.

Fotografui svarbu eksponuoti savo darbus. Kokias parodas ir kur surengėte, ko reikia, norint surengti parodą, ir kiek tai kainuoja?

Jūs teigiate, kad fotografai svarbiausias dalykas yra fotografijos paroda. Man atrodo kitaip. Fotografijos paroda – spektaklis, geriau ar blogiau pasisekęs šou. Paroda baigėsi, štai ir viskas. Visai kitaip yra su knyga. Fotografinė knyga, kaip ir tekstinė knyga, turi išliekamąją vertę, neišnyksta. Todėl man svarbiau yra knyga. Žinoma, labai gerai, kai lygiagrečiai kuriama ir knyga, ir paroda. Dažnai su mano parodomis atsiranda knygos ir, atvirkščiai, – išleisus knyga, stengiesi surengti parodą. Man labai svarbu tekstas. Pasakojimas visada papildoma fotografiją. Todėl parodose šalia savo fotografijų pasakoju žodžiais.

Ši paroda yra ypatinga, nes paliečia jautriausias Lietuvos valstybės etnines žemes. Kada jomis susidomėjote, kada ir ką aplankėte, o tiksliau – kaip gimė ši paroda, kaip pavyko jai atrasti toki poetišką pavadinimą?

Man pačiam ši paroda ypatinga, nes ji apie žmones, apie kraštą, kurį vadinu Lietuva. Tas kraštas čia pat, vos penkiasdešimt–septyniasdešimt kilometrų už Vilniaus. Dvidešimt metų dirbant su profesore Marija Matušakaite, kuriant knygas apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės skulptūrą, vaizduojamąją dailę, antkapinius paminklus, nuvažiuota labai daug. Kelis kartus ištyrinėta Baltarusija, dirbta Ukrainoje, Lenkijoje, Rusijoje, Latvijoje. Baltarusijoje, etninėse lietuvių žemėse, ilgėliau neužsibūta. Bet štai vėlyvą 2011 metų rudenį į lietuviškuosius Gervėčius pakviečia iš to krašto kilęs Alfonsas Augulis. Sustojau septyneriems metams. Kelionės automobiliu, autobusu „Vilnius–Girios“. Su Baltarusijos lietuviais teko dirbti kasdinius darbus, viešėti lietuviškoje Rimdžiūnų mokykloje, dalyvauti visose kalendorinėse šventėse – Velykošė, Sekminėse, Žolinėse, Kalėdose, kasmetiniuose Šv. Trejybės atlyduose Gervėčiuose, Dievo Motinos Nepaliaujamos Pagalbos atlyduose Duboke. Nustebino lietuviškų kaimų gyventojų klegėjimas, tikėjimas ir maldos. Gal Žemaitijoje dar pastebėjau tokią pagarbą Dievui. Ypač įsiminė Baltarusijos lietuvių pamaldumas – tarsi iš šimtametės praeities. Ir kalendorinės šventės, kad ir aprtrupėjusios, tačiau turinčios neišnykusių papročių. Aplanko nepaprastas jausmas, kad čia Lietuvos daugiau nei savoje Lietuvoje. Buvo labai įdomu ne tik fotografuoti, bet ir kalbinti kaimų bei miestelių žmones. Taip atsirado knyga, kartu ir paroda. Pavadinimas sukrito taip pat labai pamažu. Laikas negailestingas: viskas juk trupa, keičiasi, nyksta ir tirpsta. Tirpsta ir mūsų brolių tapatumas Baltarusijoje.

Jūsų šeima – žurnalistų, žmona Živilė, kaip ir jūs, yra baigusi studijas Vilniaus universitete, drauge leidžiate knygas ir fotografijų albumus. Ką dabar ruošiate?

Su žmona toliau dalyvaujame kraštotyros ekspedicijose. Surinkta medžiaga gula į knygas. Turiu didžiulį fotografinį archyvą, iš kurio ketinu parengti naujų fotografinių leidinių ir parodų. Linkiu „Vorutai“ ilgiausių metų!

Dėkoju už pokalbį.

Kalbėjosi Evelina KISLYCH-ŠOCHIENĖ

Alfonsas Augulis šienauja vietinės rinktinės karių kapus. Ašmena, 2015. KLAUDIJAUS DRISKIAUS NUOTR.

Marija Petrikaitė-Mažeikienė. Petrikai. KLAUDIJAUS DRISKIAUS NUOTR.

Gegužinės pamaldos. Rimdžiūnai. KLAUDIJAUS DRISKIAUS NUOTR.

Elena Vaičiulytė-Augulienė Verbų sekmadienį. Rimdžiūnai. KLAUDIJAUS DRISKIAUS NUOTR.

Paskutinis skambutis Rimdžiūnų lietuviškoje mokykloje 2014 m. KLAUDIJAUS DRISKIAUS NUOTR.

Dianos Milašauskienės kelias: nuo Rambyno iki Rusnės

„Vorutos“ pokalbis su Mažosios Lietuvos saugomų teritorijų direkcijos Kraštovaizdžio apsaugos skyriaus vyriausiąja specialiste Diana Milašauskiene, šiuo metu dirbančia Rusnėje.

Miela Diana, prašom mūsų skaitytojams priminti, kaip atsidūrėte Rusnėje, nes dvidešimt dvejus metus vadovavote Rambyno regioninio parko direkcijai, buvote jos direktore?

Taip, nuo 2022 m. liepos 1 d. mano darbo vieta persikėlė iš buvusios Rambyno regioninio parko administracijos būstinės Bitėnų kaime (Pagėgių sav.) į Rusnėje (Šilutės r.) įsikūrusią oficialią Mažosios Lietuvos saugomų teritorijų direkcijos būstinę.

Lietuvos saugomų teritorijų reforma palietė daugelio Lietuvos saugomų teritorijų administracijas, kurios iki 2022 m. birželio 30 d. dirbo kaip savarankiški juridiniai asmenys – valstybės biudžetinės įstaigos. Jos buvo sustambintos sujungiant po keletą. Pertvarka kol kas nepalietė tik Lietuvos nacionalinių parkų direkcijų. Taip Vakarų Lietuvoje gimė nauja biudžetinė įstaiga, pavadinta Mažosios Lietuvos saugomų teritorijų direkcija, sutrumpintai MLSTD. Šiuo pavadinimu, tikėtina, bandyta pabrėžti Mažosios Lietuvos etnoregionu ir mažlietuvių kultūros svarbą naujos institucijos misijoje.

Visų naujų institucijų vardai panašiai atitinka etnoregionų pavadinimus – Žemaitijos saugomų teritorijų direkcija, Suvalkijos-Dzūkijos saugomų teritorijų direkcija, Aukštaitijos saugomų teritorijų direkcija.

Kaip galima būtų apibūdinti, kas yra Mažosios Lietuvos saugomos teritorijos geografine prasme: plotas, miestai, gyvenvietės, gyventojai, paveldas ir pan.?

Mažosios Lietuvos saugomų teritorijų direkcija administruoja Mažosios Lietuvos etnokultūriniame regione esančius regioninius parkus – Pajūrio, Rambyno, Nemuno deltos, Viešvilės valstybinį gamtinį rezervatą, taip pat Pagramančio regioninį parką Žemaitijos regione. Išvardintų saugomų teritorijų bendras plotas – apie 56,5 tūkst. ha. MLSTD taip pat rūpinasi ir nemažais plotais kitų Vakarų Lietuvoje esančių valstybės saugomų teritorijų, kurios administracijų niekada neturėjo. Viskas būtų kaip ir logiška. Išskyrus gal tai, kad Pagramančio regioninį parką, kuris fiziškai yra Žemaitijos etnokultūriniame

regione, buvo priskirta administruoti Mažosios Lietuvos saugomų teritorijų direkcijai. Toks sprendimas jau pačioje pertvarkos pradžioje kėlė daug klausimų kultūros paveldą saugančioms institucijoms, visuomeninėms organizacijoms ir etnokultūros veikėjams. Deja, pertvarkos iniciatoriai ir pagrindiniai vykdytojai to fakto nesureikšmino ir padarė, kaip jiems atrodė patogiau ar aritmetiškai paprasčiau. Sakyčiau, poniausia šioje situacijoje tapo dirbti kultūros paveldo apsaugos specialistams tiek dėl atstumų, tiek dėl darbo turinio. Ir, žinoma, sunkiau susigaudyti paprastiems žmonėms, kas ir kam čia priklauso, kur ieškoti sprendimų priėmėjų. Didžiausios gyvenvietės aukščiau paminėtuose Mažosios Lietuvos valstybiniuose parkuose – Vilkyškiai, Rusnė, Karklė, Pagramantis. Pirmos trys aiškiai atspindi Mažosios Lietuvos etnokultūrinį regioną, o ketvirtoji – Žemaitijos. Paveldo gausu visuose parkuose. Tegul nesupyksta žemaičiai (beje, aš ir pati esu kilusi iš Žemaitijos, gimiau Sedoje, Mažeikių r., augau Nevarėnuose, Telšių r.), bet savo ilgamečio darbo Rambyno regioniniame parke ir tęstinio darbo MLSTD kontekste apibendrintai galiu pasakyti, kad dėl daugybės istoriškai susiklosčiusių aplinkybių labiau reikalaujantis dėmesio, labiau problematiškas, bet kartu ir labiau reprezentatyvus yra Mažosios Lietuvos etnoregione ir jo saugomose teritorijose esantis kultūros paveldas. Tai bandyta aktualizuoti 2023 m., minint Klaipėdos krašto ir Lietuvos susijungimo 100-metį. Tačiau akivaizdu, kad aktualizavimo ir kalbėjimo neužtenka. Reikalinga reali valstybės politika, prioritetai ir tikslinis finansavimas.

Mažosios Lietuvos etnokultūrinio regiono saugomose teritorijose, o tiksliau – čia esančiose gyvenvietėse, kaimuose ir vienkiamiuose gyvena etniškai mišri gyventojų bendruomenė, po karo ir vėliau atsikėlusiai iš kitų Lietuvos etnoregionų – Žemaitijos, Dzūkijos, Suvalkijos, Aukštaitijos. Po Antrojo pasaulinio karo ištuštėjusiose ir dirbtinai ištuštintose vietos gyventojų sodybose, butuose įsikūrė naujakuriai, čia pradėję naują savo gyvenimo etapą ir savotišką Klaipėdos krašto kolonizavimą.

Praėjus daugiau nei septyniasdešimčiai metų nuo pokario įvykių, gyventojai yra dar labiau susimaišę,

Milašausky šeima

sukūrę etniškai mišrias šeimas. Daugelis dabartinių gyventojų yra jau čia gimę ir laiko save Mažosios Lietuvos etnoregionu gyventojais. Vietinių krašto gyventojų (autochtonų) krašte likę labai nedaug, jų vis mažėja, bendruomenė sensta. Natūralu, kad tai labai atsiliepia tiek saugant nematerialųjį kultūros paveldą, kaip unikalią krašto etnokultūrą, tiek materialųjį kultūros paveldą, kuris yra labai svarbi išskirtinio Nemuno žemupio, jo deltos bei potvynių vandenų veikiamo kraštovaizdžio dedamoji ir kartu europinio paveldo dalis.

Nedidelio kiekio vietinės šaknis turinčių patriotų ir kraštą pamilusių atvykėlių entuziastų iniciatyva dirbamas sudėtingas etnokultūrinio švietimo ir paveldosaugos darbas, bet to tikrai nepakanka. Tai patvirtina 2023 m. lapkričio 24 d. Vilniuje vykusioje Klaipėdos krašto 100-mečiui skirtų metų renginių ciklą užbaigusioje konferencijoje „Etnografinio Mažosios Lietuvos regiono kultūrinis savitumas“ paskelbtas rezoliucijos tekstas.

Nenutrūkstamai tęsiasi Jūsų buvusios sistemos reorganizacijos. Ar čia matyti kokia pabaiga? Susidaro išpūdis, kad visos reorganizacijos vyksta be pabaigos, o svarbiausia – patyrę darbuotojai atleidžiami, kilnojami iš vienos vietos į kitą ir pan. Jūs esate arčiau šio proceso, esate tas vadovas, kurį nukėlė toli nuo Rambyno, ir Jums geriau matyti, kas vyksta?

Saugomų teritorijų pertvarka palietė daug administracijose dirbusių žmonių. Naujose institucijose sukūrus dvipakopę struktūrą, kai kas pakilo reformos

pradžioje pažadėtais „slidžiais“ karjeros laipteliais. Nemaža darbuotojų dalis nesutiko dirbti pasikeitusiomis sąlygomis ir paliko saugomų teritorijų sistemą. Dalis buvusių sistemos darbuotojų pradėjo dirbti visai kitokio pobūdžio darbą negu dirbo iki šiol.

Manau, kad administracijos sukoncentravimas ir pertvarkymas į dvipakopį pats savaime nedavė ir negali duoti pertvarkos pradžioje deklaruoto siekiamo rezultato: efektyviau panaudoti turimus žmogiškuosius, finansinius ir techninius resursus saugomų teritorijų priežiūrai, tvarkymui ir apsaugai.

Kad būtų efektyviai administruojami dideliu atstumu nuo centrinės būstinės nutolę darbuotojai (kaip yra dabar), geriau tvarkomos ir prižiūrimos dideliu atstumu viena nuo kitos ir nuo centrinės būstinės nutolusios saugomos teritorijos, – tai reikalauja ir toliau reikalaus papildomų žmogiškųjų ir finansinių išteklių. Ir, be abejo, – aukštos darbuotojų motyvacijos.

Nuo saugomų teritorijų pertvarkos kol kas praėję sąlyginai nedaug laiko – beveik 2 metai. Natūralu, kad daug metų dirbusi šioje sistemoje, esamą situaciją po pertvarkos jaučiu ir lyginu. Tvarka pamažu atsiranda, daug kas yra procese. Trūksta teisingos vertikalios ir horizontalios komunikacijos, sutelktumo bendram tikslui, kas lemia darbuotojų motyvaciją. Pajuokausiu: esam suskirstyti į skyrius ir kartais atrodo, kad dirbame „skyrium“..., manau, kad tai viena iš priežasčių, dėl ko dideliu entuziazmu darbuotojai netrykšta.

Ir apie darnumą: faktai rodo, kad dideliais atstumais judėdami automobiliais tiek į savo darbo vietas, tiek darbo tikslais, paliekame ir nuolat paliksime žymiai didesnę CO2 pėdsaką negu iki pertvarkos. Štai

paprastas pavyzdys: kasdien važiuodama iš Rukų k. (Pagėgių sav., kur gyvenu), į vadovo sprendimu man nustatytą darbo vietą Rusnėje ir grįždama atgal namo, aš kelionėje sugaištu apie 2 val. ir palieku 80 km pėdsaką – apie 30 kg CO₂. Ir taip kiekvieną darbo dieną.

Tiesa, vykdamą į ankstesnę darbo vietą Bitėnuose ir atgal į namus užtrukdavau 40 min. ir palikdavau 15 kg CO₂ pėdsaką. Tai tik vienas vieno žmogaus vienos dienos pavyzdys.

Kyla paprasti klausimai: ar mes, kaip žmonės, kaip bendruomenė, kaip AM įstaiga, prisidedame prie Lietuvos žaliojo kurso? Ar mūsų kryptis teisinga?

Ar tapo geriau, efektyviau, taupiau valstybei ir ST sistemoje dirbantiems žmonėms? Tai bus matyti po tam tikro laiko tarpo, jeigu bus atlikta analizė ir palyginti apčiuopiami rodikliai. Tikrai vertėtų tai padaryti, apibendrinti, pasimokyti, kad nebūtų vien pertvarka dėl pertvarkos.

Šiuo metu aiškiai išreikštų tolesnių pertvarkos procesų lyg ir nematyti arba informacija nėra viešinama. Nors dalis etatų naujai suformuotose saugomų teritorijų direkcijose iki šiol yra neužimti, vadovybė svarsto, kokių funkcijų ir (ar) etatų saugomų teritorijų direkcijose galima būtų dar atsisakyti. Toks yra Aplinkos ministerijos siekis: neskiriant papildomų resursų, užtikrinti įstatymais numatytų saugomų teritorijų sistemai priskirtų naujų užduočių įgyvendinimą.

Ko bus atsisakyta? Ar tai nepajudins saugomų teritorijų pagrindų? Ar neturint išteklių įmanoma ką nors teisinga padaryti? Šie klausimai natūraliai kyla.

Vis dėlto Jūsų gyvenimo meilė yra Rambynas. Ten dirbdama išauginate ir išmokslinate kartu su vyru Viktoru keturis vaikus: Tomą, Emą, Beną, Beatą. Visi jie baigė aukštuosius mokslus, sukūrė šeimas, Jūsų vyras Viktoras sėkmingai ūkininkauja...

Taip, pastarieji du dešimtmečiai man ir visai mūsų nemažai šeimai buvo intensyvūs ir vaisingi. Kai 2001 m. balandžio 11 d. pradėjau dirbti Rambynų regioninio parko direkcijoje, trys vyresnieji pamečiui gimę vaikai – Tomas, Ema ir Benas – jau lankė Stoniškių vidurinę mokyklą, o „pagrandukei“ Beatai buvo vos pusantrų metų, tad teko pasirūpinti aukle, nes vaikų darželis kaime tuo metu jau buvo uždarytas. Vyras Viktoras tikrąja to žodžio prasme „pelnė šeimai duoną“, dirbdamas gana diversifikuotame savo tėvėlių paveldėtos žemės pagrindu įsteigtame ūkininko ūkyje.

Man, kaip vadovei, Rambynų regioniniame parke (RP) praktiškai viską reikėjo pradėti organizuoti nuo nulio, nes Rambynų RP administracija buvo įsteigta bene vėliausiai iš visų valstybinių parkų – tik 2001 m. sausio 1 d., o daugelio kitų parkų direkcijos jau dirbo nuo 1996–1998 m. Tad snausti nebuvo kada. Tiesioginės užduotys, įvairūs projektai sekė vieni kitus, kad ne tik pavytume atsilikimą, bet kad Rambynų

regioninio parko vertybės būtų išsaugotos, išgarsintos ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje, kad žmonės parką lankytų, pažintų, o parko gyventojai patys prisidėtų prie apsaugos. To buvo kryptingai ir kantriai siekiama ištisus 21-erius metus.

Džiaugiuosi, kad tuo pat metu augo, lavinosi, vėliau mokslo siekė visi 4 mūsų vaikai. Gal matydami savo tėvų kantrų kasdienį ir nelengvą darbą, gal sekdami šviesaus atminimo senelių pėdomis. Viktoro tėveliai Janina ir Juozapas Milašauskai ilgus metus čia, Pagėgių krašte, gyveno ir dirbo pradinių klasių mokytojais Stoniškių-Rukų mokyklose, ugdė ir paleido į tolesnį gyvenimą ištisus vietos bendruomenės kartas. Vyresnieji vaikai sėkmingai baigė studijas, sukūrė šeimas ir dabar dirba, kuria savo gyvenimus, verslus. Jau ir vaikaičius pradėjo dovanoti (vienas gimė 2022 m., kitas 2024 m., trečias – „pakeliui“). Jauniausioji dukra Beata tik 2024 m. sausį baigė magistro studijas Vilniaus universitete, įgydama žinių valdymo ir lyderystės kvalifikaciją, dabar intensyviai ieško darbo.

Esate Mažosios Lietuvos tradicijų tęsėja: leidžiate žurnalą „Rambynas“. Kaip kilo tokia idėja pratęsti Martyno Jankaus tradicijas ir užsiimti leidyba?

Kaip jau minėjau, dirbdama Rambynų regioniniame parke, organizavau daug įvairių projektų, buvau jų vadovė. Vienas iš jų buvo Pasaulio aplinkos fondo mažųjų projektų programos (PAF MPP) projektas, nukreiptas į natūralios gamtinės aplinkos išsaugojimą ir bendruomenių švietimą per baltųjų gandrų apsaugą. Bitėnuose tuo metu gyveno vienas labai kūrybingas žmogus – toks Eugenijus Skipitis. Beje, jis buvo vienas pirmųjų Rambynų regioninio parko direkcijos darbuotojų – kultūrologas. Jo žmona Giedrė Skipitienė tuo metu dirbo ką tik pradėjusiame veikti Pagėgių savivaldybės M. Jankaus muziejuje, o nuo 2006 m. – Rambynų regioninio parko direkcijoje. Su šiais šviesiais žmonėmis teko daug metų bendrauti, dirbti. Bendradarbiavome ir minėtame PAF MPP projekte „Baltųjų gandrų apsauga Rambynų regioniniame parke“. Tuo metu buvo galimybė viešinti projekto veiklas per įvairius instrumentus, tad drauge su Eugenijumi sugalvojome, kad tai galėtų būti nedidelio visuomenei skirto laikraščelio ir solidesnio jo priedo – žurnalo-almanacho išleidimas. Matyt, Eugenijui seniai ši mintis galvoje kirbėjo, kad atsiradus palankiai situacijai ir lėšoms, jis pasiūlė skleisti žinią apie projektines veiklas ir šviesti bendruomenę per spausdintus leidinius. O tam tikra prasme – tęsti Martyno Jankaus tradicijas. Suprantama, nebuvo lengva. Daug svarstymų, pokalbių, kūrybinių kančių. Bet kažkas gavosi. 2007–2008 m. vietinių veikėjų pastangomis ir tarptautinio projekto lėšomis buvo išleisti pirmieji 4 laikraščelio „Rambynas“ numeriai ir pirmasis jo priedo – žurnalo-almanacho „Rambynas“ numeris.

Talka Rupkalvių II kapinėse, 2023 10 13

Net nepamenu gerai, kaip tai atsitiko, bet aš tapau šių abiejų leidinių vyriausiąja redaktore su visomis iš to kylančiomis atsakomybėmis. Pasibaigus projektui, aki-vaizdu, susidūrėme su leidybos tęstinumo sunkumais. Buvo pasirinktas hibridinis variantas. Pusmetinis laikraštėlis liko kaip Rambyno regioninio parko direkcijos leidinys visuomenei, kurį nemažai metų rengė patys direkcijos darbuotojai, parko direkcijos biudžeto lėšomis buvo perkama maketavimo bei spausdinimo paslauga (laikraštis leistas iki ST pertvarkos 2022 m. birželio). „Rambyno“ žurnalo leidybinė našta buvo perduota minėto projekto partneriui – Pagėgių krašto draugijai „Sandūra“, kuri leidiniu tebesirūpina iki šiol. Keliolika metų sėkmingą ir įdomų spaudos projektą žurnale „Rambynas“ rėmė Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondas. Aplink šį leidinį pavyko suburti nemažą būrį Pagėgių krašto rėmėjų – verslininkų, pavienių asmenų, net politikų, nors jame niekada nebuvo spausdinama reklama. Tai išties unikalus atvejis. Visuomenė jį rėmė kaip jiems patiems svarbų kultūros reiškinių.

Kiek žinome, vyras Viktoras – agronomas, dar užsiima ir ūkininkavimu. Kaip jam sekasi? Jūsų susipažinote dar bestudijuodami Žemės ūkio akademijoje? Jūs esate miškininkė?

Mano vyras Viktoras, gimęs Plaškiuose prie Gėgės upės, giliai įleido šaknis į iš tėvų paveldėtą žemę. Žemės ūkio verslas niekada nebuvo ir nėra lengvas. Tai liudija neseniai vykęs organizuotas ūkininkų judėjimas į sostinę. Viktorui ūkininkauti padeda jo dar jaunystėje įgyta žemdirbiška profesija – mokslinis agronomas. Pastaruoju gyvenimo etapu ūkininkavimas, manau, jam jau tapo gyvenimo stiliumi, leidžiančiu gyventi savo ritmu, priderintu prie gamtos ritmo, sezoniškumo. Per ūkininkavimo metus teko daug kartų keisti specializaciją, prisitaikyti prie kintančių ekonomikos sąlygų, europinių reikalavimų žemės ūkiui, auginti ir realizuoti tai, kas labiau tuo metu apsimoka. Šiuo metu apsisotą prie ekologinės ūkio pakraipos, auginant veislinę mėsinę galvijų

bandą. Šiuo metu dar augina kalėdinius medelius, puoselėja nuosavą mišką. Viktoras, kaip ir kiekvienas tėvas, svajoja, kad kuris iš vaikų pratęstų jo verslo liniją. Kol kas dar sunku prognozuoti, bet, kaip sakoma, „viltis miršta paskutinė“. Pamažu tvarkosi vestuvių proga tėvo padovanotą namą šiuo metu Švedijoje tebegyvenanti vyresnioji dukra Ema. Galbūt kada nors tėvo svajonė, kad jo rankomis dirbtą žemę perimtų kuris nors iš vaikų ar vaikaičių, išsipildys....

Mudu su vyru susipažinome Kaune, tuometinėje Žemės ūkio akademijoje. Viktoras studijavo agronomiją neakivaizdiniu būdu ir akademijoje dirbo, dalyvavo atliekant mokslinius tyrimus bandymų stotyje, taigi tam turėjo specialių gebėjimų (kai to nori pats – yra labai kruopštus).

Aš savo, kaip miškininkės, profesines žinias panaudojau plačiau prasme ilgus metus vadovaudama vienam miškingiausių ir gražiausių Lietuvos regioninių parkų – Rambyno regioniniam parkui. Miškininkystės žinios daug kartų man padėjo susiorientuoti, priimti teisingus sprendimus miškų ekosistemos, tradicinių medžių alėjų išsaugojimo srityje, ypač parko tvarkymo planų rengimo ir miškotvarkos metu, taip pat bendraujant ir bendradarbiaujant su valstybinių miškų valdytojais ir tvarkytojais – valstybinių miškų urėdijos vadovais, girininkais ir specialistais. Tai buvo neišvengiama ir labai naudinga žinių taikomoji sritis. Daug kartų teko gilintis į saugomų botaninių gamtos paveldo objektų – gamtos paminklo – Raganų eglės, Vilkyskių ąžuolų alėjos, senosios Šereklaukio dvaro liepos – saugojimo ir priežiūros reikalus, rūpintis tvarkymu, kai nukentėdavo nuo gamtos stichijų. Taip pat teko rūpintis ir jų populiarinimu. 2017 m. daugiakamienė Raganų eglė buvo išrinkta Lietuvos metų medžiu, o man drauge su Lietuvos arboristikos centro vadovu Algiu Daveniu teko garbė ją pristatyti 2018 m. Briuselyje vykusiame Europos medžio konkurse.

Šiuo metu, dirbdama jau Mažosios Lietuvos saugomų teritorijų direkcijoje vyr. specialiste materialiam kultūros paveldui, bendradarbiauju įpaminklinant vieną išpūdingą medį Nemuno deltos regioniniame parke – Ankerių vinkšną Šyškrantės kaime. Miškininko profesija ir čia naudinga – leidžia prisidėti prie medžių senolių apsaugos. Manau, kad medžiai – ne tik gamtos, bet ir nacionalinio kraštovaizdžio, etninės kultūros dalis. Dar daugiau: medžiai – kiekvieno mūsų, kaip žmonių ir kaip lietuvių, labai svarbi gyvenimo dalis. Jie tiesiogiai susiję su žalios, miškais apaugusios mūsų tėvynės Lietuvos, gimtosios sodybos samprata. Jie lydi mus nuo gimimo iki pat mirties...

Manau, kad širdyje esu miškininkė, pamilusi Mažąją Lietuvą. Tai manys de ra.

Dėkojame už pokalbį.

Kalbėjosi Irma STADALNYKAITE

Mažoji Lietuva iš paukščio skrydžio

Vertinga knyga apie legendinę Romintos girią

V. Rotės knygos viršelis

XVIII a. pabaigoje į padanges pradėjo kilti mongolferai – šilto oro balionai, XX a. pradžioje sulaukta aviacijos bumo. Vis daugiau skrajūnų stebėjosi pasaulio vaizdais iš viršaus, pėsčiųjų keleivių beveik nepastebimais dalykais. Madingos tapo iš aukštybių darytos aerofotonuotraukos.

Šią technologinę naujovę (kaip ir visas kitas) netruko pastebėti kariškiai. Pirmojo pasaulinio karo metais dangų raižė visų pusių žvalgybiniai lėktuvėliai, jų parvežtose nuotraukose atsiskleidavo priešininkų apkasų voratinkliai, artilerijos pozicijos ir t. t.

Ši sritis tobulinta ir toliau. Sava fototechnika bei įvairiais chemikalais garsėjusi Vokietija buvo sukūrusi gan tobulą aparatūrą oro žvalgybai. Visa tai buvo panaudota Antrajame pasauliniame kare, aerofotonuotraukos padėjo rengti tikslesnius žemėlapius ir kt.

Istorikai kartais padejuoja, kad karinės žvalgybos per daug metų parengė neapsakomai daug aerofotonuotraukų. Jos galėtų mums atskleisti daugelio kraštų tuometinį pobūdį, tačiau tokių šaltinių

aptinkama nedaug. Spėjama, kad kai kurios išlikusios nuotraukos tebeguli slaptuose archyvuose, kai kas gal klaidžioja po pasaulį. Būta ir kitko.

Savo karinei pramonei sidabro stigusi Sovietų Sąjunga reikalavdavo naikinti „bereikalingas“ nuotraukas, iš jų bei iš panaudotų fotomedžiagų siekiant išgauti vertingąjį metalą. Toji valstybė dešimtmečius pasižymėjo ypatinga slaptumo manija, atkuriamą kartu su imperinėmis užmačiomis.

Kai kuriuose Vokietijos rinkiniuose išliko ir lietuviškų žemių karinių aerofotonuotraukų, dažniau darytų 1944 m. pabaigoje ir 1945 m. pradžioje. Ne vienoje iš jų matoma tradicinė (per šimtmečius susiklosčiusi) krašto padėtis – tada dar stovėjusios sodybos ir pastatai, tuometiniai kaimeliai ir kitkas, vėliau sunaikinti sovietinės okupacijos laikais.

Iš garsiojo Tolminkiemio apylinkių kilęs ir žymiu savo gimtojo krašto tyrėju tapęs V. Rotė (*Wolfgang Rothe*) surinko buvusios Galdapės apskrities išlikusias karines aerofotonuotraukas ir jas Vokietijoje paskelbė savo naujoje knygoje „*Luftbildatlas der Rominter Heide...*“ (Romintos girios ir kt. aeronuotraukų atlasas), jas papildydamas vietovių žemėlapiais, senesniais vaizdais ir aprašymais.

Pavyzdžiui, knygos 186–187 psl. apibūdinami buvę Plaviškių, Stumbrių ir Peludžių kaimai – nuo seno lietuvininkų gyventos vietos. Antai, dar 1539 m. minėti Plaviškiai (Piauliškiai) prieškarium turėjo savą mokyklą, dvarelį, užėigą, 3 amatininkų dirbtuves ir 14 valstiečių sodybų su 153 gyventojais ir 561 ha žemės valdų. Iš buvusio kaimo dabar teliko tik keli pastatai.

Sovietmečiu visai sunaikintas gretimas Stumbrių kaimas, kurio buvusios sodybos ir pastatai puikiai matomi knygoje paskelbtoje aerofotonuotraukoje – viename iš paskutinių paliudijimų apie tenykštį gyvenimą, kai keturi ūkininkai ten iš viso valdė 202 ha žemės. Leidinyje galima pamatyti ir 1943 m. fotografuotą to kaimo gatvės vaizdą.

Sovietiniai okupantai sunaikino ir nuo 1554 m. žinomų Peludžių kaimelį su 7 valstiečių ūkiais ir ama-

V. Rotės knygos 187 psl. – Plaviškių, Stumbrių, Peludžių kaimai sename žemėlapyje ir prieškario fotonuotraukose

tininko sodybėle, valdžiusį 230 ha žemės, prieškariu turėjusį 57 gyventojus. Vieną iš to kaimo sodybų tegalima pamatyti aptariamoje knygoje paskelbtoje senoje nuotraukoje.

Taip nuosekliai ir išsamiai V. Rotės knygoje apibūdinami dešimtys Mažosios Lietuvos kaimų, publikuojant daugybę aeronuotraukų ir senųjų vaizdų, vietovių žemėlapius su išryškintomis valdų ribomis, gausius statistinius duomenis.

Visi besidomintys legendine Romintos giria knygoje atras daugybę žinių apie jos praeitį – nuo pagarsėjusių medžioklės trofėjų vaizdų iki dailininkų kūrinių reprodukcijų. Galima pamatyti ir egzotišką Romintos medžioklės karališką rezidenciją, jos puošnių patalpų vaizdus. Deja, iš visų tų grožybių šiandien brūzgynuose terastume tik pamatų liekanas – sovietiniai okupantai viską išgrobstė (kai kas iš garsiųjų Romintos skulptūrų ir kitko šiandien tebestovi Rusijoje), o pastatus sunaikino. Tokį stebėtiną polinkį viską niokoti ir naikinti šiandien tenka matyti skriaudžiamoje Ukrainoje.

Išsamiai apibūdinamas šiandieninių lietuvių rečiau lankomas Galdapės miestas (daug kam svarbesniais tapo Suvalkų prekybos centrai). Tektų priminti, kad nuo Galdapės buvo netoli iki donelaitiškojo

Tolminkiemio, tenykščiuose *jomarkuose* lankydavosi Jono Basanavičiaus giminės ir daug kitų Užnemunės gyventojų. Daug amžių Mažosios Lietuvos (Rytprūsių) ir Sūduvos / Suvalkijos siena būdavo nesunkiai peržengiama, netrukė prekybai ir kitkam. Knygoje galima pamatyti Galdapės turguje prekiauvusio ūkininko F. Kalvaičio nuotrauką.

Itin gausiai iliustruotoje V. Rotės knygoje skelbiamos spalvotos senųjų žemėlapių reprodukcijos ir daugybė kitos retos istorinės medžiagos. Primintina, kad autorius su savo gausiais talkininkais žinias apie savo gimtąjį kraštą rinko kelis dešimtmečius, paskelbdamas ir atskirų vietovių (Tolminkiemio ir kt.) apibūdinimus. Šioje knygoje taip pat pateikiama daug žinių apie buvusią Tolminkiemio parapiją, senųjų vietovės nuotraukų. Žingeidieji galės pamatyti 1944 m. rugpjūtį iš lėktuvo fotografuotą bažnytkaimį – dar nepalietą karo veiksmų ir sovietinio niokojimo. Paskelbtos žinios apie autoriaus gimtinę – Samanynų dvarą, ilgai stovėjusią, bet 2016 m. vasarą sudegintą jo sodybą.

Knygos prieduose pateikiama išsami Romintos apylinkių vietovardžių rodyklė, parodanti buvusią vardų kaitą. Šimtmečius gyvavę baltiški vietovardžiai XX a. ne kartą kaitalioji. Antai, seną Šinkūnų kaimą Vokietijos naciai 1938 m. pervadino *Schenkenhagen*, o rusiškieji okupantai po Antrojo pasaulinio karo – *Borovikovo*. Labiau sekėsi dabartinės Lenkijos valdose atsidūrusioms gyvenvietėms. Pavyzdžiui, Šilinių kaimas Galdapės parapijoje nacių prieškariu buvo pervadintas *Heidensee*, lenkai pokariu grąžino senovinį vietovardį *Szyliny*. Skaisgirių kaimas nacių buvo pervadintas *Hellerau*, lenkai grąžino seną vardą *Skajzgiry*.

Pažymėtinas vertingos knygos rengėjų triūsas, atrenkant labai gausias iliustracijas, nurodant orientyrus aerofotonuotraukose, formuojant vaizdingą ir turiningą leidinio maketą. Knyga išsiskiria ir savo puikia poligrafine kokybe. Lietuvos istorijos mylėtojai kol kas tegali pasvajoti apie tokius išsamius ir kvalifikuotus atskirų vietovių apibūdinimus.

Literatūra

Rothe W., *Luftbildatlas der Rominter Heide, Stadt und Kreis Goldap in Ostpreussen*, 1. Aufl., Freiburg im Breisgau, 2023, 232 S.

Purvinas M., „Reikšmingas veikalas apie Mažosios (Prūsų) Lietuvos istoriją“, in: *Voruta*, Nr. 3 (833), 2017-03-25; Nr. 4 (834), 2017-04-29.

Purvinas M., „Naujas veikalas apie Mažosios (Prūsų) Lietuvos valstiečių praeitį“, in: *Voruta*, Nr. 8 (838), 2017-08-26.

Dr. Martynas PURVINAS, Kaunas

Mažosios Lietuvos pasienio istorijos puslapiai

Reikšminga knyga apie Lauksargių bažnytkaimio praeitį

Knygos viršelis

Sovietinė okupacija ilgiems dešimtmečiams sužkirto kelią tikrosios mūsų istorijos pažinimui. Tuomet itin nukentėjo totalitarinio režimo nepageidautini barai: lietuvybės raida, naikinamoji Mažoji Lietuva ir t. t. Laisvės dešimtmečiais atskleidžiami vis nauji mūsų istorijos puslapiai. Malonia staigmena tapo istoriko Dariaus Kiniulio parengta ir išleista vaizdinga knyga apie dabartines Tauragės apylinkes – buvusį ilgaamžį paribį su Mažąja Lietuva (Dariusz Kiniulis, *Lauksargiai. Mažosios Lietuvos dalis*, Vilnius: Petro ofsetas, 2023, 298 p.).

Nemaža knygos dalis paskirta skalvių palikimui – pateikiama daug žinių apie tą senųjų baltų gentį, archeologinius radinius prie Nemuno ir Jūros upių (pats autorius ilgai darbavosi kaip archeologas, dabar rūpinasi Tauragės krašto muziejaus rinkiniais). Paminėti apylinkių piliakalniai, užrašytieji padavimai. Primename ilgaamžės valstybinės sienos tarp LDK ir Prūsijos nustatymas, Napoleono karai, žymusis plentas iš Tilžės (ir Karaliaučiaus bei Berlyno) į Tauragę ir tolyn (į Rygą, Peterburgą), pasienio muitinė ir amžinoji kontrabanda, Lauksargių apylinkėse šimtmečius gyvavusi lietuvybė, parapijos ir bažnyčios sukūrimas ir t. t. Pateikiamos įdomios žinios apie Pirmojo pasaulinio karo pradžioje

vykusius mūšius ties Lauksargiais (deja, apie Didžiuoju vadintą karą šiandien jau nedaug kas nežino), Klaipėdos krašto sukilimą, gyvenimą Lietuvos Respublikos sudėtyje, vėlesnį nacių įsigalėjimą ir t. t. Labai puiku, kad knygoje pateikta daug apylinkių gyventojų (tarp jų – ir lietuvybei nusipelnusio mokytojo Jono Bickos) liudijimų – tie autentiški pasakojimai atskleidžia ir mažiau žinomus praeities bruožus. Esama labai įdomių momentų – antai, jau artėjant nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos susirėmimui, prieškarinę Lietuvos Respubliką okupavę sovietiniai kariai dar svarstė, kaip jie užimsią Tilžę. Tuomet didžiausia pasaulyje kariuomenė dar nesitikėjo būsimo sutriuškinimo. Tais metais dar rūpintis vokiečių kilmės (ar tokiais pasiskelbusių) gyventojų repatriacija į Vokietiją, vėliau užgriuvo karo laikų nusikaltimai: žydų ir sovietinių belaisvių žudynės ir t. t. Įdomūs atsiminimai apie darbams atsiųstus prancūzų belaisvius. Rašoma apie prievartinę vietos gyventojų evakuaciją į Vakarų karo pabaigoje, išiveržusios sovietinės kariuomenės žiaurumus, pokarinę ištuštėjusio krašto apgyvendinimą (čia pateikiami vertingi naujakurių liudijimai), buvusio pasienio sovietizaciją ir kt. Visa tai papildo žinios apie apylinkių dvarus, kaimus ir senąsias kapines. Žingeidesnieji gal pastebėtų, kad išsamiai aprašant XX a. nutikimus, gan trumpai apibūdintas šimtmečius trukęs prūsiskasis laikotarpis. Tai vis Lietuvos istorikų įsisėnėjusi bėda – Vokietijos ir kituose rinkiniuose toliau dulka šūsnyš senųjų dokumentų apie lietuviškųjų žemių praeitį, bet vis nesulaukiama kokių reikšmingų archyvinųjų tyrimų. Gal tuo dar užsiims dabar auganti jaunųjų istorikų karta. Kol kas D. Kiniulio knyga lieka tiesiog pavyzdiniu veikalu apie vienos vietovės nusiaubtame krašte praeitį. Gausios iliustracijos, vertingos liudininkų atsiminimų publikacijos, turininga archeologinė dalis ir kitkas gal paakins ir kitus šiandieninius to krašto gyventojus pasirūpinti leidiniais apie savų vietovių istoriją.

Dr. Martynas PURVINAS, Kaunas

Ukrainiečių mokymas Lietuvoje

Tarptautinės Ukrainos mokyklos mokiniai lankėsi Seime

Angelė VALIENĖ,

Tarptautinės Ukrainos mokyklos lietuvių kalbos mokytoja

Žirgas – vienas iš labiausiai lietuvių mylimų gyvūnų, ištikimas jo draugas. Jį galima rasti beveik kiekvienoje lietuvių liaudies dainoje. Visur bernelis „raitas joja šimtus mylelių ant mažo žirgelio“. Žirgas – Lietuvos simbolis kartu su vyčiu – raiteliu, ginančiu Lietuvą. Todėl ši paroda – puikus akcentas užbaigiant 2023-uosius, Lietuvos Respublikos Seimo skelbtus Žirgo metais.

Labai apsidžiaugiau gavusi kvietimą apsilankyti 2023 m. lapkričio 28 d. Seime atidarytoje tarptautinio dailininkų ir fotografų plenero „Nupiešk / nufotografuok žemaituką“ parodoje, eksponuojamoje Seimo nario Emanuelio Zingerio iniciatyva. Parodos moderatorė ir vedėja – Raselė Kaltenienė, organizavo VšĮ „Fotosąjūdis“, direktorius Gintaras Kaltenis.

Parodos anotacijoje buvo rašoma: „Tarptautinis dailininkų ir fotografų pleneras „Nupiešk / nufotografuok žemaituką“ skirtas Lietuvos Respublikos Seimo skelbtiems Žirgo metams.“ Pleneras įvyko praėjusių metų rugsėjį per Rietave vykstančias miesto dienas, tradicines šv. Mykolines. Plenere dalyvavo kviestiniai svečiai – Varšuvos dailininkų ir fotografų grupė „Equitas Equitatum“ – jie specializuojasi piešti, tapyti ar fotografuoti žirgus. Per plenerą Rietave vyko daug renginių, taip pat žemaitukų konkūrų varžybos kunigaikščių Oginskių taurei laimėti. Dailininkai piešė, tapė ir fotografavo žemaitukus ir per

varžybas, ir šalia esančiame žirgyne, pievose, ganyklose bei Giliogirio dvare (minimas nuo XVI a.).

Pleneras skirtas ne tik Žirgo metams, bet ir nykstančiam mūsų gyvajam paveldui – žemaitukams. Nuo seno jie buvo didžioje pagarboje Žemaitijos ir Lietuvos krašte, o Rietavo kunigaikščiai Irenėjus (M. K. Oginskio sūnus) bei jo sūnūs Bogdanas (Rietavas) ir Mykolas (Plungė) labai prisidėjo prie žemaitukų išsaugojimo. Kunigaikščiai net kalbos ir rašto draudimo metais suteikdavo žemaitukams lietuviškus vardus, kalbėjo žemaitiškai.

Plenero dalyviai atrinko labiausiai temą atitinkančius ir geriausius tapybos, piešimo ir fotografijos darbus parodai, kuri buvo atidaryta per šv. Mykolinių (Rietavo dienos) šventės kulminaciją. Paroda tapo keliaujanti po Lietuvos žirgininkystės centrus – tai Arklio muziejus Anykščiuose, Baisogalos grafų Komarų (XIX a.) rūmai (ten įsikūrusi Žemaitukų arklių augintojų asociacija). Po eksponavimo Seime paroda keliaus į Lietuvos Respublikos ambasadą Varšuvoje. Tuomet ji sugrįš į Rietavą, kur įsikurs Žemaituko šlovės muziejuje. Rietavas taps vieta, kur ne tik auginami ir šlovinami šie išskirtiniai istorinės atminties žirgai, bet čia bus įkurtas pirmasis Lietuvoje (žinoma, ir pasaulyje) Žemaituko muziejus.

Plenero dalyviai gyveno ir piešė šalia Rietavo esančioje Sauliaus Kavecko Giliogirio dvaro sodyboje. Jis – įdomi asmenybė, restauruoja seną giminės

Tarptautinės Ukrainos mokyklos mokiniai lankėsi Lietuvos Respublikos Seime atidarytoje tarptautinio dailininkų ir fotografų plenero „Nupiešk / nufotografuok žemaituką“ parodoje. Pirma iš kairės – Baltarusijos lietuviams skirto laikraščio „Lietuvių godos“ redaktorė Marija Šaknienė, antra – Tarptautinės Ukrainos mokyklos lietuvių kalbos mokytoja Angelė Valienė

dvarą (paminėtas 1554 m.), baigė istorijos studijas Vilniaus universitete, augina ir puoselėja žemaitukus. Jis yra ir plenero rėmėjas kartu su Rietavo savivaldybe. Per parodos atidarymą pasisakė Asta Markevičienė, Seimo ryšių su visuomene vyr. specialistė, Auksė Dransard, Seimo nario, Nepriklausomybės Akto signataro Emanuelio Zingerio patarėja, Rietavo savivaldybės meras Antanas Černeckis, Vytas Rutkauskas, Oginskių muziejaus direktorius, Eglė Fabijonavičienė, Rietavo savivaldybės kultūros centro direktorės pavaduotoja, dr. Rūta Šveistienė, Žemaitukų arklių augintojų asociacijos prezidentė, Stasys Svetlauskas, buvęs valstybinio Lietuvos žirgyno direktorius, prof. Libertas Klimka – etnologas, Lietuvos žurnalistų sąjungos pirmininkas Dainius Radzevičius, Mindaugas Karčemarskas – Arklio muziejaus direktorius, Gintautas Babravičius – Vilniaus tarybos narys, ekspedicijos „2 000 km istorijos“ vadovas, Saulius Kaveckas – Giliogirio dvaro savininkas, plenero rėmėjas, Jan Jacek Komar – Lietuvos ir Lenkijos žurnalistas, vertėjas, Varšuvos dailininkų grupė „Equitas Equitatum“ grupė: Magdalena Muraszko-Kowalska, Malwina Von Rude, Marekas Holda.

Visų pasisakiusiųjų žodžiuose jatau pasididžiamumą žemaitukais ir norą sugrąžinti juos į deramą vietą. Buvo pažerta nemažai žinių apie šiuos žirgus, sužinojau, kad žemaitukai – viena seniausių naminių arklių veislių Europoje, žinoma nuo VI–VII a., iš-

vesta Lietuvos teritorijoje. Manoma, kad žemaitukai yra kilę iš Rytų stepių tarpanų, į Lietuvos teritoriją patekusių kartu su indoeuropiečiais.

Žemaitukai žirgai – viena seniausių veislių Lietuvoje ir Europoje. Žinomi nuo VI–VIII a. ir ypač išgarsėję lietuvių kovose su kryžiuočiais. Tai kovotojo dvasią turintys žirgai, unikalūs savo istorija, genetica, išverme, universaliu darbingumu, nepaprastu žemaitišku charakteriu. Šie žirgai – mūsų, lietuvių, istorinės prigimties atspindžiai.

Žemaitukų ūgis nedidelis, siekia 128–142 cm, sveria tik 350–420 kg, tačiau yra be galo energingi ir stiprūs. Veislei net keturis kartus grėse išnykimas, bet buvo atkurta. Šiuo metu saugoma tarptautiniu mastu, įtraukta į Pasaulio žemės ūkio gyvūnų įvairovės duomenų banką.

Susizavėjusi paroda, dar tą pačią savaitę su ja susipažinti į Seimo Laisvės gynėjų galeriją nuvedžiau ukrainiečių mokinių grupę. Dviejų puikių tautų – ukrainiečių ir lietuvių – istorijoje ir kultūroje yra daug bendra. Tai dar kartą įsitikinome drauge su Tarptautinės Ukrainos mokiniais Vilniuje applanę parodą apie žemaituką, mylimą Vytauto Didžiojo žirgą, girdytą Juodojoje jūroje, Ukrainos teritorijoje. Paroda mokinius suintrigavo ir paskatino ieškoti papildomų žinių apie dvasines vertybes, kurios prisideda prie šalių stiprinimo ir susivienijimo kovoje su blogio imperija.

Dainuojanti Šalčios žemė

Sofija DAUBARAITĖ,
Vilnius–Šalčininkai

Sausio paskutinį penktadienį buvo galima pastebėti nemenką sujudimą Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazijoje. Čia iš visos Šalčios žemės rinkosi gimnazijų, ikimokyklinių grupių, pradinio ugdymo skyrių vaikai. Atvyko ir Vilniaus rajono Buivydiškių pagrindinės mokyklos Sudervės pradinio ugdymo skyriaus, Juodšilių „Šilo“ ir Riešės gimnazijų auklėtiniai. Juos visus tą dieną buvo galima vadinti artistais. Tai lietuvių tautinių šokių, meninio šokio, dainų, instrumentinių ansamblių įvairaus amžiaus atlikėjai, solistai, Lietuvos istorijos pasakotojai, poezijos skaitovai. Jie visi – „Šalčios aleliumų“ dalyviai, šventę šio festivalio 25-metį.

Šalčininkų Lietuvos tūkstantmečio gimnazija nesiskundžia svečių stoka. Minint „Šalčios aleliumų“ 25-metį pasveikinti mokytojų, meno vadovų, moksleivių atvyko Lietuvos Respublikos Seimo nariai Vytautas Juozapaitis, Paulius Saudargas, Vilija Targamadžė, Beata Pietkiewicz, ne vienas ministerijos atstovas, buvo perskaitytas ir premjerės Ingridos Šimonytės sveikinimas. Visus susirinkusius sveikino Šalčininkų rajono vicemeras Valdemaras Sliževski, kuris sakė, jog menas yra šviesos spindulys, šviečiantis ir šildantis net tik švenčių dienomis, bet ir lydintis visą gyvenimą.

Lygia greta šventėje dalyvavo, sveikino ir teikė atminimo dovanas tie, kurie kėlė idėją ir rūpinosi, kad ji taptų kūnu – kad šiame krašte būtų pastatyta mokykla mokomąja lietuvių kalba. Šventėje dalyvavo habil. dr. Vytautas Landsbergis, visuomeninių organizacijų, fondų vadovai ir atstovai, materialiai ir kitokiais būdais padėję šiai mokyklai. Sveikinimo žodžius tarė ne tik vilniečiai, bet ir kauniečiai.

Gimnazijos direktorius Vidmantas Žilius priminė, kad šios mokyklos signataras yra akad. habil. dr. Zigmas Zinkevičius, tuo metu buvęs švietimo ir mokslo ministru. Kitais metais bus minimos jo, vieno žymiausio baltistų, 100-osios gimimo metinės. Buvo prisimintas ir kun. mons. A. Svarinskas, kurio rūpesčiu pastatytas kryžius rymo garbingoje vietoje.

Paminint akad. Z. Zinkevičių, būtina prisiminti jo kalbą, pasakytą Baltų vienybės dieną vykusios judėjimo „Talka už Kalbą ir Tautą“ steigiamosios konferencijos metu. Tada jis sakė: „Jei nebūtų piliečių dėmesio ir paramos, įvairūs mūsų šalies politiniai veikėjai dėl išsilavinimo stokos ir geros valios stokos padarytų nepataisomų klaidų, trikdančių lietuvių kalbos valstybinį statusą ir jos viešą vartojimą.“ Ir vylėsi, jog mūsų kalbos ir kultūros naikintojai liks nieko nepešę. Tėšė: „... Būtų, žinoma, geriau, kad į tai, kas sudaro mūsų šiuolaikinės lietuvių kultūros pamatus, jie niekuomet nebedrįstų kėsintis ir neberastų jiems tinkamų klapčiukų.“

Jau žinome, akademiko viltys neišsipildė, bet nemanykime, kad ši byla baigta. Juk ir saulė iš Rytų buvo parvežę savi...

Kalbėtojai priminė ir Stanislovą Rapolionį – lietuvių raštijos pradininką, gimusį netoli Eišiškių. Ilgai neturėjome savo rašto, bet sakytinė, žodinė kūryba, dainos ir kt. buvo gyva. Tai atspindėjo kalbos dvasią. Lygia greta habil. dr. Kazimieras Garšva labai subtiliai paprašė parlamentarų, kad įstatymai, susiję su mūsų kalba, mažiau nutoltų nuo Lietuvos Respublikos Konstitucijos.

Mokytojų parengtų mokinių koncertas „Žemėj Lietuvos ažuolai žaliuos“ parodė, jog jie yra tautos tradicijų puoselėtojai, atspindintys S. Rapolionio, akad. Z. Zinkevičiaus dvasią. Meninės programos pagrindinis simbolis buvo ažuolas. Ažuolo įvaizdis lydėjo visą programą. Kaip žinia, mūsų pasaulėjautoje šis medis yra stiprybės, nepalenkiamumo, tvirtybės, ilgaamžiškumo simbolis. Ažuolas tvirtai įsikibęs į žemę, o šakomis brauko aukštybes. Meninės išraiškos priemonėmis buvo atskleista ažuolo galybė, didybė ir glaudi sąsaja su žmogaus gyvenimu, su mūsų istorija. Moksleiviai nuoširdžiai ir meniškai deklamavo eiles apie Kalbą, Tėvynę, Jos gamtą ir meilę Jai. Meniniu žodžiu atskleidė savo jausmus kalbos grožiui ir galiai.

Nusprendžiau paminėti Seimo narės B. Pietkiewicz pasakytus žodžius: „Protėviai tyliai nešė lietuvių kalbą širdyse. Gyvas pavyzdys mano močiutė – žė-

Į 25-mečių mininį Pietryčių Lietuvos vaikų meninės kūrybos festivalį „Šalčios aleliumai“ atvyko daug garbių svečių. KLAUDIJAUS DRISKIAUS NUOTR.

25-mečių mininio Pietryčių Lietuvos vaikų meninės kūrybos festivalio „Šalčios aleliumai“ akimirkos. KLAUDIJAUS DRISKIAUS NUOTR.

maitė, kuri visą savo gyvenimą pragyveno čia. Dabar galime kalbėti lietuviškai atvirai, laisvai, nebereikia slapstytis.“ Ji priminė A. Mickevičiaus žodžius: „Kas iš širdies, tai eina į širdį.“

Lyg patvirtindami poeto mintį Šalčininkų Stanislovo Moniuškos menų mokyklos moksleiviai – skambinusieji fortepijonu ir akordeonistų grupė – sužavėjo žiūrovus. Juos keitė Šalčininkų lopšelio-darželio „Vyturėlis“ auklėtiniai, kurie savo programą įvardijo „Tegyvuoja Lietuva!“. Tai didelė grupė vaikų, kurie šoko, dainavo, deklamavo posmus apie juos supančius laukus, augančius medžius, gėles ir skraidančius drugelius, parodė žaidimų ir pavaizdavo Gedimino sapną.

Riešės gimnazijos ikimokyklinė grupė atliko programą „Skambanti Lietuva“, Jašiūnų „Aušros“ gimnazija – „Mano žemė“, Turgelių „Aistuvos“ gimnazija – „Siūlai, siūlai, susivykkit“, o jų atliekamai dainai „Sėk, sesule, žalią rūtą“ pritarė visa salė.

Dieveniškų „Ryto“ gimnazijos programoje „Vardan tos Lietuvos“ skambėjo jaunų žmonių menine išraiška keliami egzistenciniai klausimai: kas jie yra, kas jie yra Lietuvai, kas jiems yra Lietuva? Buvo įpinti įvairūs istorijos tarpsniai, kuriuos atspindėjo tremtinių, liaudies dainos ir jas keitė liaudies šokiai.

Visus šventėje dalyvavusius kolektyvus sunku išvardyti, bet galima paminėti, jog ne viena gimnazija jau turi ir savo išskirtinumų. Vienas jų – Saulius Balsio vadovaujamas Juodšilių „Šilo“ gimnazijos orkestras, kuriame pučiamaisiais instrumentais, gita-

romis, būgnais groja 25 muzikantai. Puikiai skambėjo jų atliekamos aranžuotos sutartinės ir kiti kūriniai. O štai Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazija turi kanklių ansamblį. Kanklininkės ne tik kankliuoja, bet ir dainuoja, skaito poeziją. Na, o Lietuvos tūkstantmečio gimnazijos moksleiviai ne pirmą kartą pasirenka legendos ar mitologinio kūrinio inscenizaciją. Šį kartą buvo pasirinkta „Eglė – žalčių karalienė“. Šiuo kūrinio pratęsta mintis apie medžius, kurie įgyja mitologinę prasmę. Ir pavaizduotas ažuolo kelias nuo gilės, įkritusios į žemę, iki galiūno medžio. Prasidėjus ažuolo gyvenimui, prasideda ir kitų gyvenimas: vabzdžių, paukščių, gyvūnų, nuo jo neatsiejamas ir žmogus, jo buitį ir būtis. Ne veltui „Šalčios aleliumuose“ kalbėję svečiai linkėjo gimnazijai – šeimininkei, jos direktoriui, mokytojams, programų vadovams būti stipriems, viskuo panašiams į apdainuotąją girių pažibą – ažuolą – ir džiaugėsi augančiu gražiu atžalynu.

Graži ir prasminga šventė baigėsi apdovanojimais, buvo apdovanoti šventės programų vadovai, mokytojai, padėkos raštai buvo įteikti gimnazijoje surengtos tapybos parodos „Už lango – kaip paveikslas“ prizininkams. Kiekvienam kolektyvui buvo padovanotas ažuolo sodinukas, moksleivius džiugino ir didžiulis degančiomis žvakutėmis papuoštas tortas.

Ši „Šalčios aleliumų“ jubiliejinė sukaktis – gražus sutapimas su Lietuvos dainų šventės 100-mečiu. Šios Dainų šventės šūkis – „Kad giria žaliuotų“, o „kokia giria be ažuolų?“ – klausė gimnazijos direktorius V. Žilius.

PATVIRTINTA Lietuvos švietimo draugijos „Rytas“ valdybos 2011 m. vasario 10 d. nutarimo prot. Nr. 1

Stanislovo Rapolionio premijos skyrimo NUOSTATAI

1. Vienas ryškiausių XVI a. Lietuvos šviesuolių buvo Stanislovas Rapolionis, kilęs iš Eišiškių apylinkių, profesoriavęs Karaliaučiaus universitete, senosios lietuvių raštijos kūrėjas, kultūros veikėjas. Stanislovo Rapolionio darbai skatinamai veikė kitus lietuvių raštijos pradininkus.

2. Lietuvių švietimo draugija „Rytas“ skiria kasmetinę Stanislovo Rapolionio premiją.

PREMIJOS SKYRIMO TIKSLAS

3. Skatinti mokytojų, kultūros ir meno veikėjų literatūrinę veiklą, tautinį ugdymą, Pietryčių Lietuvos istorinės praeities studijavimą.

PREMIJOS SKYRIMO SĄLYGOS

4. Kūrybiniai darbai ir mokyklų bendruomenių bei nevyriausybinų organizacijų siūlymai premijai gauti pateikiami Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ valdybai iki balandžio mėnesio 20 dienos adresu:

**Juodžių g. Nr. 26-1,
Marijampolis,
LT-13210, Vilniaus r.**

5. Premija įteikiama kasmet gegužės mėn. (S. Rapolionio mirties data) Šalčininkų r. Eišiškių Stanislovo Rapolionio gimnazijoje.

6. Laureatas apdovanojamas Lietuvių švietimo draugijos „Rytas“ diplomu ir pinigine premija.

Dar kartą apie tautinių bendrijų švietimą

Danguolė Zosė SABIENĖ,
Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos pirmininkė

„Mes apleidome savo lenkus. Taip eizėja valstybė“ – tokiu pavadinimu pasirodė Lietuvos Respublikos Seimo nario Eugenijaus Gentvilo straipsnis naujienų portale „Delfi“. Nedrįstu p. Eugenijui prieštarauti ar su juo polemizuoti, tik noriu pasakyti gal kiek kitą nuomonę.

Esu žmogus, visus savo sąmoningo gyvenimo metus atidavęs švietimo sistemai. Iš jų daugiau nei pusė paskirta Vilniaus rajonui. Buvau ten ir kai sulaukėme Nepriklausomybės. Man teko įgyvendinti Tautinės mokyklos koncepciją Vilniaus rajone, vykdyti švietimo reformą.

Tai buvo tiesioginio Vyriausybės valdymo Vilniaus rajone laikotarpis. Padaryta buvo milžiniškai daug, bet ne viskas, nes tiesioginis valdymas tęsėsi per trumpai. Manau, kad gerai žinau situaciją ne iš žiniasklaidos, bet tikrovėje: kaip buvo, kaip yra... Tik nežinau, kaip bus?

Ar tikrai mes apleidome savo lenkus? Manau, kad ne. Bet mes sudarėme jiems puikias sąlygas sueiti į getus ar švelniau tariant į „burbulus“. Tuose „burbuluose“ jie turi „savo“ teritorijas (Vilniaus ir Šalčininkų rajonai), partiją, kultūrą, švietimą (nuo ikimokyklinio ugdymo iki aukštojo mokslo), žiniasklaidą, radiją ir televiziją, bažnyčią, gausybę visuomeninių organizacijų ir net atstovą Europos Parlamente. Bet yra nepatenkinti, nes jiems kažko vis trūksta ir jie vis reikalauja iš mūsų valdžios, o valdžia dosni: ko pareikalauja, tą ir duoda vardan geresnių santykių su Lenkija. Mūsų lenkai supranta, kad jų Tėvynė yra Lenkija, o Lietuva tik gimtinė. Prieš kažkiek metų čia atvykę prezidentas Lechas Valensa ir popiežius Jonas Paulius II jiems labai suprantamai išaiškino, kad jie yra lietuvių kilmės lenkai ir viską turi, tad prezidentui ir popiežiui buvo neaišku, kodėl jie nepatenkinti.

Visada galvoju, kas mūsų šituos bendrapiliečius sieja su Lenkija? Čia, Lietuvoje, jie gyvena nuo neatmenamų laikų. Čia gimė, augo, mokėsi, kūrė

šeimas, augino vaikus. Dirbo, mokėjo mokesčius, turi lietuviškus pasus, vadinasi, yra Lietuvos piliečiai. Ir daugelis jų dori piliečiai, jei nesusiję su tam tikra partija. Jie puikiai išmoksta lietuvių kalbą, dalyvauja įvairių lietuviškų politinių partijų veikloje ir net aukščiausius valstybės valdymo postus užima (E. Dobrowolska, R. Tamašunienė, R. Duchnevičius ir daugelis kitų). Tai natūralu, jei valstybėje visi piliečiai yra lygūs. Jeigu jiems netaikomos kokios nors išimtytys, nesudaromos kokios nors lengvatos, teisės ir pareigos paskirstomos visiems vienodai. Sakau tai todėl, kad tautinių bendrijų mokykloms skiriamas didesnis finansavimas nei lietuviškoms mokykloms, yra išimčių laikant abitūros egzaminus, vertinant mokinių žinias. O kodėl?

Manau, kad Lietuva praleido istorinį šansą ir ne vieną kartą, kad būtų sutvarkytas švietimas. **Lietuva šitam kraštui, kuris daugiausia metų buvo įvairių valstybių okupuotas, neturėjo ir neturi jokios strategijos, jokios vizijos.** Jei jau patys nesugebam nieko sumąstyti, kaip reikia daryti, tai pasimokykim iš kitų.

Štai kaip lenkai naikino rusiškas mokyklas Vilniaus rajone: iki 1988–1989 m. m. rajone veikė 5 rusų dėstomąja kalba mokyklos ir rusų dėstomąja kalba klasės 28 mišrioje mokyklose. 2022–2023 m. m. – 1 mokykla ir dviejose lenkų mokyklose rusiškos klasės. Štai taip be triukšmo, garsių pažadų ėmė ir neliko. Metodika paprasta – neformuojamos pirmos rusiškos klasės, o tik lenkiškos. Toks buvo tos partijos nurodymas mokyklų vadovams ir taip jis buvo vykdomas, Švietimo ir mokslo ministerija, ko gero, net nieko nežinojo.

Aišku, ne visi tėvai leido savo vaikus į lenkiškas mokyklas. Dalis mąstančių tėvų rinkosi lietuviškas. Taip atsirado lietuviškų mokyklų milžiniškas poreikis, kuris iki šiol nėra tenkinamas. Vilniaus rajono savivaldybė kaip nusteigė lietuviškų mokyklų, taip ir iki šiol nusteigia.

Aš nežinau, ar toks kelias demokratinėje valstybėje yra teisingas? Juk Lietuva neturi tikslo nutautinti

rusų ar lenkų. Mes visi norime, kad jie būtų dori Lietuvos piliečiai ir žinotų, kad jų Tėvynė yra Lietuva. Ar teisinga būtų naikinti rusų mokyklas? (Dabar apie tai visi diskutuoja.) Manau, kad ne.

Reikia eiti kitu keliu:

Atsisakyti bet kokių išimčių tautinių bendrijų piliečiams ir mokykloms taip pat. Surengti atestaciją humanitarines disciplinas dėstančių mokytojų visoje Lietuvoje, nepriklausomai nuo to, kokioje mokykloje ir kokia kalba jie dėsto. Patikrinti ne tik jų dalykines kompetencijas, bet ir pilietines nuostatas, pažiūras. Tokią pačią atestaciją surengti mokyklų vadovams. Pagal atestacijos rezultatus netinkamus darbui nedelsiant šalinti, kol daugiau nepriviso tokių, kuriems lietuvių kalba – šunų kalba.

Ne dėstomoji kalba formuoja mokinių vertybines nuostatas, o mokytojai. Tačiau valstybinei kalbai turi būti prioritetas. **Visi mokiniai, baigę vidurinio ugdymo programą, turi laisvai mokėti lietuviškai kalbėti, skaityti ir rašyti.** Todėl reikia keisti požiūrį į šios kalbos mokymą ir mokymąsi. Galbūt ir programos keisti dar kartą. Kai visi mokėsi-

me lietuviškai, galėsime ir apie lenkų kalbos prestižą galvoti. (Dėl pastarosios taip labai susirūpino Seimo narys). Rimtesnį dėmesį reikėtų skirti savivaldybių švietimo padalinių vadovams ir specialistams. Nuolat rūpintis jų kokybiška kvalifikacija. Švietimo, mokslo ir sporto ministerija turėtų reikalauti, kad savivaldybės atsakytų už mokyklų veiklą, žinotų padėti savo mokyklose, tikrintų mokytojų veiklą ir jiems padėtų, jei to reikia. Dabar mokytojo kompetenciją ir visą jo veiklą tikrina mokiniai ir jų tėvai. Paradoksas. Todėl kalbėti apie mokytojo prestižą kol kas nerealu.

Atėjo laikas grąžinti mokyklos depolitizaciją, kokia buvo ministro D. Kuolio laikais. Mokykla turi vykdyti **valstybinę**, o ne kokios nors vienos partijos, švietimo politiką.

Tai ar apleidome mes savo lenkus? Manau, kad ne. Jie tiesiog turi išeiti iš savo „getų“ ir tapti visaverčiais Lietuvos piliečiais, kokie dauguma jų ir yra. Naikinti mokyklų nereikia, reikia naikinti privilegijas tautinių bendrijų mokykloms, nes jos jau prarado savo aktualumą. Iš mokyklų vadovų – reikalauti atsakomybės už darbo kokybę.

Vadovėlių paroda Antazavės dvaro bibliotekoje

Darius TVARDAUSKAS,

Zarasų r. Antazavės dvaro bibliotekos vyr. bibliotekininkas

Š. m. sausio 10 d. Antazavės dvaro bibliotekoje pradėjo veikti paroda „XX a. I pusės vadovėliai“, kurios eksponatai – iš Zarasų viešosios bibliotekos fondų.

1904 m. Rusijos imperijoje panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, pradėti leisti vadovėliai lietuviškoms mokykloms, o jų leidyba suklestėjo tarpukariu (1918–1940). Suklestėjimas susijęs ir su privalomo nemokamo keturmečio pradinio mokslo įvedimu 1922 m. 1926 m. Lietuvoje buvo 2 360 pradinių mokyklų, 65 progimnazijos, 46 gimnazijos. 1922 m. įkurtas Lietuvos universitetas Kaune, kūrėsi kitos aukštosios mokyklos.

Vien pradinėms ir vidurinėms mokykloms 1925–1935 m. išleista apie 350 vadovėlių. Daug žinomų mokslininkų ir visuomenės veikėjų tapo vadovėlių autoriais (J. Jablonskis, Maironis, V. Daugirdaitė-Sruogienė, G. Petkevičaitė-Bitė, P. Mašiotas, A. Klimas, M. Biržiška, A. Šapoka, T. Ivanauskas ir kt.).

1940 m. Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai, pradėti leisti ideologizuoti sovietiniai vadovėliai. Dauguma senųjų tarpukario vadovėlių buvo sunai-

kinti ar atsidūrė bibliotekų specialiuosiuose fonduose.

Ekspozicijoje pateikiama daugiau nei 40 lietuvių kalbos, matematikos, istorijos, geografijos, biologijos, tikybos ir kitų mokslų senųjų vadovėlių. Dauguma vadovėlių tarpukario laikotarpio, tačiau yra ir senesnių XIX a. pab. bei XX a. pradžios.

Antazavės dvaro bibliotekoje eksponuojami senieji vadovėliai.

DARIAUS TVARDAUSKO NUOTR.

„Dovana“ mokytojams, mokant vaikus istorijos...

Kristina URBIENĖ,

Trakų Vytauto Didžiojo gimnazijos istorijos mokytoja metodininkė

Prieš daugiau nei 10 metų buvo patvirtinta istorijos mokymo programa (2008 m. patvirtinta pradinio ir pagrindinio ugdymo programa, o 2011 m. – vidurinio ugdymo), kuria remdamiesi dirbome iki šiol. Pati esu baigusi mokyklą 1999 m., o dirbti istorijos mokytoja pradėjau 2004 m. Tiesą pasakius, per visą savo darbo mokykloje laiką didelio skirtumo tarp to, ko mokėmės mes ir ko man teko mokyti pačiai, nemačiau, išskyrus tai, kad mes jau 6-oje klasėje nagrinėjome civilizacijų istoriją ir mūsų nagrinėjamos istorijos kursas baigdavosi M. Gorbačiovo atėjimu į valdžią, kas vėliau, žinoma, buvo išplėsta pridodant temų apie ES integraciją, NATO plėtrą ir t. t.

2018 m. vis garsėjo kritikos balsai mokykliniam istorijos kursui. Labai garsiai ir drąsiai tą kursą kritikavo prof. A. Bumblauskas, pats net bandęs parašyti 5-okams istorijos vadovėlį. Cituoju profesorių: „Tokios istorijos, kurios mokoma, niekam nereikia. Ji iškalama tik tam kartui. Todėl nemažą dalį mokslėivių istorija verčia vėmti.“ Tiesą sakant, nesupratau aš tada profesoriaus, bet, žinoma, negi ginčysies – aš tik mokytoja, o jis – profesorius. Prisijungė prie kritikos ir žurnalistas bei laidų vedėjas V. Savukynas. Kritikavo istorijos programą už empatijos stoką ir etikos mokytojas bei visuomenininkas V. Toleikis. Daug tų kritikos balsų būta...

Ilgai laukti reformų nereikėjo... 2022 m. rugsėjo 30 d. tuometė švietimo ministrė J. Šiugždienė savo parašu patvirtino 44 atnaujintas programas, tarp jų – ir istorijos. Kaip šiandien aiškėja, parašas buvo labai skubotai padėtas, nes spaudė ugdymo turinio skaitmeninimo projekto terminas, reikėjo paduoti kažkokį produktą, štai ir padavė tokį „nei žalią, nei virtą“. Ir čia, matyt, reikia visgi paminėti, kad prie atnaujintos istorijos programos „rankas pridėjo“ VU istorijos mokslo daktarai. Kas gi pasikeitė istorijos mokyme?..

Kol programos dar buvo svarstymo ir derinimo stadijoje, girdėjome gražias idėjas: „sumažinsim faktologiją“, „pasuksim link kompetencijų ugdymo, o ne žinių kalimo“, „mokytojas galės pasirinkti 30 procentų ugdymo turinio“... O kai „dribtelėjo“ tas programos, pasirodė, kad visos gražios idėjos ir liko tik idėjomis... Programa labai stipriai išplėsta: beveik

4 kartus padaugėjo datų, asmenybių ir sąvokų istorijos programoje.

Nepradėsiu šiame straipsnyje analizuoti kiekvienos klasės istorijos mokymo programos (nei vietos, nei laiko tam neužteks, o ir įdomu tai būtų mažai kam). Bet pabandyčiau šiek tiek apžvelgti labiausiai šokiravusią – vidurinio ugdymo istorijos mokymo programą.

Pirma, pasirinktas kelias, kuris remiasi įsivaizdavimu, kad mokiniai, po istorijos pamokų 7–10 klasėse jau puikiai žino istorinius faktus, jų chronologiją, todėl be vargo jais operuos, kalbėdami apie valstybės valdymo kaitą, socialinę ar kultūrinę raidą per visą istorijos laikotarpį. Mielieji, toks įsivaizdavimas iš principo neteisingas. Taip, mokiniai išnagrinėja begalę istorinių įvykių, gal net ir chronologine tvarka juos mokosi, bet... jungti tuos įvykius į prasminę visumą jie dar negali nei 7, nei 8 klasėje... Šiek tiek laikmečius galim pradėti lyginti 9–10 klasėse, bent jau pasaulinius karus, tačiau nesitikėkime, kad vaikai sugebės palyginti šiuolaikines monarchijas ir viduramžių monarchijas, apie kurias informacija jau tikriausiai būna ir pamiršta 10 klasėje. Ir tai, kad vaikai pamiršta – suprantama, juk jie paaugliai. Todėl visiškai logiška buvo 11–12 klasėje visą chronologinę istoriją kartoti, įvykius prisimenant, juos tada jau jungiant į prasminę visumą, pasižiūrint ir kai kurių įvykių skirtingus vertinimus, kas tikrai leidžia mokiniams suprasti, kad vertinimai būna skirtingi. Man gaila, kad kai kurie istorikai nesupranta mokyklos galimybių ribotumo ir svajoja apie istorijos mokymą mokyklose, kai kiekvienas įvykis yra pateikiamas iš skirtingų perspektyvų, kai vardan platesnio įvykių ir konteksto supratimo norima vaikams įteikti istorines knygas skaityti. Idėjos gražios ir tikrai įdomios bei žaivinčios, bet mes pamirštame vieną esminį momentą: istorijos mokymui mes turime 2 savaitines pamokas pagrindinėje mokykloje ir 3 savaitines pamokas vidurinėje mokykloje. Ir kiek skirtingų požiūrių jūs spėsite apžvelgti per tas 2–3 savaitines pamokas?.. Gal jūs norite tiesiog vaikus apkrauti begaliniais namų darbais, kad jie knygas / šaltinius, pateikiančius skirtingą perspektyvą vieno įvykio, perskaitytų namuose, o klasėje jau tik analizuotume? O jūs pabandykit patys savo vaikystę ir paauglystę įsivaizduoti tokiomis aplinkybėmis: parėjai namo ir sėdi skaityti knygų (ir

istorijai, ir literatūrai), dar matematiką išspręsti reikia, dar nepamiršti kitų dalykų namų darbų atlikti, užsienio kalbos mokantis irgi rekomenduojama ta kalba skaityti knygas, ta kalba žiūrėti filmus... O juk neretas vaikas dabar dar ir meno, sporto mokyklas ar studijas lanko. Kada tiems vaikams spėti dar ir vaikyste pasidžiaugti, lauke kamuolį paspardyti su draugais, savo jauną gyvenimą gyventi?

O dabar grįžkime prie šių metų vienuoliktokų, kurie tapo švietimo reformos pirmosiomis aukomis. Kodėl juos taip pavadinu? Todėl, kad jie, be abejonės, nukentės pirmiausia. Yra nusikalstama vaikus 10 metų mokyti pagal vienas programas, o egzaminus pareikalauti laikyti pagal kitas. Galima, žinoma, daryti išvedžiojimus – programa nepakeista, o tik atnaujinta; viskas priklauso nuo mokytojo vadybinių gebėjimų ir pan. Bet...

1) Šių metų vienuoliktokai pusę septintos klasės ir visą aštuntą klasę išbuvo nuotolyje. Atnaujinta vidurinio ugdymo programa reikalauja stipriai remtis tomis temomis, kurios nagrinėtos šiose klasėse. Ir čia reikia ne abstrakčių bendrųjų žinių, o pakankamai smulkmeniškų žinių apie principatus ir dominatus, frankų imperijos raidą, Šv. Romos imperijos susikūrimą ir valdymą. O Prancūzijos ir Anglijos istorija tokių plačių žinių reikalauja, kokių mes niekada mokykliniame kurse nenagrinėjome.

2) Kai šių metų vienuoliktokai mokėsi 7-oje klasėje, apie programos kardinalų keitimą nebuvo didelių kalbų. O iki tol buvusioje vidurinio ugdymo programoje senovės istorija nebuvo įtraukta į egzaminą, todėl šios klasės kursą buvo realiai galima nagrinėti, ugdant gebėjimus, idėmiai skaityti šaltinius, dirbti su istoriniais žemėlapiais... Tikrai net aš pati nereikalavau faktinių žinių daug įsiminti. Bet kad 11-oje klasėje reiks tų faktinių žinių iš senovės epochos turėti tiek daug, net neįtariau...

3) Netgi tos temos, kurios buvo nagrinėtos šiųmečių vienuoliktokų nebe nuotolyje ir ne taip seniai, 11-oje klasėje dirbant pagal atnaujintą programą tiek praplėstos, kad katastrofiškai neužtenka to, kas buvo nagrinėta 9–10 klasėje. Pvz., mes nenagrinėjome tarpukario Prancūzijos istorijos ar Ispanijos, mes nenagrinėjome atskirų kolonijų išsilaisvinimo istorijų, o dabar reikia žinoti visa tai, ir dar gana plačiai. Įsivaizduokite mano, kaip mokytojos, galimybes per vieną pamoką priminti vaikams Rusijos, Vokietijos, Italijos, JAV tarpukario istorijas, pristatyti (žinoma, geriau būtų, jei patys vaikai išnagrinėtų, bet apie tai svajoti tiesiog jau nebetenka) Prancūzijos, Čekoslovakijos, Lenkijos, Ispanijos ir Kinijos tarpukario istoriją. Visų šių valstybių tarpukario istorijų reikia kalbant apie tarpukario demokratijas ir diktatūras, kurioms pagal programą skirta 4–5 pamokos... Bet mažiausiai tiek pamokų reikia vien tam, kad prisimintume ir išnagrinėtume visas faktines žinias apie šias tarpukario valstybes, kad būtų galima pereiti prie šaltinių nagrinėjimo. Šaltinius nagrinėti reikėtų apie visas šias valstybes, kad įtvirtintume ir įprasmintume žinias. Tam prireiks dar mažiausiai 3 pamokų.

Beje, tuo pačiu aspektu dar keletas pastabų:

* medžiagą apie temas, kurios nebuvo nagrinėjamos ankstesnėse klasėse, mokytojas turi susirasti ir parengti mokiniams pats, nes vadovėlis yra tik vienas, ir tas pats abejotinos kokybės;

* jokių reikšmingų tekstų ir dokumentų, chrestomatijų nėra, pats mokytojas turi juos susirasti, suformuluoti klausimus ir t. t.;

* jokių apibendrinančių tekstų nėra, viską turi pasidaryti pats mokytojas;

* užduočių nėra, išskyrus V. Navicko pratybas ir kelių istorijos mokytojų parengtas užduotis pirmoms 10 temų. Ir net tas pačias mokytojų parengtas užduotis Nacionalinė švietimo agentūra sugebėjo paskelbti viešai su atsakymais!!!

Ir būtent tokia realybė, su kuria mes šiandien susiduriame, yra visoje programoje... O kur dar visi programos nelogiškumai, kai, pvz., JAV konstitucija, įtvirtinusi pirmąją pasaulyje demokratinę respubliką, atsiduria skyriuje apie kultūrą, o ne apie valstybių valdymą.

Apibendriniau:

1) Programa yra „susiaurinta“ (!) taip, kad vietoje 85 istorinių asmenybių reikia žinoti 371, vietoj 77 datų reikia žinoti 245, o vietoje 176 sąvokų reikia žinoti 629 sąvokas.

2) Programos kūrėjai į ją pasižiūrėjo iš „savo mokslinių aukštumų“, nesuprasdami ar nenorėdami suprasti, kad jų žinios yra sukauptos per daugelį darbo konkrečioje srityje metų, o vaikai į mokyklą neateina su plačiomis istorijos žiniomis (būna retų išimčių, bet juk ne į jas orientuojamės). Mes mokiniams mokykloje dedame pagrindų pagrindus: mokome atskirti renesansą nuo švietimo epochos, mokome lyginti Hitlerio ir Stalino valdymus ir vertinti juos; mokome orientuotis, kas vyko senovėje, kas vyko viduramžiais, kas vyko naujaisiais ar naujaisiais laikais; mokome, kuo reikšminga toji Prancūzijos didžioji revoliucija ir kodėl ji tokia reikšminga...

3) Jei kažkas, kritikuodamas ankstesnę programą, teigė, kad nuo mokyklinės istorijos vaikus „vemt verčia“, tai dabartinio pokyčio rezultatas – nuo jos jau ir mokytojus „vemt verčia“. Ir čia jau nebetinka posakis „norėjome kaip geriau, o išėjo kaip visad“, čia išėjo „blogiau nei visad“ visais aspektais (tiek apimties atžvilgiu, tiek įdomumo atžvilgiu, tiek kompetencijų ugdymo, o ne faktologijos mokymosi atžvilgiu).

Ką šioje situacijoje mums daryti? Geriausias sprendimas būtų mesti lauk šią programą, grįžti prie buvusios, kuri kur kas labiau buvo orientuota į galimybes ugdyti kompetencijas. Bet mažai tikėtina, kad NŠA ir ministerija pripažins, kad ši programa – totalus blogis. Todėl belieka tikėtis, kad:

1) šių metų vienuoliktokus dar „atleis“ nuo mini esė / istorinio rašinio rašymo per brandos egzaminą (čia reikėtų atskiro straipsnio apie egzaminų matricos absurdiškumą ir kaip ji tyliai ir gražiai keičiama, net neinformuojant mokytojų apie tai oficialiai).

2) šių metų vienuoliktokams leis per tarpinį patikrinimą ir brandos egzaminą naudotis informacijos paieškos sistemomis (čia jie turėtų galimybę

pademonstruoti savo kompetenciją atrasti ir kritiškai vertinti informaciją, šaltinius).

O istorijos mokslo daktarams palinkėčiau ateityje nelįsti ten, kur menkai supranta – jų parašyta programa akivaizdžiai demonstruoja nulines didaktikos ir raidos psichologijos žinias. O jei jau nori kokybinių pokyčių padaryti istorijos mokyme, tada tegu įsiklauso į mokytojų praktikų nuomonę apie tai, kas įgyvendina-

ma, kas neįgyvendinama, kas įveikiama vieno ar kito amžiaus moksleiviui, o kas ne. O ne parašyti programą ir paskui teisintis frazėmis „su istorijos mokytojais buvo labai intensyviai bendrauta“, „mokytojai labai intensyviai įsitraukė į programos aptarimą“, „istorijos mokytojai teikė labai daug pasiūlymų istorijos programai“... Taip ir nutylint faktą, kad beveik į nieką neatsižvelgta, nebent į smulkius pasiūlymus...

Apie pravardes

Povilas GASIULIS,

Lietuvos pedagogas, vertėjas, Biržų rajono politinis bei visuomenės veikėjas

Kokių tik nebūna žmonių pravardžių – gražių, Kbjaurių, mielų ir nelabai... Mane, kaip rašėivą, domina pravardės, įgyjamos dėl kalbėsenos ypatumų, pertarų ir pan. Pavyzdžiui, vieną linksmuolį draugai praminė „Mirk iš juoko“. Mat papasakojęs kokį anekdotą ar, jo manymu, juokingą atsitikimą, jis visada priduria: „Mirk iš juoko“, tarsi duodamas klausytojams signalą nusijuokti. Ir klausytojai juokiasi, bet ne tiek iš anekdoto, kiek iš to signalo. Mirk iš juoko.

Vienas sodietis, kurį alaus bare pakamantinėjau apie pravardes, papasakojo apie jo sodžiuje kadaise gyvenusius du bendravardžius ir bendrapavardžius. Kad išvengtų painiavos, sodiečiai vieną iš jų vadindavę Markizu Karnizu. Kodėl? Todėl, kad jis pakaušęs mėgdavo pliaukšti apie savo proprosenelio, neva tarnavusio pas Marquis de Carnise, nuotykius, ko gero, išgalvotus. Minėtas sodietis pasigyrė taip pat turįs pravardę Makaronas. Paklausiau: tamsta turbūt labai mėgsti makaronus? Aha, šyptelėjo jis, kabinti ant ausų.

Aš ir pats kai kuriuos žmones tituluoju pravardėmis. Tarkim, asmenis, vadinančius lietuvaičiais, lietuvaiteimis nebejaunus arba neapibrėžto amžiaus lietuvius, lietuves, mintyse pravardžiuoju Lietuvaič(el)iūnais (atsiprašau visų Lietuvos Vaičiūnų ir Vaičeliūnų dėl netyčinės sąsajos su jų pavardėmis). Kaip sau norit, o tokie teiginiai kaip „lietuvaičiai miškuose atsikrato ir pavojingų atliekų“, meta dėmę ant niekuo dėto jaunimo.

Vieną draugužį mintyse vadinu Tenisininku, nes jis turi įprotį pašnekovą pertraukti. Įsivaizduokit, vos man ištarus: „Šeštadienį žada...“, jis žaibiškai užkerta: „Lietų? Nelis, galvą dedu.“ Aš tęsiu: „... žada atvažiuot...“, jis: „Seimo narys? Netikiu, rinkimai dar toli.“ Aš: „... sūnus su...“, jis: „Maniškis Norvegijoje, net neatsimenu, kada buvo parvažiavęs.“ Aš: „... su žmona ir...“, jis: „O mano bobulė, gal negirdėjai, išrinko seniūnaite.“ Ir taip toliau: ping pong, ping pong...

O kitas draugužis, Fantazierius, yra pamėgęs žodį „jeigu“. Jo fantazija beribė, tik turėk kantrybės klausytis. „Jeigu galėčiau... Jeigu nusimanyčiau... Jeigu turėčiau... Jeigu man leistų... Jeigu mane išrinktų...“ ir t. t. Kas būtų, jeigu? Jis kalnus nuverstų... sugalvotų... pakeistų... išreikalautų... nupirktų... sutvarkytų... O jeigu būtų gyvenęs prieš šimtmečius, būtų atradęs... išradęs... sukūręs... patobulinęs... išgelbėjęs... Jeigu ne tas „jeigu“.

O dar vienas draugužis yra pamėgęs skaitvardžius. Jis niekad nepasakys „kažkiek, maždaug, apytikriai, keli ar keliolika“. Viskas jam turi būti tikslu: ne tik kraujo spaudimas, cholesterolis, kalorijos, kainos, bet ir atstumai, žingsniai, greitis, trukmė, datos, sukaktys, per dieną perskaitytų knygos puslapių skaičius... Paklausk jo, tarkim, kur pirko striukę, ir jis išklos ne tik kur, bet ir už kiek eurų ir centų tą striukę įsigijo, kelis bokalus alaus po to išgėrė, kiek už alų sumokėjo, kokia buvo jutiminė oro temperatūra, kelintą valandą (su minutėmis) grįžo namo ir pan. Jį mintyse vadinu Buhalteriu.

Kad jau keletą pravardžių paviešinau, paviešinsiu ir savąją. O ji taikli: Grafomanas. Be galo mėgstu rašyti. Mano devizas: „Nė dienos be eilutės.“ Ir ko tik aš nerašau – eilėraščius, esė, apybraižas, apsakymus, apysakas, romanus... Bet viską tik pradedu, nieko nebaigiu. Prirašau daugią daugiausia mokyklinio sąsiuvinio puslapį ir išskvepiu. Talento juk nė padujų, vaizduotė skurdi. Bet vis tiek ir vėl ką nors rašau, rašau ir... nepatikėsit, jau laukiu pasirodant savo knygos „Grafomano rašliava“! Įtikinau vieną leidyklą išleisti ją kaip pagalbinę priemonę literatūros dėstytojams ir mokytojams. Galbūt iš jos pasimokys, kaip nereikia rašyti, ir pradedantys literatai. O gal atvirkščiai – paseks mano pėdomis.

Šaltinis – Povilo Gasiulio asmeninė „Facebook“ paskyra (<https://www.facebook.com/povilas.gasiulis>)

Profesorius Bronislovas Kuzmickas – pakeliui į žvaigždes

Papildyta prof. Bronislovo Kuzmicko dukros Severinos prisiminimais

*Prof. Bronislovas
Kuzmickas, ambasadorė
Halina Kobeckaitė,
Europos Sąjungos
komisijos atstovybės
Lietuvoje politikos
analizės grupės vadovė
Laimutė Pilukaitė*

Yra žmonių, kurių darbų sąrašą perskaitęs susimąstai, kada žmogus spėjo visa tai padaryti, kas iš tikrųjų sudaro asmens biografiją, kas turėtų įeiti į jo gyvenimo aprašymą, kokiais atvejais ir kur bei kada atsiskleidžia vidinis asmens gyvenimas, jo išpažįstamos vertybės, poelgiai, sprendimai, pasirinkimai. Juk darbuose matyti tik viena asmens savasties pusė – jo mokslinis interesas, sugebėjimas jį atskleisti, pristatyti visuomenei jam svarbias tiesas, naujus kokių nors reiškinių aspektus. Tai išties labai daug ir ne veltui kalbėdami apie žmogaus nueitą kelią pirmiausia kreipiame dėmesį į tai, ką jis paliko ateinančioms kartoms. Laimei tokių žmonių Lietuvos kultūros ir mokslo padangėje turėjome ir turime nemažai. Šiuolaikinė visuomenė gal nepažįsta jų veidų, bet man atrodo, kad žmogaus vieta istorijoje nepriklauso nuo jo veido pavidalo. Matydama šiandien dažnai žiniasklaidoje pasirodančią informaciją, kad kokiam nors renginyje dalyvavo „žinomi veidai“, vis mėginu įspėti, ką tie „veidai“ daro ir kaip susiję su smegenimis, kokia „smegeninė“ gelmė už jų slypi, ar jie ją atspindi?

Šios mintys kilo, kai „Vorutos“ redaktorius Juozas

Vercinkevičius paprašė parašyti prisiminimus apie prof. Bronislovą Kuzmicką, palikusį šį pasaulį 2023 m. lapkričio 6 d. Apie tą liūdną faktą man pranešė Broniaus (kaip mes jį vadinome) vyriausioji duktė Severina. Mes nebuvome pažįstamos, bet netiesiogiai žinojome viena apie kitą. Pirmą kartą kalbėjau su Severina telefonu praėjusių metų ankstyvą pavasarį, kai rengiausi pristatyti savo knygą *Prie Lietuvos tautinės politikos ištakų 1988–1994 m.* Kadangi knygoje cituoju profesorių Kuzmicką ir rašau apie kai kuriuos renginius, kuriuose kartu dalyvavome, norėjau jį pakviesti į knygos pristatymą ir padovanoti knygą. Žinojau, kad Bronius yra ne tik rašytojas, bet ir skaitytojas, ir tikėjausi, kad jis perskaitys, ką parašiau. Deja, jo sveikata tuo metu jau šlubavo, jis pasakė, kad ateiti negalės ir perdavė ragelį dukrai. Pasikalbėjusios mudvi nusprendėme susitikti vėliau. Ir tas „vėliau“ įvyko jau rudenį, kai Antakalnio kapinėse atsirado Broniaus kapas...

Rašydama šiuos prisiminimus, paprašiau Severinos, kad ji pasidalintų ir savo mintimis apie Tėtį. Jos prisiminimai įterpti į šį tekstą, kaip ji pati pageidavo.

Iš dukros prisiminimų: Nuo mažens girdėdavau Tėtį minint tokias pavardes: Algis Gudaitis, Alfonsas Andriuškevičius, Kostas Dereškevičius, Kristina Ricke-

vičiūtė, Antanas Rybelis, Bronius Genzelis, Romualdas Ozolas, Romas Gudaitis, Halina Kobeckaitė, Krescencijus Stoškus, Juozas Mureika, Rimantas Skeivys, Romanas Plečkaitis, Vaclovas Sevukas... Tėtis tada pasakojo, kad apie Čiurlionį rašo Vytautas Landsbergis. O Vosylius Sezemanas ypač dažnai buvo minimas tarp šių pavardžių ir kartu su jomis... Minėtų žmonių tada nepažinojau, bet jų pavardžių skambesys man įsirėžė visam gyvenimui.

Kaip minėjau, Severina žinojo, kad man teko gana ilgai dirbti kartu su jos tėveliu, ir jai buvo įdomu išgirsti, ką ir kaip prisimenu. O tie prisiminimai nukėlė mane į pirmuosius studijų Vilniaus universitete metus. Mokiausi Istorijos–filologijos fakultete žurnalistikos specialybės. Šalia specialybės dalykų mums dėstė (ir ačiū Dievui, nes gavome platų išsilavinimą) daug humanitarinių disciplinų. Pvz., be lietuvių kalbos ir literatūros paskaitų buvo platus užsienio literatūros kursas, prasidėjęs nuo antikos: skaitėme Sofoklio ir Euripido pjeses, Vergilijaus poeziją ir daug kitų įdomių autorių, kurių knygos buvo gaunamos tik bibliotekoje. Todėl labai daug laiko teko praleisti Universiteto bendrojoje skaitykloje. Anais laikais ji atrodė panašiai kaip ir šiandien, tik prie įėjimo nebuvo lentynų su knygomis, užstojančių pačią skaityklos salę. Atsivėrus sunkioms ir aukštomis skaityklos durims išsyk buvo matyti, kas įėjo. Žinoma, įsigilinus į tekstą, ne visada pakeldavau galvą, bet kažkodėl visada sugebėdavau užfiksuoti, kada pro tas masyvias duris į salę įeidavo trys aukšti gražūs jaunikaičiai. Anuomet nežinojau nei jų pavardžių, nei ką jie studijuoja. Galima buvo tik numanyti, kad greičiausiai jie Filologijos fakulteto aukštesnių kursų studentai. Tuos jaunikaičius tekdavo matyti ir Universiteto Akty salėje šokiuose. Jų pavardžių studijų laikais taip ir nesužinojau.

Iš dukros prisiminimų: Apie studijų Universitete laikus tėtis pasakojo, kad jam labai trukdė mikčiojimas. Todėl būdamas studentu, o ir vėliau, jis ieškojo informacijos apie kvėpavimo bei koncentracijos pratimus. Tikėjo, kad jie padės įveikti ar bent sušvelnins šį kalbos trūkumą. Taip, beje, ir atsitiko – pastangos pasiteisino, ir ilgainiui to kalbos defekto beveik neliko.

Praėjus penkeriems metams po universiteto baigimo, įstojau į Maskvos universiteto Filosofijos fakulteto Estetikos katedros aspirantūrą (dabar sakytume doktorantūrą). Rašiau darbą apie lenkų estetiką, ir literatūros ieškojau Užsienio literatūros bibliotekoje. Ir štai syki, atsivėrus šios bibliotekos skaityklos durims, pro jas įžengė Vilniaus universiteto skaitykloje matytas žmogus – vienas iš anų jaunikaičių. Iš matymo jis mane irgi pažinojo ir per pertraukėlę pasišnekėjome. Tuomet irgi nesužinojau nei kuo vardu, nei kur dirba, nei kodėl buvo atėjęs į šią biblioteką. Pokalbis buvo labai trumpas.

Iš dukros prisiminimų: Apie aspirantūrą Maskvoje prisimenu tėtį taip kalbant: „Jei ne sovietinė okupacija – aš būčiau studijavęs ir rašęs disertaciją Sorbonos universitete...“

Vėl susitikome jau po kelerių metų, kai 1971 m. pradėjau dėstyti estetiką VISI (dabar Vilniaus Gedi-

mino technikos universitetas). Filosofijos katedroje sutikau mano matytą nepažįstamąjį – Bronislovą Kuzmicką. Ateidama į šią katedrą, nežinojau, kad jis joje dirba. Tuo malonesnis buvo netikėtumas, nes sutikau žmogų, kuris, kaip netrukus įsitikinau, sudarė negincijamą intelektualinę katedros šerdį. Tai galima buvo matyti ir jausti ne tik per katedros posėdžius, bet ir šiaip bendraujant bei lankantis jo paskaitose. Tuomet buvo mada (o gal ir prievolė) lankyti kolegų paskaitas. Katedros vedėjas galėjo ateiti į paskaitą bet kada ir nepranešęs dėstytojui, o kartais sudarydavo grafiką, kada ir kas eis klausytis vieno ar kito dėstytojo paskaitos. Tokioje vienoje planuotoje Broniaus Kuzmicko paskaitos „vizitacijoje“ teko dalyvauti ir man. Neprisimenu temos, bet prisimenu įspūdį: buvau nustebusi, kaip logiškai prelegentas išdėstė medžiagą, kurią dėstant man pačiai nesuėjo galas su galu ir buvo daug prieštaravimų. O čia – viskas pagrįsta, viskas susiję ir aišku. Bronius Kuzmickas sugebėjo istorinio materializmo paskaitą paversti tikra filosofija. Nuostabu! Ši savybė, veikiau sugebėjimas logiškai sujungti atskiras tezes, paaiškinti ir pagrįsti prieštaravimus būdingas visiems vėlesniems profesoriaus Broniaus Kuzmicko darbams. Pats jis taip rašo apie savo dėstytojavimą: „Pagrindine savo, kaip dėstytojo, misija laikiau aiškinti studentams filosofijos problemų prasmę, žadinti filosofinę savivoką. Privalomi marksizmo teorijos teiginiai nelabai tam trukdė, juos pačius buvo įmanoma pateikti problemiška. Kad tai pavykdavo, vėliau man patvirtino ne vienas buvęs studentas, jau pakilęs į gan aukštas pareigas“ (Bronislovas Kuzmickas. *Praėjęs laikas nedingsta*. Vilnius: Versmė, 2020, p. 78). Šioje autobiografinėje knygoje prof. Kuzmickas prisipažįsta, kad labiau nei studentų auditorija jį traukė darbas prie rašomojo stalo.

Iš dukros prisiminimų: Matydavau tėtį prie rašomojo stalo nuo ryto iki vėlaus vakaro. Tėtis dirbo, kaip dabar būtų sakoma, iš namų. Kartais, žinoma, išeidavo, bet tai nebuvo darbas „nuo 9 – iki 18“. Paskaitoms tėtis ruošdavosi ir bibliotekoje, bet daug leidinių parsinešdavo namo. Matydavau kruvą žurnalų, tarp jų – „Voprosy filosofii“, daug ką tėtis skaitydavo iš mukrofilmų ir pastoviai darydavo fizinės mankštos bei akių pratimų pertraukėles.

Daug rašė, daug braukė, reguliariai tvarkydavo savo susikaupusius rankraščius, išdėliodamas juos ant grindų, peržiūrėdamas ir atrinkdamas, ką pasilikti.

Ir iš tiesų, pravėrusi savo knygų spintą, kurioje sustatytos filosofijos istorijos bei estetikos ir etikos knygos, išleistos Lietuvoje apytikriai nuo 1970 m., matau, kad beveik kiekvienoje yra profesoriaus Bronislovo Kuzmicko pavardė. Vienur jis autorius, kitur – sudarytojas, dar kitur – redaktinės kolegijos narys, o kai kuriose ir viena, ir kita. Kiekvienos šios knygos pasirodymas anais laikais buvo tikra šventė ir skaitytojams, ir jos rengėjams bei autoriams. Šiandien sunku patikėti, kad tada, norint parašyti ir išleisti filosofinio turinio knygą, reikėjo ne tik žinių, bet ir tam tikrų minties ekvilibristinių sugebėjimų. Tad ruošiant bet kurią knygą – monografiją ar straipsnių

rinkinį – reikėjo pasitikrinti, ar viskas „teisingai“. Kam iš šiandien rašančių ateitų į galvą pasikviesti bendradarbius ir su jais aptarinėti kone kiekvieną būsimo rašinio skirsnį – kad tik cenzoriams nebūtų prie ko prikibti? Taip Bronius, pavyzdžiui, prieš atiduodamas į leidyklą savo knygą *Laimė*, tarėsi dėl jos teksto su kolegomis. Kadangi pasitarimas vyko mano bute, gerai prisimenu tą faktą, nors negaliu pasakyti, kas ką siūlė. Vėliau Bronius parašė dar daugybę straipsnių ir knygų, jų mes nebeaptarinėjome, nes mūsų kompetencijų jo nagrinėjamos temoms, ypač susijusioms su moderniąja katalikybe, nebepakako. Turiu ne vieną jo parašytą knygą su autografais ir dedikacijomis.

Pirmoji Broniaus Kuzmicko knyga vadinosi *Žmogus ir jo idealai* (1975). Šiandien sakytume ne knyga, o knygelė. Bet kokia tai buvo šventė ir autoriui, ir jo draugams, ir skaitytojams. Man tai buvo ypatinga šventė, nes autorius užrašė tokią dedikaciją: „Mielai kolegei Halinai, padėjusiai rasti šiems idealams“ (1976 04 15). Negaliu pasakyti, kaip ar kuo padėjau, bet užrašas buvo ir yra malonus.

Iš dukros prisiminimų: Tėtis labai džiaugėsi ir didžiavosi šia knygute, tokia mėlyna, plonais viršeliais. Visa šeima džiaugėsi! Kaip ir džiaugėsi vėliau pasirodžiusiomis chrestomatijomis.

Imdama nuo lentynos knygą po knygos, skaitau: *Modernizmas šiuolaikinėje katalikybėje* (1976) su dedikacija „Mielai kolegei Halinai“ (1976 09 07), *Laimė* (1983), *Tautos kultūros savimonė* (1989). Tai monografijos, o tuo pačiu metu „Minties“ leidykloje susibūrę filosofai pradėjo leisti filosofijos populiarinimo tęstinių rinkinių ciklus, skirtus etikai, estetikai, filosofijos istorijai. Vienas ciklas vadinosi „Filosofijos istorijos baruose“, ir buvo išleistos kelios knygos: *Laikas ir idėjos* (1980), *Būtis ir laikas* (1983), *Istorija ir būtis* (1988) ir kt.. Bronius buvo šio ciklo redakcinės kolegijos narys ir atskirų straipsnių autorius. Jo straipsnyje „Vakarų ir Rytų kultūrų sąveika“ išdėstytomis mintimis ne kartą rėmiausi rašydama panašia tema ar versdama Rytų tautų literatūrą.

Aštuntajame ir devintajame XX a. dešimtmėčiuose „Minties“ leidykloje buvo pradėta leisti ir daugiatomė *Filosofijos istorijos chrestomatija*. Atskiruose tomuose, skirtuose Antikos, Viduramžių, Renesanso, Naujųjų amžių filosofams, spausdinami jų veikalų vertimai į lietuvių kalbą. Tai buvo labai drąsus sumanymas, nes kai kurių tekstų nebuvo spausdinta rusiškai. O juk tuomet jokioje sferoje negalima buvo aplenkti Maskvos. Kaip šiandien rašo prof. Kuzmickas, šios knygos faktiškai buvo antologiniai leidiniai, bet negalėjo būti pavadintos antologijomis, nes taip vadinti leidinius galėjo tik „centras“. O „chrestomatijos“ pavadinimas suponavo jos paskirtį edukaciniams, ne mokslo tikslams (ten pat, p. 82–83), tad ir buvo leidžiamos chrestomatijos. Jų vertė nuo to nesumenko. Ypač reikšmingas buvo Viduramžių filosofų veikalų tomas. Bronius Kuzmickas buvo ne tik šio (ir kitų) tomo redakcinės kolegijos narys, bet ir parašė įvadinį straipsnį apie krikščioniškąją (patristinę) bei žydų filosofiją.

Mano santykis su šiuo tomu ypatingas, nes turėjau parašyti į „Literatūrą ir meną“ recenziją, kurios paprašė tame laikraštyje dirbusi Birutė Mackonytė. Man tai buvo didžiulis iššūkis, nes nebuvo viduramžių filosofijos specialistė. Problemiška buvo ir tai, kad sovietinėje istoriografijoje bei filosofijos istorijos traktavime viduramžiai buvo juodinami, smerkiami, vadinami tamsybės epocha, o Lietuvoje išleistoje chrestomatijoje norėta parodyti, kad taip anaiptol nebuvo. Ir parodyta, nes atspausdinta daug sovietijoje nematytų tekstų. Tad ką ir kaip parašyti recenzijoje? Kaip parodyti, kad net jei filosofija viduramžiais buvo teologijos tarnaitė, tai ji buvo išmintinga tarnaitė ir protinga mokytoja. Dėl kai kurių teiginių konsultavausi ir su Broniumi Kuzmicku, ir su Romualdu Ozolu, kuris tuo metu buvo „Minties“ leidyklos direktoriaus pavaduotojas ir šiam tomui buvo parašęs išsamų įvadą „Viduramžių epochos metmenys“. Romualdas man pasakė: „Rašyk taip, kad **glavlit**as neprisikabintų nei prie recenzijos, nei prie knygos“. Štai čia ir visa gudrybė – kitaip tariant, rašyk Ezopo kalba. Nepaisant Birutės Mackonytės tolerantškumo ir meilės filosofams, recenzija, deja, išėjo gerokai apkarpyta. Bronius Kuzmickas pasakė: „Reikia džiaugtis, kad išvis išėjo.“

Iš dukros prisiminimų: Tėtis mokėjo džiaugtis viskuo, ką pavykdavo pasiekti švelniai apeinant to meto cenzūrą. Arba taikliai pacituojant kurio nors Sjezdo (Suvažiavimo) tezę, tam, kad toliau būtų leista spausdinti tam laikmečiui drąsūs dalykai.

Mūsų gyvenimo keliai su profesoriumi Bronislovu Kuzmicku susikirsdavo įvairiose plotmėse. Jau minėjau, kad ilgus metus buvome bendradarbiai toje pačioje katedroje, „susitikdavome“ tų pačių knygų puslapiuose, bendravome dažnai su tais pačiais žmonėmis. O kartais bendravome su tais pačiais žmonėmis net negalėdami su jais susitikti tiesiogiai. Taip atsitiko, kai Bronius važiavo stažuotėn į Varšuvą.

Iš dukros prisiminimų: Tėtis labai ruošėsi šiai stažuotei ir visų pirma mokėsi lenkų kalbos. Beje, tėtis pastoviai mokėsi Europos kalbų. Vėliau jis man papasakojo, kaip jis mokėsi – ogi įdėmiai perskaitė lenkų kalbos gramatikos vadovėlį (!) ir taip, perpratus lenkų kalbos dėsnius, išmoko kalbėti, skaityti bei suprasti lenkiškai!

Tuomet buvo ką tik pasirodžiusi jo sudaryta XX amžiaus užsienio estetikos antologija *Grožio kontūrai* (1980). Įvadinį straipsnį „Dabartinės estetikos bruožai“ irgi buvo parašęs sudarytojas. Aš šiai knygai išverčiau vieną lenkų estetiko profesoriaus Stefano Moravskio knygos *Apie estetikos objektą ir metodą* dalį ir labai norėjau profesoriui šią knygą įteikti, nes, ieškodama temos disertacijai, buvau pasirinkusi jo darbus kaip pagrindinį tyrimo objektą. Deja, mano doktorantūros (aspirantūros) pradžioje profesorius Moravskis buvo pašalintas iš Varšuvos universiteto kaip neįtikęs to meto valdžiai žmogus, ir jo darbų nebegalima buvo tyrinėti. Todėl dabar jaučiausi tarsi iš dalies grąžinanti jam skolą. Bronius Kuzmickas maloniai sutiko perduoti profesoriui Moravskiui knygą, kurią leidžiant pats buvo įdėjęs žymiai daugiau darbo

negu aš. Kai 1991 ar 1992 m. profesorius Moravskis kartu su VU docentu Krescencijumi Stoškumi lankėsi Vilniuje mano namuose, jau galėjome tiesiogiai aptarti įvairius senus ir su naujomis realijomis susijusius klausimus. Prisimenu, svečias prisipažino buvęs maloniai nustebintas gavęs tuos *Grožio kontūrus*, nes niekada net nenutuokęs, kad Lietuvoje irgi dominasi estetika.

Dabar, kai matau tą didžiulę šūsnį knygų, kurių sudarytoju, redakcinės kolegijos nariu, straipsnių autoriumi buvo prof. Kuzmickas, stebiuosi, kada jis dar spėjo rašyti savo autorines monografijas, stažuotis užsienyje, dėstyti pradžioje VISI, vėliau M. Romerio universitete, vadovauti doktorantams ir mokslino žurnalo *Revue Baltique* redkolegijai, pasinerti į visuomeninį ir politinį atgimstančios Lietuvos gyvenimą.

Visų Broniaus Kuzmicko parašytų knygų bei straipsnių čia nevardinsiu. Tam nėra ir reikalo – jo gausių rašytinių darbų bibliografiją lengvai galima rasti internete. Svarbu pažymėti, kad visi jo darbai vienaip ar kitaip nenutolsta nuo pagrindinių temų: individo tautinis tapatumas, kultūros ir visuomenės tautiškumas, istorinės kultūros ir tautos savimonės kilimo sąlygos, dorovinė asmenybės ir visuomenės kultūra, jos savastis, reikšmė visuomenės gyvenimo pertvarkai ir pan. Tos temos jam rūpėjo dar sovietmečiu ir neišslydo iš jo akiračio ir vėliau. Galima daryti prielaidą, kad būtent domėjimasis tautos tapatumo ir valstybės suverenumo, asmenybės laisvės ir etikos problemomis sąlygojo Broniaus Kuzmicko aktyvų įsitraukimą į politinę veiklą dar Sąjūdžio priešaušryje.

Šios temos susišaukė ir su Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų problemomis, nes joms irgi atsivėrė galimybė susigrąžinti savo tautinį tapatumą, jį atkurti. Svarbus buvo ir politinis aspektas – tautinių mažumų santykis su Lietuvos Nepriklausomybės siekiu, vėliau – su jos atkūrimu. Lankydamasis mūsų namuose, pokalbiuose su mano vyru Mykolu Firkovičiumi Bronius aptardavo karaimų padėtį, domėjosi ir kitomis Lietuvoje gyvenančiomis tautomis. Bronius buvo žmogus, kuris nemėgo kirsti iš peties, bet visada norėjo „prisikasti“ iki esmės. Jo „minkštoji“ diplomatija, santūri elgsena, pagarbi, argumentuota kalbėsena ir tautinėms mažumoms buvo priimtinesnė nei kai kurių kitų politikų bei visuomenės veikėjų kategoriškumas. Todėl nenuostabu, kad tautinių mažumų problemoms jis skyrė daug dėmesio, ir 1992 m., reorganizuojant Valstybinę komisiją Rytų Lietuvos problemoms išnagrinėti į Valstybinę regioninių problemų komisiją, mudviejų pavardės naujosios komisijos narių sąrašė vėl atsidūrė greta.

Iš dukros prisiminimų: Tėtis tikrai vengė kategoriškumo. Ne tik viešai, bet ir namie negirdėjau jo kategoriškai pasisakant. Mane taip pat mokino neatsikirsti kategoriškai, neskubėti su vienpusiškais vertinimais.

1988 m. Vilniuje prie Lietuvos kultūros fondo, kuriam vadovavo prof. Česlovas Kudaba, jo paragintos pradėjo kurtis tautinių mažumų organizacijos. Mieste vyko daug renginių, kuriuose jos ėmė dalyvauti. Bronius Kuzmickas kaip Sąjūdžio iniciatyvinės grupės

narys juose irgi aktyviai reikėsi. Pvz., 1988 rugsėjo 6–7 d. Profsąjungų rūmuose vyko publicistinio teatro studijos „Ieškojimai“ spektakliai „Kiekviena gelė brangi“. Kaip rašo Milda Giedraitytė, po meninės dalies „liepsnojo karštos diskusijos, kuriose dalyvavo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės nariai“ (*Vakarinės naujienos*, 1988 09 07). Tose diskusijose be prof. Kazimiro Prunskienės, rašytojo Romo Gudaičio kalbėjo ir prof. Bronius Kuzmickas. Publika taip pat su entuziazmu pasisakinėjo – visiems rūpėjo, kokius naujus vėjus atneša Sąjūdis. 1988 m. spalio 15 d. Vilniaus Statybos rūmuose vyko pirmoji Lietuvos tautinių bendruomenių konferencija, kurioje preliminarai buvo svarstoma Sąjūdžio programa tautinių mažumų klausimu. Dalyvavau ją sudarant ir šiai konferencijai pirmininkavau kartu su Bronislovu Kuzmicku ir kino režisieriumi Arūnu Žebriūnu. Tai buvo pirmas tokiai gausiai auditorijai ir tautinėms mažumoms skirtas forumas. Liepsningų kalbų irgi netrūko, nes tuomet jau buvo pradėjusi reikštis ir mums priešiška „Jedinstvo“ organizacija, mėginanti kalbėti visų tautinių mažumų vardu, nors tautinės mažumos savo balso jai nebuvo delegavusios. Rašau apie tai savo knygoje *Prie tautinės politikos ištakų 1988–1994* (Vilnius, 2022, p. 29).

Iš dukros prisiminimų: Nuo vaikystės tėtis man pasakojo apie karaimus. Rodė Vilniuje esančią karaimų bažnyčią – kenesą, pasakojo apie karaimus ir kaip jie atsidūrė Lietuvoje, kai važiuodavome į Trakus... Ir apskritai, dažnai eidavome į įvairius muziejus.

Kartu su Sąjūdžiu ėmė kurtis ir įvairios profesinės organizacijos. 1989 m. laikraštyje *Mokslo Lietuva* profesorius Kuzmickas paskelbė programinį straipsnį „Lietuvos mokslo atgimimas“, kuriame rašė: „Šiandien visų Lietuvos mokslininkų pareiga yra pakilti virš savo siauros specializacijos ir tiesioginių pareigų, pažvelgti į savo darbą visos tautos interesų požiūriu, vienyti profesiskai ir pilietiskai mokslo pažangos vardan, tėvynės atgimimo vardan.“ Pats jis tuo keliu ir pasuko – pakilo virš savo specializacijos ir pradėjo dirbti tėvynės atgimimo vardan. 1989 m. spalio 7–8 d. vykusiame Lietuvos Mokslininkų Sąjungos steigiamajame suvažiavime profesorius Bronislovas Kuzmickas buvo išrinktas Sąjungos pirmininku.

Aš beveik tuo pačiu metu buvau paskirta Tautybių komiteto (vėliau departamento) prie Lietuvos Respublikos vyriausybės pirmininke, o vėliau – generaline direktore. Komitetas buvo įsteigtas, bet patalpų nebuvo. Mokslininkų sąjunga taip pat neturėjo patalpų. Mes kartu pradėjome rūpintis šių abiejų institucijų ūkiniais reikalais. Departamento vardu raštu kreipiausi į LKP CK pirmąjį sekretorių Algirdą Brazauską prašydama perduoti tautinėms bendrijoms LKP miesto komiteto patalpų dalį, kai jos bus laisvos, nes partinis aparatas akivaizdžiai mažėjo. Nors raštą išsiuntėme 1989 m. gruodžio mėn., nutarimas dėl patalpų nuomos buvo priimtas jau po Nepriklausomybės paskelbimo – 1990 m. kovo 22 d.

Jame buvo pasakyta, kad LKP Vilniaus miesto komiteto plenumas sutinka nuomoti dalį patalpų

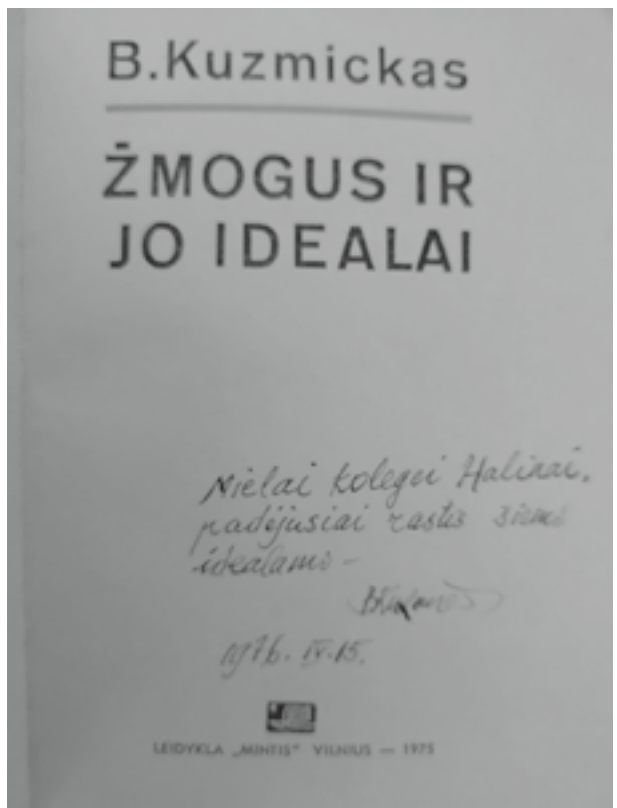
Tautybių komitetui ir Lietuvos mokslininkų sąjungai. Visos trys institucijos sudarė nuomos iki 1993 m. balandžio 1d. sutartį. Ją pasirašėme kartu su Bronislovu Kuzmicku. Deja, šiose patalpose nei mes, nei Mokslininkų sąjunga neįsikūrė, nes jau kovo 23 d. man ir Mokslininkų sąjungos pirmininko pavaduotojui prof. Bikeliui buvo pranešta, kad patalpas užėmė LKP platformininkai.

Po Nepriklausomybės atstatymo su Bronislovu Kuzmicku susitikdavome rečiau. Ir jis, ir aš turėjome naujas pareigas ir kitokius rūpesčius, tad ir susitikimai buvo kitokie. Jei dirbant VISI Bronius gana dažnai užsukdavo pas mane ar grįždami iš darbo užeidavome kur išgerti kavos, tai dabar toks draugiškas bendravimas dėl laiko stokos tapo visiškai neįmanomas. Nors, kaip pats rašo knygoje *Praėjęs laikas nedingsta*, „neįžvelgiau savyje politiko, juo labiau – lyderystės bruožų, nesiekiau būti nuolat matomas ir girdimas, nesiveržiau į „pirmas gretas“, vis dėlto atsidūriau kaip tik jose“ (p. 174), Bronislovas Kuzmickas buvo išrinktas Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotoju, ir politinis gyvenimas pasiglemžė visą jo laiką, energiją ir protą. Neakivaizdžiai man teko su juo susitikti netrukus po sausio įvykių.

1991 m. sausio mėnesį Bronius Kuzmickas, išvykęs kelioms dienoms į konferenciją Helsinkyje, buvo priverstas pasilikti užsienyje ilgesniam laikui, nes, prasidėjus Vilniuje neramumams, Aukščiausiosios Tarybos pirmininko Vytauto Landsbergio buvo įgaliotas atstovauti pasaulyje vienintelei teisėtai Lietuvos valdžiai (Žr. Bronislovas Kuzmickas. *Išsivadavimas. Užsienio politikos epizodai 1988–1991*. Vilnius: Versmė, 2006, p.115). Pats Bronius labai vaizdžiai aprašo to meto „klajones“ po pasaulį, kurių metu atliko milžinišką darbą aiškindamas Lietuvos politinę padėtį ir drauge su Latvijos ir Estijos kolegomis siekdamas užtikrinti Vakarų Europos, JAV, Kanados paramą Baltijos valstybėms jų teisėtoje kovoje už savo valstybingumą ir jo pripažinimą.

Tų pačių metų sausio pabaigoje dalyvavau konferencijoje „Tautinių mažumų apsauga ir žmogaus teisės naujojoje Europoje“, vykusioje Norvegijos sostinėje Osle. Norvegija ruošėsi iškilmingai atsisveikinti su karaliumi Olavu V, mirusiu sausio 17 d. Lietuvos Informacinio centro vadovas advokatas Leonas Boddas, pas kurį vieną popietę užsukau susipažinti, pasakė, kad laidotuvėse kviečiamas dalyvauti Lietuvos vyriausybės ar Aukščiausiosios Tarybos atstovas. Tuo metu užsienyje buvo Užsienio reikalų ministras Algirdas Saudargas ir Bronius Kuzmickas. Drauge su Leonu Boddu pradėjome jų ieškoti. Susiskambinome iš jo kabineto su Bronislovu, kurį aptikome Stokholme. Pasirodė, kad iš Stokholmo jis jau rytoj skrenda į Vieną, į ESBO (Europos saugumo ir bendradarbiavimo organizacija) konferenciją, kur tikisi pristatyti Lietuvos situaciją, ir atvykti į Oslą negalės.

Būdamas Aukščiausiosios Tarybos pirmininko pavaduotoju, Bronislovas Kuzmickas daug dirbo derinant Lietuvos ir Lenkijos santykius. Problema

Bronislovo Kuzmicko knygos

buvo sudėtinga ne tik objektyviai, bet dar ir dėl to, kad nuolat tiek Lenkijoje, tiek Lietuvoje buvo apipinama įvairiausio plauko veikėjų bei žurnalistų pasisakymais, deklaracijomis, peticijomis, pareiškimais ir pan. Nuolat tvyrojo pavojus, kad autonominkų veiksmai ir dalies Lenkijos visuomenės sluoksnių palankumas jiems, gali sukelti rimtą grėsmę valstybės saugumui ir apskritai jos išlikimui. Šviesiausi abiejų valstybių protai – politikai ir visuomenės veikėjai – ieškojo problemos sprendimų būdų. 1991 m. rugpjūčio 4 d. Punske buvo surengtas Lenkijos Seimo užsienio reikalų komisijos narių susitikimas su Lietuvos Aukščiausiosios Tarybos–Atkuriamojo Seimo ir vyriausybės atstovais. Lenkijos delegacijai vadovavo prof. Bronislavas Geremekas, o Lietuvos delegacijai – Bronislovas Kuzmickas. Man irgi teko dalyvauti šiame susitikime. Diskusijos buvo karštos, o jas apibendrinamas Geremekas pasakė, kad nei Lenkija, nei Lietuva nenori komunizmo, todėl jos turi suvienyti jėgas norėdamos jo išvengti. Tą susitikimą Bronius Kuzmickas grįžęs aprašė *Lietuvos Aide* atspausdintame straipsnyje (1991 08 17), vėliau knygoje *Praėjęs laikas nedingsta* (p. 186–187). Rašau apie tą susitikimą ir aš savo knygoje *Prie Lietuvos tautinės politikos ištakų 1988–1994* (p. 276–277). Susitikimas vyko prieš pat Maskvos pučą. Lenkija dar nebuvo pripažinusi Lietuvos ir svarstė, kada ir kaip tai padaryti. Niekas anuomet negalėjo numatyti, kad Punske vykę ginčai po dviejų savaitių neteks prasmės – geopolitinė situacija iš esmės pasikeis, Lenkija pripažins Lietuvos suverenumą rugpjūčio 26 d. kartu su kitomis valstybėmis.

Į Lietuvos ir Lenkijos santykių nagrinėjimą buvo įsitraukę ne tik politikai, bet ir visuomenės veikėjai, intelektualai. 1988 m. gruodžio 10 d. Varšuvoje įsikūrė Visos Lenkijos Lietuvos bičiulių klubas, vadovaujamas buvusio Vilniaus universiteto auklėtinio teisininko prof. Leono Brodovskio. Klubo steigimas buvo palankiai sutiktas ir Lietuvoje. Prof. Brodovskis pabrėždavo, kad klubas nori draugauti su visa Lietuva, o ne tik su jos pietrytine dalimi, kaip kai kas būkštavo. Klubo nariai – daugiausia Lenkijos akademinų sluoksnių atstovai – ne kartą lankėsi Lietuvoje, rengė konferencijas ir Lietuvoje, ir Lenkijoje, leido žurnalą *Lithuania*. Prof. Brodovskis kartu su žmona Danuta vadovavo klubui 25 metus. Viena įsimintiniausių prof. Brodovskio iniciuotų apvalaus stalo diskusijų, kurioje kalbėjau ir dalyvavau ją rengiant, vyko Varšuvoje 1994 m. sausio 15 d. ir vadinosi „Lenkijos ir Lietuvos santykiai vakar, šiandien ir rytoj“. Nors kvietime buvo parašyta, kad dalyvaus po 15 abiejų šalių intelektualų, iš Lietuvos važiavo 33 asmenys. Tarp jų buvo profesorai Vytautas Landsbergis, Bronislovas Kuzmickas, Bronislovas Genzelis, daug parlamentarų, istorikų, visuomeninių organizacijų atstovų. Lenkijai, be prof. Bronislavo Geremeko atstovavo, ir kalbėjo būsimasis prezidentas Aleksandras Kvasnievskis, Seimo tautinių mažumų

komisijos pirmininkas Jacekas Kuronis, profesorai istorikai Marianas Drozdovskis, Stanislavas Stomma, Henrikas Visneris, Andžejus Stelmachovskis ir daug kitų įtakingų politikų, parlamentarų, mokslininkų, žurnalistų. Žodžiu, tai buvo reikšmingas aukšto rango politikų ir visuomenės veikėjų forumas.

Santykiai tarp valstybių tebebuvo įtempti. Tuo metu jau buvo rengiama dvišalė Lietuvos ir Lenkijos draugingumo sutartis (pasirašyta tų pačių metų balandžio mėn.), ir Lietuvos spauda skyrė dviejų valstybių santykių plėtotei ir pačiai diskusijai daug dėmesio. Susitikimo Varšuvoje išvakarėse pasirodė Lenkijos parlamentarų Prezidentui Lechui Valensai adresuotas laiškas, kuriame buvo reiškiamas nepasitenkinimas ruošiamą Lenkijos-Lietuvos draugin gumo sutartimi. Laiškui jau buvo spėję pritarti ir kai kurie Lietuvos lenkų sąjungos veikėjai. Tai įpylė žibalo ir į šiaip liepsnojančią laužą, ir atsakingai mąstantys asmenys ieškojo būdų, kaip tą liepsną užgesinti. Nors prof. Vytautas Landsbergis savo kalboje pažymėjo, kad „elegantiškos diplomatijos“ laikai praėję, Bronislavo Kuzmicko kalbai elegantiškumas buvo būdingas visada. Toje diskusijoje jis pasakė: „Svarbiausia, kad tarp mūsų valstybių nėra priešiško, nors yra mąstymo neatitikimas, tam tikri susiklostę stereotipai, neadekvatūs realybei Lietuvos ir lietuvių bei Lenkijos ir lenko įvaizdžiai“. Konferencijos stenograma buvo paskelbta žurnale *Lithuania* (1993–1994, Nr. 9–10, p. 9–66). Rašau ir aš apie šį renginį minėtoje savo knygoje (p. 432–441).

Tokie tad įvairūs, bet labai prasmingi buvo mano susitikimai su profesoriumi Bronislovu Kuzmicku, kuris mano prisiminimuose išlieka ir kaip nuoširdus draugas, ir kaip profesionalus filosofas, ir kaip politikas, svariai prisidėjęs prie laisvos Lietuvos kūrimo. O dukra Severina, perskaičiusi šį mano rašni, pridūrė: „Ir kaip jautrus tėtis, mylėjęs bei ugdes savo dukras“.

Prisimenant šviesų profesoriaus Bronislavo Kuzmicko atminimą, man be galo malonu, kad dalį gyvenimo kelio ėjome greta, tiesėme tiltus tarp tautų ir valstybių ir siekėme, kad tais tiltais būtų saugu vaikščioti. Mano minėtas profesorius Leonas Brodovskis, irgi Vilniaus universiteto auklėtinis, kartą vienoje anketoje uždavė tokį klausimą: „Ar galima jaustis laimingu, realizuojant Vilniaus universiteto šūkį „Hinc itur ad astra“ – „Nuo čia einama į žvaigždes“? Atsakiau, kad „esu laiminga ir dėkinga Vilniaus Universitetui, kaip jo absolventė, kad nukreipė mane į savitą ir teisingą kelią, kuriuo ir einu. Ar veda tas kelias į žvaigždes? Duok, Dieve...“

Manau, kad prof. Bronislovas Kuzmickas, kaip to paties universiteto absolventas, irgi buvo dėkingas savo *Alma Mater*, kad nutiesė jam kelią į žvaigždes. O aš dar dėkinga ir už tai, kad Vilniaus universiteto dėka mūsų keliams buvo lemta susikirsti.

Dr. Halina Kobeckaitė

Dainora Marija Juchnevičiūtė- Vaivadienė

(1934 08 21–2024 02 17)

Su Dainora Juchnevičiūte-Vaivadiene esu susijusi lyg ir visą gyvenimą. Bet parašyti spaudai apie ją man sunku.

Kiek atsimenu, mūsų Mamos, Vilniaus lietuvės, bendravo iki pabaigos. Mūsų šeimoje pagrindinės viešnios buvo ponios Marija Kruopienė, Marija Burokienė (jos prisistatydavo – dvi sriubos) ir Kons-tancija Juchnevičienė.

Kažkada mūsų šeimos gyveno Žvėryne. Tada Dainorą, vyresnę už mane, pažinojau tik iš matymo.

Teko būti jų namuose Vytauto g., susipažinau su po-nia Zuzana Alunan-Stašiene, mačiau jų didelį bulterjerą, kuris, svečiams atėjus, buvo uždaromas kitoje patalpoje.

Jos gaudavo iš tėvo Antano Juknevičiaus ameriko-niškus siuntinius. O iš jų mano Mama nupirko nai-lonus mūsų su seserimi abitūros baliaus suknelėms.

Paskui pradėjau girdėti apie Dainorą, kai mokiausi Dailės institute. O jau vėliau mes tapome viso gyvenimo bendradarbėmis. Abi architektės, dirbome Pamin-klų restauravimo institute, bet skirtinguose skyriuose.

Dainora buvo labai rimta specialistė, ėmė reikštis kaip kraštovaizdžio architektė, viską išmanė. Ji buvo smagi, draugiška. Labai mylėjo šunis, jų turėjo ne po vieną.

Dar vėliau mes ėmėme bendrauti kaip Vilniečių ainių klubo narės. Jos sodyboje Valakampiuose vyk-davo klubo vasarinės sueigos. Visada tokia proga Dai-nora parūpindavo medžio sodinuką, jį mūsų klubo nariai pasodindavo nurodytoje vietoje, pratęsiant jos senelio Konstantino Stašio pradėtą formuoti parką.

Tos mūsų sueigos būdavo labai įdomios, jos užsi-tęsavo; pasakojomės apie profesijas, apie gyvenimą ir išgyvenimus. Dainora spalvingai pasakodavo apie savo šeimos tremtį Altajuje. Anot jos, Altajus tai – kurortas tremtyje, tai ne Lenos žiotys, kur užaugo mūsų klubietė Nijolė Leklaitė-Baikienė.

Savo spalvingus pasakojimus Dainora pajvairin-davo rusiškomis dainuškėmis – čiastuškomis.

O jau menų jos namuose! Visos sienos nukabintos paveikslais, daug skulptūros darbų, jos pačios projektų.

Dainoros pažįstamų ratas neaprepiamas.

Dainoros žinios ir atmintis buvo unikalūs. Ji buvo išstudijavusi savo sudėtingą giminės medį, vis surasdavo giminių.

Paveldo išmanymas buvo labai reikšmingas Dai-norai savo šeimos gyvenimui vertinti. O jos šeima neeilinė, reikšminga Vilniui ir ne tik Vilniui. Jos senelis Konstantinas Stašys buvo ypatingai svarbi asmenybė – Vilniaus lietuvių laikinojo komiteto pirmininkas, vadintas król litewski (lietuvių karalius), galingos išvaizdos ir skrupulingai tvarkingas. Tą ran-dame archyvuose, pažiūrėję jo finansines ataskaitas.

Jos bobutė Zuzana Alunan-Stašienė – Latvijos teatro įkūrėjo Adolfo Alunano dukra. Dainora įkūrė jo memorialinį muziejų Liepojoje.

Dainora mokėjo lietuvių, rusų, latvių, vokiečių, lenkų kalbas.

Ji turėjo nusistovėjusias kategoriškas pažiūras, bet buvo tolerantiška ir labai ištikima savo tikriems draugams. Dėkingumo jausmas jos gyvenimo kely buvo gal pats rimčiausias.

O dėkoti ji turėjo kam. Ne viską aš žinau, bet pati Dainora pasakojo: kai juos trėmė, rusas karininkas patarė, ką verta pasiimti, kad galima būtų išgyventi. Dainora visada tai prisiminavo.

Tėvas, Vilniaus lietuvių advokatas Antanas Ju-knevičius (jis susijęs su mano gimine), susiklosčius aplinkybėms, pasitraukė užsienin. Senelis K. Stašys Altajuje iš karto buvo atskirtas nuo šeimos – ir dingo.

Atėjo toks laikas, kai tremtyje likusios keturios moterys planavo pabėgimą tėvynėn. Didžiausias pagal-bininkas buvo Dainoros krikštatėvis vilnietis daktaras Vytautas Legeika. Tai jis suorganizavo joms netikrus dokumentus. O vilnietė lietuvė Jadvyga Kazlauskaitė TADA atvežė juos į Altajų. Ar galima įsivaizduoti di-desnį Vilniaus lietuvių atsidavimą ir ištikimybę?!

Kaip jos grįžo, kaip jos čia slapstėsi... – ilgiausios, gražiausios lietuviškos istorijos.

Dainora per vieną vasarą pati pasirengė trimis kla-sėmis pasivyti bendraamžius lietuviškoje mokykloje.

Paklausiau: „Dainora, kodėl jūsų tėvas Juknevi-čius, o jūs Juchnevičiūtė?“ Pasirodo, tai buvo padary-ta konspiracijos tikslais. Tremties dokumentuose at-siradus klaidai, moterys nutarė, kad ši klaida – likimo dovana. Vis mažiau ryšio su Amerikoje atsidūrusiu tėvu Antanu Juknevičiumi. Tais laikais turėti giminių kapitalistiniame užsienyje buvo didelė nuodėmė.

Paskutinis mūsų bendravimas irgi susijęs su Vytautu Legeika, kuris po karo nuo sovietų pasitraukė į Lenkiją. Lenkas istorikas ieškojo duomenų apie šį gydytoją humanistą. Susirado mane. O aš ėmiau lankytis pas Dainorą. Ji turėjo daugybę nuotraukų, kaip Vilniaus lietuviai suvažiuodavo į Valakampius, į talkas; čia buvo sodinami būsimojo parko medžiai.

Jos pasakojimą apie V. Legeiką įrašėme į diktofoną, nusiuntėme Lenkijon.

Kaip tik tuo metu istorikė Regina Laukaitytė pasidomėjo, ar aš nepažįstu tremtinių, pabėgusių iš tremties. Žinoma, pažįstu! Ji buvo man dėkinga už pažintį su Dainora.

Mes su Regina Laukaityte lankėmės pas Dainorą, o ji pasakojo. Kaip įdomu... Dabar yra išleista Reginos Laukaitytės knyga „Pokaris Lietuvoje. Belaukiant išlaisvinimo.“

Dainora buvo Lietuvos, o ypač Vilniaus istorijos dalyvė, žinovė, liudininkė, ištisas archyvas.

Ir jau nėra.

Birutė Čibiraitė-Biekšienė, Vilniečių ainė

Architektas Jonas Zizulys ir Birutė Verkelytė pas Dainorą

Dainoros vasarnamis Valakampiuose

Aldona Kodytė

(1945 11 12–2024 01 29)

Š. m. sausio 29 d., eidama 79-uosius, po sunkios ligos mirė Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos valdybos narė Aldona Kodytė.

Aldona gimė Kalesninkų kaime Šalčininkų rajone. Augo viena mergaitė tarp dviejų brolių ir tuo labai didžiavosi. Mokėsi pradinėje Kalesninkų mokykloje, vėliau – Vilniaus A. Vienuolio vidurinėje mokykloje. Baigusi Vilniaus pedagoginį institutą, pradėjo dirbti pedagoginį darbą įvairiose švietimo įstaigose: iš pradžių Vilniaus internatinėje mokykloje, vėliau – profesinėje.

Lietuvai atgavus Nepriklausomybę, ėmė dirbti tuometinėje Kultūros ir švietimo ministerijoje. Tada vyko daug ir įvairių švietimo reformų, kūrėsi privačios mokyklos ir liuanistinės mokyklos užsienyje. Daug dėmesio Aldona skyrė mokyklų pertvarkai Rytų Lietuvoje, bet ypač nuoširdžiai rūpinosi besikuriančiomis liuanistinėmis mokyklomis užsienyje: Latvijoje, Lenkijoje, Rusijoje, Baltarusijoje ir kitur. A. Kodytė parinkdavo tinkamus šioms mokykloms mokytojus, jais rūpindavosi. Rūpindavosi ir tų mokyklų materialine baze.

Dar produktyvesnis darbas vyko, jai dirbant Tau-

tinų mažumų ir išeivijos departamente prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės: čia ji organizuodavo seminarus, konferencijas, kursus mokytojams, dirbantiems užsienio liuanistinėse mokyklose.

Išėjusi iš departamento, dirbo direktoriaus pavaduotoja Pelesos mokykloje (Baltarusija), vėliau – P. Skorinos gimnazijoje Vilniuje.

Aldona buvo labai pareiginga, atsakinga, kompetentinga, pilietiška, tikra Lietuvos patriotė, intelektualiai asmenybė, besidominti literatūra, menais ir ypač istorija.

Tapusi senjore, pasinėrė į visuomeninę veiklą. Aktyviai dalyvavo Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos veikloje, vadovavo organizaciniam komitetui, buvo viena iš aktyvesnių įvairių renginių organizatorių. Ypač mėgdavo organizuoti edukacines išvykas, kurioms kruopščiai ruošdavosi.

Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos bendruomenei labai trūks veiklios, linksmos, kūrybingos Kolegės.

Ilsėkis ramybėje, miela Aldona.

Rytų Lietuvos mokytojų sąjungos valdyba

Bronislavas Genzelis

(1934 02 16–2023 12 18)

Praėjusių metų gruodžio 18 d. mirė Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras, filosofas, politikos bei visuomenės veikėjas Bronislavas Genzelis.

Bronislavas Genzelis gimė 1934 m. vasario 16 d. Aukštadvario miestelyje, Trakų rajone. 1959 m. baigė Maskvos M. Lomonosovo valstybinį universitetą, buvo filosofijos istorikas, filosofijos mokslų daktaras, profesorius. 1959–1961 m. dėstė Šiaulių pedagoginiame institute (dab. Vilniaus universiteto Šiaulių akademija). 1961–1964 m. buvo Lietuvos mokslų akademijos Istorijos instituto aspirantas. 1964–1992 m. – Vilniaus universiteto dėstytojas. 2010 m. B. Genzeliui suteiktas Vytauto Didžiojo universiteto garbės profesoriaus vardas.

1988–1990 m. – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės narys, Sąjūdžio Seimo tarybos narys. 1958–1990 m. – Lietuvos komunistų partijos narys, 1989–1990 m. – LKP Centro komiteto biuro narys. Nuo 1990 m. – Lietuvos demokratinės darbo partijos tarybos prezidiumo narys. 1989 m. išrinktas SSRS liaudies deputatu Kretingos nacionalinėje teritorinėje rinkiminėje apygardoje, 1989–1990 m. buvo SSRS Aukščiausiosios Tarybos narys.

B. Genzelis 1990 m. vasario 24 d. išrinktas į Lietuvos Respublikos Aukščiausiąją Tarybą-Atkuriamąjį Seimą Žvėryno rinkiminėje apygardoje Nr. 7 (Vilniaus miestas). 1990–1992 m. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos-Atkuriamojo Seimo deputatas. 1990 m. kovo 11 d. balsavo už Lietuvos Respublikos Aktą „Dėl Lietuvos nepriklausomos valstybės atstatymo“. Dirbo Švietimo, mokslo ir kultūros bei Lietuvos Konstitucijos rengimo komisijose.

1992–1996 m. – Seimo narys, Švietimo, mokslo ir kultūros komiteto pirmininkas. 1994–2005 m. – Lietuvos ryšių su užsienio šalimis draugijų asociacijos

prezidentas, taip pat Lietuvos ir Kinijos draugijos pirmininkas, Lietuvos nacionalinės UNESCO komisijos pirmininkas. 1995–1998 m. – Pirmosios lietuviškos knygos 450 metų sukakties minėjimo valstybinės komisijos pirmininko pavaduotojas. 1995–2008 m. – LSDP narys, tarybos narys (1999). 1998–2008 m. – Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio iniciatyvinės grupės klubo pirmininkas, nuo 2008 m. – klubo pirmininko pavaduotojas. 2002–2004 m. – Europos Sąjungos Ateities Lietuvos forumo tarybos pirmininko pavaduotojas, Universalizmo idėjų analizės Europos komiteto narys.

Yra parašęs knygų filosofijos ir kultūros istorijos klausimais, sudaręs Antikos, Viduramžių, Renesanso bei Naujųjų laikų Vakarų Europos ir Amerikos filosofijos chrestomatijų, paskelbęs mokslinių ir publicistinių straipsnių. Išleido Sąjūdžio istorijai skirtas knygas, atsiminimus: „Istorija ir mes“ (1998), „Sąjūdis: priešistorė ir istorija“ (1999), „Imperijai griūvant: žmonės, įvykiai, procesai“ (2006), „Užverstas puslapis“ (2009), „Kelias į Nepriklausomybę: Lietuvos Sąjūdis 1988–1991“ (2010), „Politikos laisvamano užrašai: sovietmetis, Sąjūdis, nūdienu“ (2016).

2000 m. liepos 1 d. apdovanotas Lietuvos Nepriklausomybės medaliu, 2003 m. vasario 12 d. – atminimo ženklu už asmeninį indėlį plėtojant Lietuvos transatlantinius ryšius bei Lietuvos Respublikos pakvietimo į NATO progą, 2008 m. vasario 5 d. – Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ordino Komandoro kryžiumi, 2010 m. kovo 2 d. – atminimo medaliu „Lietuvos nepriklausomybės atkūrimui 20 metų“. 2008 m. jam skirta Lietuvos mokslo premija už darbų ciklą „Lietuvos kultūros istorijos tyrinėjimai (kultūrologiniai ir politologiniai aspektai)“.

Lietuvos Respublikos Seimo informacija

Algimantas Kaminskas

(1944 04 28–2024 02 17)

PRO MEMORIA

Lietuvos rašytojų sąjunga su giliu liūdesiu praneša, kad po ilgos sunkios ligos š. m. vasario 17 d., baigdamas 80-uosius metus, mirė žinomas Lietuvos poetas, prozininkas, žurnalistas Algimantas Kaminskas.

Algimantas Kaminskas gimė 1944 m. balandžio 28 d. Kybartuose, Vilkaviškio rajone. 1973 m. baigė Vilniaus aukštąją partinę mokyklą, 1978 m. Vilniaus universiteto Istorijos fakultete – žurnalistikos specialybę. 1973–1975 m. buvo Kėdainių rajono laikraščio „Tarybinis kelias“ korektorius, korespondentas, o 1975–1977 m. – Kėdainių biochemijos gamyklos direktoriaus padėjėjas. 1977–1978 m. ėjo Jurbarko tarpkolūkinės statybos organizacijos pirmininko pavaduotojo, 1978–1980 m. – LKP Kėdainių rajono komiteto instruktoriaus pareigas. Į žurnalistiką A. Kaminskas grįžo 1980 m., tapęs „Tarybinio kelio“ redaktoriaus pavaduotoju. Nuo 1984 m. persikėlė į Panevėžį ir buvo rajono laikraščio „Tėvynė“ vyriausiuoju redaktoriumi, 1990 m. įsteigė to paties pavadinimo leidyklą. Čia dirbo iki 2008 m., iki pat savo žurnalistinės karjeros pabaigos. Vėliau visą savo laiką skyrė rašymui. 1982 m. tapo Lietuvos rašytojų sąjungos nariu.

Pirmoji A. Kaminsko eilėraščių knyga „Laiko atodangos“ pasirodė 1975 m. Didelio populiarumo sulaukė 1981 m. pasirodžiusi knyga „Kėdainių kronikos“. Tai – istorinė publicistinė poema, skirta šešių šimtų metų jubiliejų švenčiančiam miestui. Knygą sudaro 600 eilučių, o kiekviena iš jų aprašo vienus miesto gyvenimo metus. Ši knyga sulaukė papildomų redakcijų ir leidimų 1992 ir 2015 m.

Vėliau rašytojas išleido „Memuarus apie šiandieną“ (1989), romaną „Atsigręžusios atogrąžos. Diplomas“ (1990), kūrė eilėraščius, apysakas („Nebylios spalvos“, 2007), humoristinius aforizmus („Kiaulystė“, 2008) ir romanus. Parašė istorinę pu-

blicistinę kronikų poemą „Panevėžio metas“ (2003), eilėraščių rinkinius: „Anapus niekumos“ (2004, kn. 2 – 2010, kn. 3 – 2013), „Meilės tas žodis“ (2008), „Eina likimas žemas“ (2009), „Užneški man žodžius į dangų: meilės eilėraščiai“ (2014), „Skaudulėjimas“ (2021), „Per lygumą didžiai važiuoju“ (2022). Ilgas ir rašytojo sukurtų romanų sąrašas: „Sopulio akivare“ (2009), „Ūkanos atnašavimas: dviejų dalių romanas (d. 1 – „Iškilę naščiai“, d. 2 – „Pamesti klauptai“ (2012), „Džiokeriai“ (2013), „Kančia“ (2014), „Ėjimas šviesos“ (2017), „Martynas“ (2017), „Gruodas“ (2017). Jo romanas „Durys virš magistralės“ (2018) – tai makabriškų nutikimų kupina istorija apie žmones, visais būdais siekiančius materialinės gerovės ir dėl jos prarandančius viską – nuoširdžius jausmus, draugus, garbę ir net gyvybę. Įsimintinos romanų „Dienojimas“ (2018) bei „Būgnas“ (2020) istorijos, pastaroji pasakoja apie jaunuolio brandą pokario provincijos miestelyje, apie jo susidūrimą su neteisybe, skurdu ir pastangas išsiveržti iš slegiančios aplinkos. „Vilties valdos“ (2020) – romanas apie besibaigiant karui ir pirmaisiais pokario metais Rytprūsiuose buvusio teroro pasekmes – į neviltį nublokštų žmonių likimus, apie fatališką jų demoralizaciją, pastangas išgyventi ir viltį atsitiesti.

Pasitikdamas savo 80-metį, poetas išleido du eilėraščių rinkinius: „Raudančios rastos“ (2023) ir „Šulinių tyloje“ (2023).

Už savo kūrybą A. Kaminskas 1986 m. apdovanojtas Nikolajaus Ostrovskio literatūrine premija, 1990 m. – Lietuvos žurnalistų sąjungos premija, o 2017 m. už viso gyvenimo kūrybą – G. Petkevičaitės-Bitės literatūrine premija.

Nuoširdžiai užjaučiame Velionio žmoną, dukrą ir kitus artimuosius bei bičiulius.

Lietuvos rašytojų sąjunga

Vytautė Eidukaitienė

(1930 04 01–2024 01 27)

Vilniaus Vytautų klubas su liūdesiu praneša, kad š. m. sausio 27 d. mirė ilgametė, aktyvi klubo narė, filologė, lituanistė, pedagogė, enciklopedistė Eugenija Vytautė Širvinskaitė-Eidukaitienė.

Vytautė gimė 1930 m. balandžio 1 d. Totoriškiuose (dab. Švedukalnis), Kupiškio rajone. Mokytis pradėjo 1938 m. Skapiškio pradžios mokykloje, o nuo 1945 m. dvejus metus mokėsi Skapiškio progimnazijoje, 1947–1951 m. Biržų rajono Papilio progimnazijoje. 1951 m. įstojo į Vilniaus universiteto (VU) Istorijos-filologijos fakultetą, 1956 m. įgijo filologės, lietuvių kalbos ir literatūros mokytojos specialybę (parašė diplominį darbą „Skapiškio tarmės fonetika ir morfologija“).

Nuo 1956 m. dėstė VU Lietuvių kalbos katedroje ir dirbo katedros laborante, nuo 1964 m. – vyriausiąja laborante ir dėstytoja valandininke, mokslinių laipsnių teikimo tarybos technine sekretore, dėstė lietuvių kalbą rusų grupėms, užsienio šalių stažuotojams.

Nuo 1975 m. V. Eidukaitienė – Vyriausiosios enciklopedijų redakcijos komplektavimo grupės vedėja. 1985 m. išėjo į pensiją, bet ir toliau mokė

lietuvių kalbos žmones, atvykusius iš Čekijos, Italijos, Švedijos, Vokietijos.

1992 m. įsijungė į Vilniaus Vytautų klubo veiklą, buvo tarybos narė, sekretorė, 1992–1999 m. redagavo „Vytauto“ laikraštėlį (kartu su V. Gudeliu). Taip pat buvo aktyvi ir Vilniaus kupiškėnų klubo narė, redagavo Vytauto Pivoriūno knygą „Keliai veda Kupiškėn: tėviškės aidai“ (d. 4, 2012).

Kupiškėnų enciklopedijoje rašoma, kad V. Eidukaitienė tyrinėjo kupiškėnų fonetiką, rinko žodžius „Kupiškėnų žodynui“, jos darbai „Daiktavardžių linksniavimas Skapiškio tarmėje“ (1963), „Kupiškėnų monoftongų priegaidės: audicinis tyrinėjimas“ (1977) išspausdinti žurnale „Kalbotyra“. Šiame žurnale 1961–1977 m. filologė skelbė apžvalgas-kroniką apie Vilniaus universiteto studentų ir dėstytojų mokslinį darbą. Baltistų kalbotyros žurnale „Baltistica“ skelbė baltistų konferencijų anotacijas ir kita.

Vilniaus Vytautų klubas reiškia užuojautą velionės šeimai, artimiesiems, kolegoms, bendražygiams.

Vilniaus Vytautų klubo valdyba

Alwida Antonina Bajor

(1942 05 30–2024 01 23)

Š. m. sausio 23 d. mirė Alwida Antonina Bajor – kultūros žurnalistė, publicistė, rašytoja, vertėja.

Alwida Antonina Bajor gimė 1942 m. Vilniuje, 1965 m. baigė polonistiką Vilniaus valstybiniame pedagoginiame institute. 1964–2000 m. dienraščio „Czerwony Sztandar“ (nuo 1990 m. „Kurier Wileński“) korespondentė, literatūros ir meno skyriaus vedėja. 1991–1994 m. radijo „Vilniaus varpas“ laidų lenkų kalba redaktorė, nuo 1992 m. buvo žurnalo „Magazyn Wileński“ nuolatinė bendraautorė.

Bendradarbiavo su daugeliu Lietuvos ir Lenkijos periodinių leidinių: „Lithuania“, „Kwartalnik Filmowy“, „Znad Wilii“, „Ateneum Wileńskie“, „Tygodnik Wileńszczyzny“, „Nasza Gazeta“, „Zesłaniec“, „Pro memoria“, „Veidas“, „Kinas“, „Katalikų pasaulis“, „7 meno dienos“. Lietuvos ir Lenkijos periodinėje spaudoje paskelbė per 2 000 publikacijų, taip pat straipsnius Poznanės, Lodzės, Saitmaos (Japonija) universitetų moksliniuose leidiniuose, Lenkijos nacionalinio atminimo, Witkacy instituto parengtose monografijose.

Konsultavo Japonijos televiziją „NHK World-Japan“ kuriant dokumentinį filmą apie Bronislovą Pilsudskį. Bendradarbiavo su Lietuvos kino studija (Jono Vaitkaus filmų vertėja į lenkų kalbą).

Bibliografiją sudaro: „Virsmas. Pokalbiai su Jonu Vaitkumi“ (1991), „Perkūnas, Raudonasis ežeras“ (1995), „Druskininkai ir apylinkės“ (1998), „Mickevičiaus jaunystės kraštas“ (1998), „Lenkų teatro studija Vilniuje“ (2012), „Henriko Senkevičiaus Tvano herojų pėdsakais“ (2016), „Atsivėrė palei Vilnelę kalnas“ (2020).

Apdovanoja Česlovo Milošo literatūrine premija (1992), Vitoldo Hulevičiaus premija (2007), ordino „Už nuopelnus Lenkijos Respublikai“ Kavalieriaus kryžiumi (2018), fondo „Parama lenkams Rytuose“ apdovanojimu „Nusipelnęs lenkams Rytuose“ (2019) ir Lenkijos Respublikos ordino „Už nuopelnus“ Karininko kryžiumi (2022).

Amžiną atilsį teranda Alwida Antonina Bajor.

Vilniaus lenkų teatras „Studija“

Paremkite Martyno Purvino knygos „Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais“ (III knyga) leidybą

VšĮ „Vorutos“ fondas leidžia trečiąją Martyno Purvino knygą, skirtą Šilutės ir Karaliaučiaus krašto esamoms ir buvusioms gyvenvietėms. Lietuvos kultūros taryba tris kartus atmetė šios knygos finansavimo paraišką, motyvuodama, kad pritrūko balų tokiam istorinę išliekamąją vertę turinčiam leidiniui... Todėl be Jūsų, Gerbiamieji, pagalbos, niekaip neišsiversime. Dėkojame iš anksto.

Beje, knyga skirta ir šviesios atminties Martyno Jankaus vaikitei Evai Mildai Jankutei-Gerolai, kurios portretas yra spausdinamas knygos pradžioje... Prašome aukoti šios knygos leidybai. Visų rėmėjų pavardės ir aukotos sumos bus išspausdintos knygoje.

Savo aukas perveskite į VšĮ „Vorutos“ fondo sąskaitą:

Nr. LT025015100014000155, Trakų kredito unija, b/k 50151 LCKU LT22

Martynas Purvinas Mažosios Lietuvos panemuniais ir pamariais III knyga

Knygos rėmėjai

1. Virgina Asnauskienė	200 Eur
2. Antanas Gedvilas	200 Eur
3. Šilutės kredito unija	300 Eur
4. Asociacija „Penktas regionas“	300 Eur
5. Gediminas Bukauskas	20 Eur
6. Kazimieras Bagdonas	50 Eur
7. Saulius Sodonis	20 Eur
8. Dovilė Norvaišienė	30 Eur
9. Loreta Kalnikaitė	30 Eur
10. Eglė Kučikienė	300 Eur
11. Andrius Šašys	30 Eur
12. Darius Kiniulis	50 Eur
13. UAB „Nemuno banga“	300 Eur
14. Julija Kris	30 Eur
15. Marina Lodusova	20 Eur
16. Danguolė Belozoraitė	50 Eur
17. Juozapas Andrikonis	100 Eur
18. Rasa Banytė-Rovell	100 Eur
19. Joana Teresė Jautakienė	40 Eur
20. Jonas Statkus	30 Eur
21. Roza Šikšnienė	50 Eur
22. Šilutės rajono savivaldybė	1500 Eur
23. Pagėgių savivaldybė	800 Eur

Knygos turinys

Įvadas

1. Nemuno delta ir jos gyventojai
2. Didieji ir Mažieji Šilininkai, Girininkai ir Andruliai
3. Didieji ir Mažieji Algaviškiai, Staldžiai ir Šneidergalė
4. Perkūnai, Ryliškiei, Rudžiai ir Šuderaičiai
5. Šakūnai ir Šilgaliai
6. Akmeniškiai, Didžiai, Juodragiai, Vilkiai ir Nausėdai
7. Muitinės prie Nemuno žemupio ir Kuršių marių
8. Kontrabanda Mažosios Lietuvos panemuniuose ir pamariuose
9. Barzdėnai, Šakūnėliai ir Paleičiai
10. Tatamiškiai, Sausgaliai ir Medžioklės pelkė
11. Brijoniškiai, Briedžiuliai, Lukiškės, Parukeragė, Ragininkai ir Rukštykrantė
12. Skirvytė, Antroji Skirvytė, Mikučiai ir Akmingė
13. Antaniškiai, Atmata, Atmatkrantė, Juodkrantė, Pajuodkrantė, Naujininkai, Leitinininkai, Pelkininkai
14. Rusnė ir Dumblių Pievos
15. Skirvytėlė, Skirvytėlkrantė ir Kalbergas
16. Vorusnė, Senoji Rusnė ir Pakalnė
17. Šyša, Šyškrantė ir Šyšgiriai
18. Kuversthofo (Uostadvaris), Tulkeragis, Meškaragis, Sėkiaragis, Dumbliai, Marių karčema
19. Krokų Lanka, Senieji ir Naujieji Rūguliai
20. Aukštumala, Vabalvietė, Vabalai ir Kiliškiai
21. Minija, Minė, Jociškiai, Zingelverderis, Kloviškiai ir Augiliškė
22. Ventė, Muižė, Šturmai, Stankiškiei, Blažiai ir Švilpiškiai
23. Kuršių marios, pamariškiai ir vandenių gyvūnija
24. Suvernai, Povilai ir Vepriai
25. Kintai, Naujieji Kintai, Kintų Ragas, Šaukiai/Žiaukai, Bekeriai, Pamariškiai ir Uogaliai
26. Gaiciai ir Kiškiai
27. Asmenvardžių rodyklė
28. Vietovardžių rodyklė

Knyga bus 768 puslapių su iliustracijomis, ją planuojama išleisti 2024 metais.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ pardavimo vietos

Vilnius

LS KIOSKAS, Geležinkelio g. 16, Vilnius;
MAXIMA, Liepkalnio g. 112, Vilnius;
MAXIMA, Mindaugo g. 11, Vilnius;
MAXIMA, Ozo g. 18, Vilnius;
MAXIMA, Ozo g. 25, Vilnius;
MAXIMA, Pavilnionių g. 55, Vilnius;
MAXIMA, Ukmergės g. 282, Vilnius;
MAXIMA, Ukmergės g. 369, Vilnius;
NARVESEN, Gedimino pr. 19 (prie Vie-
nuolio g.), Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 24D-1, Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 22, Vilnius;
NARVESEN, Sodų g. 22 (autobusų stotis),
Vilnius.

Kaunas

MAXIMA, Jonavos g. 60, Kaunas;
MAXIMA, K. Baršausko g. 66A, Kaunas;
MAXIMA, Karaliaus Mindaugo g. 49,
Kaunas;
MAXIMA, Pramonės pr. 29, Kaunas;
MAXIMA, Šarkuvos g. 1A, Kaunas;
MAXIMA, Savanorių pr. 255, Kaunas;
MAXIMA, Veiverių g. 150B, Kaunas;
NARVESEN, Vytauto pr. 24, Kaunas.

Alytus

MAXIMA, Santaikos g. 34, Alytus.

Druskininkai

MAXIMA, M.K.Čiurlioniog.99, Druskininkai.

Elektrėnai

MAXIMA, Rungos g. 4, Elektrėnai.

Jonava

MAXIMA, Plento g. 3, Jonava.

Kėdainiai

LS KIOSKAS, Budrio g. 5, Kėdainiai;
MAXIMA, J. Basanavičiaus g. 93, Kė-
dainiai.

Klaipėda

MAXIMA, Liepų g. 81, Klaipėda;
MAXIMA, Šilutės pl. 35, Klaipėda;
MAXIMA, Taikos pr. 141, Klaipėda;
MAXIMA, Taikos pr. 61, Klaipėda.

Kupiškis

MAXIMA, Gedimino g. 53N, Kupiškis.

Marijampolė

MAXIMA, Bažnyčios g. 38, Marijampolė;
MAXIMA, V. Kudirkos g. 3, Marijampolė.

Molėtai

MAXIMA, Sakalo g. 1, Molėtai.

Palanga

NARVESEN, Liepojos pl. 1, Palanga.

Panevėžys

MAXIMA, Ukmergės g. 23, Panevėžys;
NARVESEN, Savanorių a. 5, Panevėžys.

Rokiškis

MAXIMA, Respublikos g. 111, Rokiškis.

Šiauliai

MAXIMA, Aido g. 8, Šiauliai;
NARVESEN, Aido g. 8, Šiauliai;
NARVESEN, Tilžės g. 109, Šiauliai.

Trakai

RIMI, Vytauto g. 88, Trakai.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“
pardavimo vietų sąrašą galima
pasitikrinti čia – [https://prenumeruoti.
lt/voruta](https://prenumeruoti.lt/voruta)

„Vorutos“ informacija

Parengta remiantis 2024 m.
kovo 4 d. duomenimis

Autorių dėmesiui

Dėkojame, kad skaitote ir prenumeruojate Lietuvos istorijos žurnalą „Voruta“ ir internetinį laikraštį www.voruta.lt. Jeigu nusprendėte atsiųsti mums straipsnį, žinutę, pranešimą spaudai, prašytume laikytis šių reikalavimų:

- Visi autoriai privalo laikytis Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso, patvirtinto viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų organizacijų ir Visuomenės informavimo etikos asociacijos narių atstovų 2016 m. vasario 29 d. susirinkime. Žr. *Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodeksas*, Vilnius: Visuomenės informavimo etikos asociacija, 2016, 24 p. Prieiga per internetą – <https://www.etikoskomisija.lt/teisine-informacija/etikos-kodeksai/item/215-visuomenes-informavimo-etikos-kodeksas>.

- Rankraštis turėtų būti surinktas kompiuteriu (šriftai – *Times New Roman* arba *Palemonas*, dydis – 12 punktų, tarpai tarp eilučių – 1,5 linijos) ir suredaguotas, laikantis bendrinės lietuvių kalbos normų, kalbos kultūros taisyklių.

- Publikacijos apimtis turėtų būti ne didesnė nei 15 000 simbolių. Jei publikacija yra didesnės apimties, prašytume kreiptis į redakciją ir aptarti publikavimo galimybes.

- Prie straipsnių būtina pridėti literatūros sąrašą, pateikti

archyvinių šaltinių nuorodas. Išnašos pateikiamos puslapio apačioje. Remtis bibliografinių duomenų pateikimo standartu.

- Nelietuviški asmenvardžiai ir vietovardžiai adaptuojami (nelotyniško pagrindo rašmenis vartojančių kalbų – transkribuojami) ir gramatinami. Adaptuotus nelietuviškus asmenvardžius tekste minint pirmą kartą, jie skliaustuose pateikiami ir autentiška forma pasviruoju šriftu.

- Rankraštį prašome siųsti elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt. Laiške būtina tiksliai nurodyti savo vardą, pavardę, pareigas, kontaktinio telefono numerį, elektroninio pašto adresą.

- Prie rankraščio pridėti iliustracijų (pvz., dokumentų faksimilių), fotografijų. Būtina nurodyti fotografijų autorių vardus ir pavardes, pateikti metriką (asmens, vieta, data ir t. t.), pažymėti, kuriai fotografijai skirtas aprašas.

- *JPG* arba *TIF* formatu išsaugotas iliustracijas ir fotografijas prašome siųsti prisegtas prie laiško (atskirai nuo pagrindinio teksto) elektroniniu paštu vorutosfondas@voruta.lt.

- Kitiems leidiniams pateiktų publikacijų Lietuvos istorijos žurnale „Voruta“ nespausdiname.

Lietuvos istorijos žurnalo „Voruta“ redakcija

El. paštas vorutosfondas@voruta.lt,

vorutosfondas@gmail.com.

Tel. +370 528 51266, mob. tel. +370 605 11117 (Aušra),

+370 603 11117 (Irma).